

OCHRANA PŘÍRODY 6

ROČNÍK 59 CENA 25 Kč

Pár slov k novele zákona č. 114/1992 Sb.

V polovině dubna letošního roku prezident republiky podepsal novelu zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny. Znamenalo to ukončení neobvykle dlouhého a komplikovaného procesu, nejdříve několikaletých příprav a posléze

více než ročního projednávání novely v českém parlamentu. V jeho průběhu se předloha několikrát zásadně konceptuálně měnila, byla modifikována pozměňovacími návrhy a opět vrácena do původní podoby. Málomocný zákon vyvolal tolik obšírných diskusí, připomínek, koncepčních sporů i nedorozumění. Dá se říct, že očekávání komplikovaného průběhu novely, ba určité obavy z otevření zákona, bylo v průběhu projednávání více než naplněno. Přesto považují výsledek tvrdé práce řady lidí z resortu i mimo něj za velmi významný úspěch, který nepochybně ovlivní dění ve státní správě ochrany přírody na dlouhou dobu.

Novela především splnila své hlavní zadání: sice na poslední chvíli, ale plně a beze zbytku převádí do

českého právního řádu požadavky evropských směrnic o ptácích a o stanovištích, neboli koncept jednotné evropské soustavy Natura 2000. Jedná se o komplex nových ustanovení, stanovících postup při vymezování soustavy, jejím vyhlášení, péči o její složky až po monitoring jejího stavu v čase a pravidelné zprávy pro EU. Projednávání ukázalo, že i přes obšírné diskuse v hlubokém předstihu před jednáním o novele a řadu publikací i osvětových akcí a dokonce i přes opakované a podrobné vysvětlování při parlamentní diskusi, přežívá dodnes celá řada nepodložených mýtů a polopравd, které vznikaly dílem nesprávnou interpretací, nepochopením a dílem zřejmě i záměrně. Jak tedy lze shrnout hlavní znaky Natury 2000 podle schválené novely zákona? Soustava bude v ČR tvořena standardně ptáčímí oblastmi a soustavou zvláště chráněných území shrnutých do tzv. národního seznamu. Tato území podle stanovené metodiky pokrývají odpovídající množství lokalit s výskytem jednotlivých druhů rostlin a živočichů a výskytem přírodních stanovišť podle příloh směrnice o stanovištích. České lokality zařazené do národního seznamu nebyly navrhovány jednotlivě, ale překrýváním tzv. přírodních komplexů (ploch, kde dochází k překryvu nebo návaznosti mnohdy většího počtu různých stanovišť) a území pro druhy příl. II směrnice o stanovištích. Cílem tohoto postupu bylo zamezení přílišné rozdrobenosti naturových lokalit a snaha o minimalizaci ploch nově navržených k vyhlášení s ohledem na připomínky samospráv a vlastníků. Současně bylo cílem pochopitelné co největší využití stávající sítě zvláště chráněných území všude tam, kde to bylo možné a z hlediska kritérií pro Naturu odpovídající. Za zcela unikátní z hlediska kvality i rozsahu lze označit mapování území ČR z hlediska výskytu potenciálních naturových ploch, které v průběhu 4 let umožnilo získat relevantní a čerstvé informace z území celé republiky a to ve dvojí úrovni podrobnosti (tzv. mapování kontextové a podrobné). Mapování přitom není pouhým podkladem pro přípravu návrhu národního seznamu, ale je vynikajícím referenčním podkladem pro sledování dalšího vývoje v celém území.

Postavení i právní forma druhé významné součásti soustavy Natura 2000, ptáčích oblastí, se od původní představy změnilo. Původně byly ptáčímí oblastmi navrhovány jako specifická kategorie zvláště chráněných území. Toto zařazení však narazilo na nesouhlas vlastníků a dalších subjektů. Dlužno říct, že při jejich projednávání se zástupcům resortu často i s úroky vrátilo jakékoliv pochybení orgánů ochrany přírody z minulosti, mnohdy s ještě výrazně nadsazeným pohledem oponentů. Po nepřijetí původního vládního návrhu byl nakonec statut ptáčích oblastí změněn. Schválené znění novely ukládá ptáčímí oblastem nikoliv vyhlášovat, ale vymezovat jako území v rámci obecné části zákona. Režim je přitom nastaven tak, aby umožnil dostatečné naplnění jejich funkce.

Kromě definice a postupu vymezení a tvorby soustavy Natura 2000 přináší novela celou řadu velmi důležitých nových nástrojů. Nejvýznamnější je pravděpodobně zavedení systému specifického posuzování vlivu jakýchkoliv konceptů nebo záměrů ve smyslu článku 6 směrnice o stanovištích na naturové lokality. Posuzování bude probíhat ve dvou krocích, obdobně jako v procesu ELA. Orgán ochrany přírody nejdříve posoudí, zda daný záměr či projekt může mít významný vliv na lokalitu Natury 2000. Pokud vliv nevyloučí, bude nutné jej posoudit stanoveným postupem a rozhodnout o realizovatelnosti záměru a případných kompenzačních opatřeních. Posouzení je přitom svěřeno autorizovaným fyzickým osobám, rozhodnutí pak orgánu státní správy příslušnému k vydání rozhodnutí o realizaci záměru či konceptu (tedy např. stavebnímu úřadu).

Zákon po novelizaci obsahuje další dvě zcela zásadní koncepční změny. Jde jednak o možnost smluvní ochrany území a jednak o kompenzaci újmy vzniklé v důsled-

OBSAH

Ladislav Miko: Pár slov k novele zákona č. 114/1992 Sb.	161
Jan Hora: Ptací oblasti vs. rozvoj dopravní sítě	163
Vojen Ložek: Středoevropské bezlesí v čase a prostoru. – V. Otázka přirozeného bezlesí v českých zemích a na Slovensku	169
Jan Plesník: Rorýs obecný vyhlášen ptákem roku 2004	176
M. Konvička, J. Beneš, Z. Fric, O. Čížek: Natura 2000 a denní motýli	178
IUCN – informace	184
Financování soustavy Natura 2000	190
Zprávy státní ochrany přírody	191
Recenze	192

SUMMARY

Ladislav Miko: The Amendment of Nature and Landscape Protection Act	162
Jan Hora: SPAs versus Development of Transport Infrastructure	168
Vojen Ložek: Open Country in Central Europe through Time and Space. – V. Problems of Natural Open Country in the Czechlands and Slovakia	175
Jan Plesník: The Common Swift declared as the Bird of the Year 2004	177
M. Konvička et al.: Natura 2000 and Butterflies	183

OCHRANA PŘÍRODY 6

ročník 59
ISSN 1210-258X

Časopis státní ochrany přírody
Journal of the State Nature Conservancy

Vydává:

Agentura ochrany přírody
a krajiny ČR
v nakladatelství ENVIRONS

Vedoucí redaktor: RNDr. Bohumil Kučera

Redakční rada: RNDr. Václav Cílek,
RNDr. Jan Čerovský CSc.,
Ing. Josef Hlásek, Dr. Tomáš Kučera,
RNDr. Vojen Ložek, DrSc., Ing. Petr Moucha,
Ing. František Urban, Ing. Vladimír Zatloukal
Grafická úprava: Zdeněk Vejrostek

Adresa redakce: Kališnická 4, 130 23 Praha 3
tel.: 283 069 252, 283 069 111, fax: 283 069 247

Tiskne: LD, s.r.o. – TISKÁRNA PRAGER,
Radlická 2, 150 00 PRAHA 5-Smíchov

Distribuci pro předplatitele provádí: v zastoupení vydavatele společnost Mediaservis s.r.o. – Abocentrum, Moravské náměstí 12D, 659 51 Brno. Příjem objednávek: tel. 541 233 232, fax: 541 616 160, e-mail: abocentrum@mediaservis.cz. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Příjem reklamací, tel.: 800 800 890

Objednávky do zahraničí vyřizuje Mediaservis s.r.o., administrace vývozu tisku, Sazečská 12, 225 62 Praha 10, tel.: +420 271 199 250, fax: +420 271 199 902, e-mail: psotova@mediaservis.cz

1. strana obálky: Kalous pustovka (Asio flammeus) v ČR nepravidelně hnízdí, za to pravidelně zimuje. Zimující ptáci jsou zranitelní tím, že hromadně využívají určité lokality. Silniční doprava může vyvolat zvýšenou úmrtnost těchto vzácných ptáků

Foto Lubomír Hlásek

ku ochrany přírody. Smluvní ochrana území byla sice zakotvena již v dosavadním znění zákona, příslušné ustanovení však bylo nefunkční a nepoužívalo se. Nová úprava umožňuje využít smlouvy mezi vlastníkem či vlastníky a státem k ochraně území namísto jejího vyhlášení podle zákona. Ustanovení bude možno využít v těch případech, kdy lze smlouvou zajistit dostatečnou ochranu území a nehrozí zhoršení stavu ochrany třetími osobami. Smluvně lze rovněž ošetřit způsob obhospodařování v územích Natury 2000 – ve vyhlášených ZCHÚ i v ptačích oblastech. Zavedení smluvní ochrany považují za velice významný až přelomový prvek, který otvírá prostor pro jednání s vlastníky a dalšími subjekty o potřebách ochrany přírody a tím i pro participativní metody rozhodování. Stabilita stávajícího systému zvláštní ochrany přírody je zajištěna tím, že smluvně lze chránit pouze nově vyhlášená území. To se pochopitelně netýká smluv k zásahům řízené péče o území.

Snad nejvíce diskutovanou byla v celém procesu otázka kompenzace újmy vzniklé z důvodu ochrany přírody. Výsledkem je ustanovení, které zakotvuje nárok vlastníka nebo v odůvodněných případech i nájemce na finanční kompenzaci újmy na hospodaření, která prokazatelně vznikne v důsledku uplatňování předpisů na ochranu přírody, a to jak z titulu druhové nebo zvláštní územní ochrany tak z titulu zařazení území do soustavy Natura 2000. Kompenzace přitom nevylučuje i možnost alternativních řešení, jakými jsou výměny za jiné pozemky nebo odkoupení od vlastníka. Za průlomové v širším měřítku považují to, že nárok na kompenzaci vzniká i za opatření v důsledku uplatňování příslušných částí zákona, nikoliv pouze na základě rozhodnutí vydaných podle zákona.

Novela dále upravuje kompetence jednak pro nová opatření, jednak pro některá stávající. Péče o soustavu Natura 2000 je rozdělena mezi resort a kraje obdobně jako

u zvláštní územní ochrany. Ministerstvo resp. jeho resortní organizace (správa CHKO) budou spravovat kromě velkoplošných chráněných území (NP, CHKO) i všechna území v kategoriích národní (NPR, NPP) a ty ptačí oblasti, které zčásti nebo úplně leží na území stávajících CHKO, NP nebo je na jejich území zastoupeno území v kategorii národní. Zbývající území Natury bude zabezpečovat příslušný kraj. Kompetence na území vojenských újezdů byly předány MO a jeho organizacím.

Další ustanovení novely zákona mění dosavadní znění nad rámec plnění Natury 2000. Jde například o úpravu režimu v jeskyních, podrobnější specifikaci postupu při prokazování původu či o přesun prvoinstančních kompetencí v ochraně druhů z ministerstva na správy. V důsledku komplikovaných diskusí a složitě hledaných kompromisů byly do zákona zakomponovány i některé diskutabilní úpravy, např. nová definice volně žijícího druhu živočicha nebo pověření vlády k vydávání výjimek ze zvláštní územní ochrany. Je možné, že praxe zanedlouho ukáže nutnost drobných úprav u těchto ustanovení.

Celkově však, s ohledem na zcela odlišné výchozí podmínky a velkou rezistenci řady subjektů k novelizaci zákona, je přijetí novely velmi významným mezníkem, svými dopady nepochybně srovnatelným s přijetím velice progresivního zákona v roce 1992. Věřím, že odstartovala novou, úspěšnou periodu ochrany přírody na našem území, tentokrát v kontextu celoevropském. Nově uzákoněné nástroje přitom dávají šanci i na větší zapojení vlastníků a dalších subjektů a širší využití participativních metod obhospodařování a péče o území. Před námi je ještě velmi mnoho práce, cesta k cíli však už je popsána a je možná.

Ladislav Miko
náměstek ministra

SUMMARY

The Amendment of Nature and Landscape Protection Act

In the mid of last April, the President of the Czech Republic signed an amendment of the Act No 114/1992 Gaz. on Nature and Landscape Protection. This has brought to end an unusually long and complicated process. During that process the bill has been several times essentially changed, modified by alternative proposals, and again returned to former state. Hardly any bill did evoke so many extensive discussions, comments, conceptual controversies and misunderstandings. In spite of that all, I do regard the result of a hard work done by many people from the department as well as from outside of it be a very significant success which, without any doubt, will influence the events within the State Nature Conservancy administration for a long time.

First of all, the amendment has fulfilled its main objective: at the last moment, but to a full extent it implements in the Czech legislation the requirements of the European Bird and Habitat Directives, i.e. the concept of the united European Natura 2000 system. The system in the Czech Republic will according to its standard comprise bird areas and a network of specially protected areas included into the so called national list. Those areas according to the set-up methodology entail a corresponding number of sites in which different plant and animal species as well as natural habitats as listed in the annexes of the Habitat Directive do occur. Czech sites included into the national list have not been suggested as singular entities, but in a form of the so called natural complexes, i.e. areas comprising an overlapping of or a linkage with an often higher number of different habitats and species biotopes. The goal of such an approach has been to avoid an unfitting disintegration of the „Natura sites“, and to minimize the newly proposed territories with full respect to comments from the part of self-governments and tenants. At the same time the goal has been followed to use, as far as possible, the existing network of specially protected areas everywhere, when this had been feasible and of course meeting the Natura 2000 criteria. From the point of view of both its quality and extent, the mapping of the Czech Republic's entire territory with regard to the occurrence of potential „Natura Areas“ can be considered unique; during four years it has made possible to obtain relevant and fresh information

from the whole Czechia at two levels of survey: the so called contextual and detailed mapping. The mapping is not only a base for the preparation of the national list's project, but it also is an excellent reference base for monitoring of a further development in the entire territory.

The status and the legal form of the second important component of the Natura 2000 system, the bird areas, have gone through a change since the initial conception. Initially, the bird areas were proposed as a specific category of specially protected areas: this classification, however, has met with disagreement of tenants and other subjects. It is necessary to admit that during the negotiations about them, the department's representatives often got repaid – often with interest – any mistakes made by the nature conservation authorities in the past, in many cases even with an eminently exaggerated opponents' attitudes. After a rejection of the initial governmental project, the status of bird areas has finally been changed. The endorsed wording of the amendment prescribes the bird areas not be declared, but delineated as areas in the framework of the general part of the Act. Simultaneously, their régime is adjusted to an adequate implementation of their function.

Further on, the amendment is introducing a specific impact assessment related to Natura sites of any concepts or schemes according to the Article 6 of the Habitat Directive. The assessment will be done by two steps, similarly to the EIA process. First the nature conservation authority will consider, whether the respective project or scheme might have a significant impact on a Natura 2000 site. Should this consideration not exclude such an impact, it would be necessary to make an assessment using the prescribed approach, and to make decision concerning a potential implementation of the project and potential compensatory measures. Authorized subjects are commissioned by the assessment, the decision is made by the state administration authority competent to issue the decision on the realization of a scheme or concept (i.e. for example the building authority).

Further there have been set up the following new tools: a possibility of the conservation of an area by an agreement and of a compensation for the loss resulting from the conservation. The new regulation enables the conservation of an area be ensured by a treaty between

the owner(s) and the state instead of the protected area's establishment according to the law. Also the way how to ensure a Natura areas' management – in the established specially protected areas as well as in the bird areas – can be done contractually.

During the whole process, the compensation for the loss resulting from nature conservation has perhaps been the most debated question. The outcome is a regulation confirming the right of the owner or – in justified cases – also of the tenant to obtain a financial compensation for an economic loss evidently caused by the implementation of nature conservation regulations, be it because of species or special territorial protection or due to the inclusion of the respective area into the Natura 2000 network. At the same time the compensation neither does exclude the possibility of alternative solutions, such as an exchange for other lands or a purchase from the owner.

The amendment further regulates competences for the new measures as well as for some existing ones. The care for the Natura 2000 network is divided between the department and the regions similarly to the arrangements with specially protected areas. The ministry, respectively its subordinated organizations (Protected Landscape Area Administrations) will manage, besides large-scale protected areas (National Parks, Protected Landscape Areas) also all areas in „national“ categories (National Nature Reserve, National Natural Monument), and those bird areas partly or completely located within existing PLAs, NPs, or with „national“ categories occurring in their framework. The other Natura areas will be taken care by the relevant regions. Competences for the territories of military zones have been passed over to the Ministry of Defence and its organizations.

Other provisions of the amended law modify its former wording above the framework of Natura 2000 implementation.

The endorsement of the amendment is a very important turning point, because of its impacts without any doubt comparable with the endorsement of the very progressive Nature and Landscape Protection Act in 1992. I believe, it has started a new, successful period of nature conservation in our country, this time in a pan-European context.

Ladislav Miko
Deputy Minister

Ptačí oblasti versus rozvoj dopravní sítě

Jan Hora

Motto

Členské státy se zavázaly zastavit úbytek biologické rozmanitosti v EU do roku 2010. Jestliže se tento cíl má splnit, členské státy musí posílit svou legislativu i své postupy v ochraně přírody. Pro biodiverzitu je největší hrozbou člověk. Svými činnostmi přispíváme k mizení stanovišť i druhů. Naše hlavní směrnice na ochranu přírody jsou tu proto, aby zastavily tento trend. K tomu ale dojde jen tehdy, když je všechny členské státy budou úplně a správně plnit.

Margot Wallströmová,
komisařka pro životní prostředí

Návrh ptačích oblastí v ČR zahrnuje 41 oblastí, pokrývajících 8,9 % rozlohy ČR (HORA *et al.* 2002). Ptačí oblasti byly vymezovány v souladu s požadavky směrnice o ptácích pro stanovené druhy na základě předem daných kritérií, která byla odvozena od kritérií používaných pro výběr tzv. významných ptačích území (*Important Bird Areas*, IBA), významných z hlediska EU (HORA 2000, HORA *et al.* l. c.). Všechny 41 navržených ptačích oblastí bylo podrobeno analýze z hlediska jejich ohrožení různými faktory. Největší nebezpečí představují plánované výstavby dopravních komunikací, velkých lyžařských středisek a farem větrných elektráren. Plánovanou výstavbou dálnic a rychlostních komunikací může být na různé úrovni postižena řada ptačích oblastí (obr. 1), nejvýznamněji pak Komárov (obr. 2), Heřmanský stav-Odra-Poolzí (obr. 3) a Bzenecká Doubrava - Strážnické Pomoraví (obr. 4). Hlavními negativními vlivy dopravy na ptačí oblasti jsou přímé ničení přírodních stanovišť, fragmentace prostředí, usmrcování ptáků vozidly, rušení a znečištění a nárůst doprovodných aktivit (HLAVÁČ 2003).

Komárov

Rozloha: 2730,3 ha (v hranicích červené barvy, tj. po úpravě se souhlasem ČSO).

Předmět ochrany: Moták pilich (*Circus cyaneus*) a kalous pustovka (*Asio flammeus*) při zimování.

Další významné ptačí druhy: V území hnízdí moták pochop (*Circus aeruginosus*), chrástal polní (*Crex crex*), pěnice vlašská (*Sylvia nisoria*), tuhyk obecný (*Lanius collurio*), tuhyk šedý (*Lanius excubitor*) a strnad luční (*Miliaria calandra*), na tahu se tu zastavují dravci, bahňáci a jeřábi popelaví (*Grus grus*) a v zimě se tu pravidelně vyskytuje káně rousná (*Buteo lagopus*), dřemlík tundrový (*Falco columbarius*) a na pastvu zalétají severské druhy hus.

Navržená ptačí oblast Komárov se nachází v úrodné zemědělské krajině v Polabí. Je významným zimovištěm a hromadným nocovištěm motáka pilicha a kalouse pustovky. Ptáci nocují na podmačených plochách s ostřicovými enklávami, starými neposečenými travními porosty a neskliženým obilím a vojtěškou. K lovu kořisti přednostně využívají nízké travní porosty, podmačené neobdělávané plochy a sklizená obilná a vojtěšková pole. Početnost v různých letech kolísá s ohledem na potravní nabídku na lokalitě a jejím širším okolí. Pustovky v území rovněž nepravidelně hnízdí.

Velkým nebezpečím pro ptačí oblast je plánovaná výstavba rychlostní komunikace R 35 středem území (modrá trasa na obr. 2). V případě její realizace by byly zničeny nejvýznamnější biotopy. Dostatečným řešením problému nejsou ani tři dodatečně navržené varianty trasy (zelené trasy na obr. 2). Zatímco technickými opatřeními lze snížit negativní vliv hluku a světla projíždějících automobilů na nocující pilichy, usmrcování pustovek osvětlenými automobily za soumraku a v noci není možné zabránit. Podle poznatků z některých evropských zemí u přibližně čtvrtiny uhynulých sov v zemědělské krajině je příčinou úhynu srážka s automobilem. Za určitých okolností dochází k mimořádně vysokým ztrátám: v říjnu 1972 bylo na 2,5 km dlouhém úseku silnice, v jehož okolí byla optimální potravní nabídka, nalezeno během pouhých sedmi dnů 51 mrtvých sov pálených (UHLENHAUT 1976). Ztráty způsobené dopravou narůstají se stoupajícím počtem automobilů a rozvojem dopravních sítí. Např. GLUE (1971) zjistil nárůst úhynů sov na silnicích mezi obdobími 1910-1954 a 1955-1969: u sovy pálené z 5 % na 7 %, u puštika obecného z 2,5 % na 10 % a u sýčka obecného z 3 % na 19 %.

Trasa rychlostní komunikace by neměla do ptačí oblasti vůbec zasahovat. Navrhovaná změna hranic (fialová barva na obr. 2), jejímž cílem je pouze vyhnout se kolizi R 35 s navrženou ptačí oblastí, je nepřijatelná. Je v rozporu se směrnicí o ptácích, jak dokládají stanoviska Evropské komise, potvrzená i Evropským soudním dvorem. Česká společnost ornitologická požaduje zahrnout do hodnocení EIA i dvě trasy mimo jí navržené hranice oblasti (hnědá barva na obr. 2): severní trasu totožnou s jednou z původních variant a západní trasu, kterou v částečně odlišné podobě, okrajově protínající ptačí oblast, rovněž navrhuje Děti Země.

Heřmanský stav-Odra-Poolzí

Rozloha: 5041,4 ha (po úpravě hranic).

Předmět ochrany: Bukáček malý (*Ixobrychus minutus*), moták pochop (*Circus aeruginosus*), ledňáček říční (*Alcedo atthis*), slavík modráček (*Luscinia svecica*).

Další významné ptačí druhy: Bukač velký (*Botaurus stellaris*), morčák velký (*Mergus merganser*), chrástal kropenatý (*Porzana porzana*), chrástal polní (*Crex crex*), racek černohlavý (*Larus melanocephalus*), písík obecný (*Actitis hypoleuca*), rákosník velký (*Acrocephalus arundinaceus*), cvrčilka slavíková (*Locustella luscinioides*), strnad luční (*Miliaria calandra*).

Navržená ptačí oblast je územím, které se skladbou biotopů i jejich rozsáhlostí výrazně odlišuje od okolní hustě obydlené a zastavěné krajiny průmyslového Ostravska a Karvinska. Charakteristická jsou velice pestrá vodní a mokřadní stanoviště, zahrnující různé velké vodní toky, slepá ramena a tůňe, rybníční soustavy, zaplavená šterkovitá, zatopené důlní propadliny, bažiny, mokré louky a další. Značná část oblasti leží v říční nivě. S mokřady jsou spojeny všechny druhy přílohy I, pro které je oblast navržena. Z dalších druhů pří-

lohy I jsou nejvýznamnější bukač velký, chrástal kropenatý a chrástal polní. Mezi zvláště chráněnými druhy, neuvedenými v příloze I směrnice o ptácích, stojí na prvním místě morčák velký. Řeky Odry a Olzy jsou jediným pravidelným hnízdištěm tohoto kriticky ohroženého druhu v České republice – v roce 2002 7-10 párů (ŠUHAIJ *et al.*) a rovněž jedním z největších zimovišť.

Ptačí oblast je ohrožena plánovanou výstavbou dálnice D 47 v úseku Ostrava – státní hranice s Polskou republikou v kombinaci s několika dalšími projekty, zejména projektem průmyslové zóny Dolní Lutyně v nivě řeky Olzy (obr. 3).

V průběhu projednávání výstavby dálnice vůbec nebyla vzata v úvahu existence významného ptačího území Heřmanský stav-Stružka (POLÁŠEK 1995), přestože příslušné státní orgány byly s touto skutečností poprvé seznámeny již v roce 1995. Navrženou ptačí oblast dálnice protíná třikrát, a to dvakrát v úseku Hrušov – Bohumín a jednou v úseku Bohumín – státní hranice. Slezská ornitologická společnost – pobočka ČSO navrhla změnu trasy dálnice D 47 v úseku Ostrava – státní hranice s Polskou republikou, přičemž doporučená varianta by představovala podstatně menší zásah do krajiny v ptačí oblasti a snížení negativního ovlivnění populací:

- dvou druhů přílohy I, které jsou předmětem ochrany – ledňáčka říční a motáka pochopa,
- dvou dalších druhů přílohy I – chrástala kropenatého a rybáka obecného,
- jednoho zvláště chráněného druhu v kategorii kriticky ohrožený (vyhl. č. 395/1992 Sb.) – morčáka velkého,

- zimujících vodních ptáků – ptačí oblast je nejvýznamnějším zimovištěm vodních ptáků v Moravskoslezském kraji (podrobnější informace in POLÁŠEK 2003).

Ministerstvo životního prostředí tyto důvody neuznalo za dostatečné a pro stavbu dálnice vydalo výjimku. Stále však není uzavřeno jednání o průmyslové zóně Dolní Lutyně. Podle MŽP (záznam z jednání k přípravě projektu PZ Dolní Lutyně z 24.11.2003) je umístění D 47 v případě realizace kompenzačních opatření v krajní mezi slučitelné s ptačí oblastí za předpokladu zabránění realizace jakýchkoliv doprovodných záměrů. Přesto i nadále hrozí nebezpečí, že pozemky pro průmyslovou zónu budou z ptačí oblasti vyčleněny s tím, že pro motáka pochopa, o kterém se předpokládá, že bude tímto krokem nejvíce ohrožen, bude určena jiná ptačí oblast. Málo věrohodné je tvrzení předkladatelů záměru průmyslové zóny, že po zablokování varianty průmyslové zóny v lokalitě Nošovice několika neústupnými vlastníky pozemků, není v regionu s množstvím devastovaných ploch a starých průmyslových provozů žádná další alternativní plocha než zemědělská půda v lokalitě Dolní Lutyně!!

Bzenecká Doubrava-Strážnické Pomoraví

Rozloha: 11 721,5 ha (po úpravě hranic).

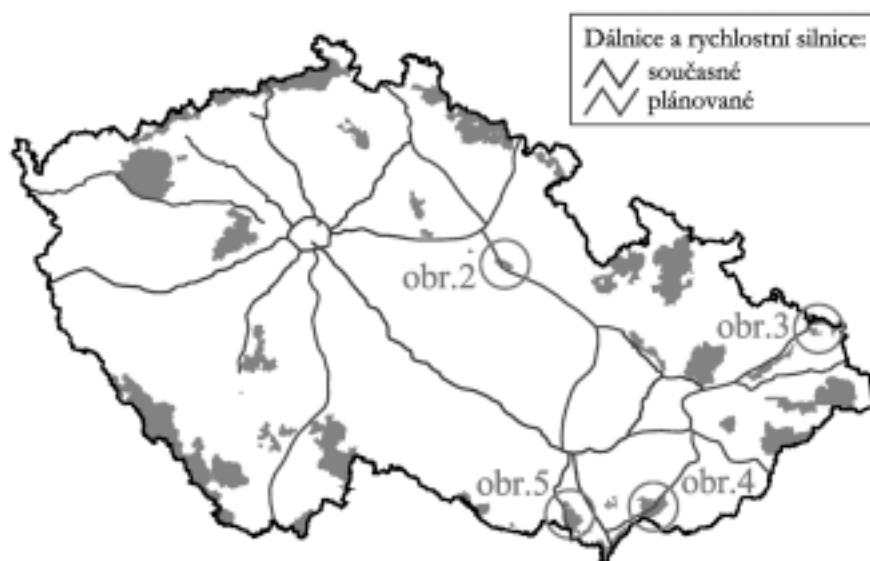
Předmět ochrany: Čáp bílý (*Ciconia ciconia*), moták pochop (*Circus aeruginosus*), lelek lesní (*Caprimulgus europaeus*), strakapoud prostřední (*Dendrocopos medius*), strakapoud jižní (*Dendrocopos syriacus*), skřivan lesní (*Lullula arborea*).

Další významné ptačí druhy: Včelojed lesní (*Pernis apivorus*), luňák hnědý (*Milvus migrans*), luňák červený (*Milvus milvus*), ledňáček říční (*Alcedo atthis*), dudek chocholatý (*Upupa epops*), břehule říční (*Riparia riparia*), bělořit šedý (*Oenanthe oenanthe*), rákosník velký (*Acrocephalus arundinaceus*).

Navržená ptačí oblast je tvořena dvěma odlišnými typy biotopů. Strážnické Pomoraví představuje část údolní nivy přirozeně meandrující řeky Moravy s lužními lesy a zbytky nivních luk a mokřadů. Bzenecká Doubrava je rozsáhlý komplex lesů na vátých písčích, z nichž většinu tvoří borové lesy a zbytek lesy smíšené a zbytky původních listnatých porostů. V oblasti bylo zjištěno 238 druhů ptáků, z toho 148 druhů hnízdících. Předmětem ochrany navržené ptačí oblasti je šest druhů z přílohy I směrnice o ptácích.

Nejvýznamnější hrozbou pro ptačí oblast je plánovaná výstavba rychlostní komunikace dálničního typu R 55. Tato komunikace by protнула oblast borových lesů v délce asi 11 km, přičemž v úseku asi 6 km dlouhém by byla vedena několik desítek metrů podél NPP Váté písky. Ohroží tak zejména dva druhy, které jsou předmětem ochrany, a to lelek lesní a skřivana lesního. Podle literárních údajů (DAUNICHT 1985, MÜLLER-USING 1956, PIECHOCKI 1966, SCHLEGEL 1973 a další) jsou největší ztráty u lelků způsobovány právě silniční dopravou, přičemž tyto ztráty od šedesátých let stoupají jako následek rozvoje dopravních sítí. I když považujeme literární údaje ze zahraničí za dostatečný důkaz pro tvrzení, že navrhovaná rychlostní komunikace vážně ohrozí populaci lelka lesního v Bzenecké Doubravě, ČSO bude v roce 2004 financovat studii, jejímž cílem bude shromáždit informace o početnosti lelků létajících lovit potravu do oblasti Vátých písků v době hnízdění i po vyvedení mláďat a pokusit se získat informace o úhynech lelků na stávajících komunikacích v oblasti, případně i v jiných místech ČR.

V oblasti dopravy jde v rámci regionu o jednu z prioritních investic a investor zřejmě počítá s výrazným podílem financování z finančních zdrojů EU. Přestože byla opakovaně zamítnuta jiná alternativní řešení vedení této komunikace, mělo by se provést hodnocení varianty „východ“, tj. vedení komunikace v nezastavěné polní krajině východně od nivy Moravy v předhůří Bílých Karpat. Část silnice by pak byla přirozeným přiváděčem nákladních automobilů k hraničnímu přechodu

Obr. 1 – Plánovanou výstavbou dálnic a rychlostních komunikací může být na různé úrovni postižena řada ptačích oblastí

du v Sudoměřicích, s jehož výstavbou se tak jako tak počítá a i další finanční náklady by byly jistě menší.

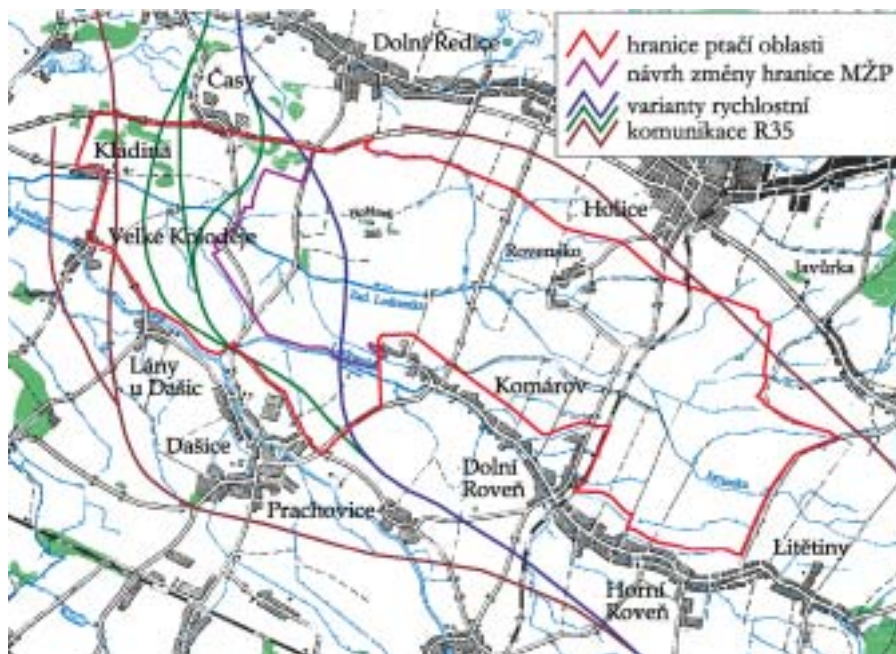
Kromě tří výše uvedených ptačích oblastí jsou probíhající i plánovaná výstavba komunikací dotčena i dalšími oblastmi, kde však jsou přijatelné alternativy a při dodržení konkrétních opatření nemusí dojít k zásadním ohrožením. Jako příklad je uvedena rychlostní komunikace R 52, která zde zasahuje dvě ptačí oblasti - Střední nádrž VDNM a Pálavu (obr. 5). Z hlediska ochrany ptáků je zejména důležité vybrat takový přechod přes Novomlýnské nádrže, který bude ptačí oblast Střední nádrž ovlivňovat co nejméně. Tímto řešením by měla být varianta vyznačená na obr. 5 fialově.

Smyslem ptačích oblastí je zajištění ochrany nejvýznamnějších lokalit a území pro stanovené druhy ptáků, které v celoevropském kontextu pomohou zajistit dlouhodobé přežití těchto druhů v Evropě. Ptačí oblasti jsou vybírány přísně podle kritérií, s důrazem na kvalitní ověřené údaje o početnosti a rozšíření jednotlivých ptačích druhů. Při tomto postupu může dojít ke střetu s jinými zájmy na využití území, zejména v případě států, pro které je soustava NATURA 2000 (jejíž součástí jsou i ptačí oblasti) novinkou. Vymezování těchto lokalit pak může narážet na záměry na využití území, často zanesené do schválených územních plánů, které by znamenaly ohrožení nebo dokonce likvidaci významu území pro ptáky. V takových případech se mohou vyskytnout snahy na řešení „cestou nejmenšího odporu“ – zmenšením navrhované oblasti nebo dokonce vyločením z návrhu. Evropská komise opakovaně deklarovala, že soustava NATURA 2000 je pro ni vysoce prioritní a že její vytváření ve všech členských státech pozorně sleduje a pravidelně hodnotí. V případě, že EK není s přístupem členských států k vytváření soustavy NATURA 2000 spokojena, snaží se opakovaně dosáhnout nápravy stavu. Pokud se členský stát ani poté nesnaží situaci řešit, podává EK žalobu k Evropskému soudnímu dvoru.

Lze ze seznamu navržených ptačích oblastí některou oblast účelově vyřadit?

Rozsudek Evropského soudního dvoru v případě C-3/96 Evropská komise versus Nizozemské království z 19. května 1998 (ANONYMUS 1998) obsahuje několik klíčových prvků, mimo jiné, že:

- přijímáním jiných opatření na ochranu přírody se nelze vyhnout povinnosti vyhlášovat ptačí oblasti

Obr. 2 – Účelová změna hranic ptačí oblasti Komárov, jejímž cílem je vyhnout se kolizi s R 35, je v rozporu s legislativou Evropské unie. Hodnotit by se měly všechny navrhované varianty, a to podle článku 6 směrnice o stanovištích

podle článku 4.1 směrnice o ptácích,

- při určování ptačích oblastí a vymezování jejich hranic se nesmí brát v úvahu ekonomické požadavky, o kterých se zmiňuje článek 2 směrnice o ptácích,
- volnost ve výběru prostředků, kterou členské státy mají při výběru lokalit vhodných pro určení ptačích oblastí, se netýká vhodnosti lokalit jako takových, ale pouze použití ornitologických kritérií při výběru nejvhodnějších lokalit pro

ochranu druhů přílohy I směrnice, členské státy jsou povinny klasifikovat jako ptačí oblasti všechna místa, která se při použití ornitologických kritérií ukazují jako nejvhodnější pro ochranu dotčeného druhu,

- seznam významných ptačích území (IBA) z roku 1989, ačkoli není pro členské státy právně závazný, představuje seznam lokalit nejvyššího významu pro ochranu volně žijících ptáků v EU,
- v případě C-3/96 se ukázalo, že

Obr. 3 – Ptačí oblast Heřmanský stav-Odra-Poolží je ohrožena plánovanou výstavbou dálnice D 47 v kombinaci s několika dalšími projekty, zejména projektem průmyslové zóny Dolní Lutyně v nivě řeky Olzy

seznam IBA z roku 1989 je jediným dokumentem s vědeckými důkazy, který umožňuje posoudit, zda žalovaný stát splnil svou povinnost určit co do počtu i rozlohy nejvhodnější oblasti pro ochranu chráněných druhů jako ptačí oblasti.

To, že se členský stát nemůže zprostit povinnosti chránit určitou lokalitu, která podle vědeckých kritérií chráněna být má tím, že jí nevyhlásí jako ptačí oblast, potvrdil Evropský soudní dvůr rovněž v případě bažin Santoña (případ C-355/90 Evropská komise versus Španělské království). Česká společnost ornitologická představila a předala dne 24. července 2003 svůj návrh ptačích oblastí, který je zároveň seznamem významných ptačích území (IBA), Evropské komisi a při této příležitosti mimo jiné upozornila na oblasti, kde dochází ke konfliktům s rozvojem dopravní sítě. Současně byly předány a představeny návrhy Maďarska a Slovinska. Oficiálního předání se zúčastnilo na 25 zástupců Evropské komise z DG Environment, DG Regional Policy a DG Enlargement (ECO 2003).

Mohou se účelově měnit hranice ptačích oblastí?

Odpověď na otázku podává následující příklad: Evropská komise zaslala Rakousku poslední písemné varování na základě provalení stížnosti, že ptačí oblast Lauteracher Ried byla vyhlášena s hranicemi, které z hlediska vědeckého nejsou správně vymezené. Důvodem byla snaha usnadnit výstavbu nové silnice. Komise došla k závěru, že dvě lokality, které jsou významné pro chřástala polního a další luční ptáky, byly neoprávněně vyjmuty z ptačí oblasti a že rakouské úřady neaplikovaly správně odpovídající legislativu EU na ochranu přírody (Brusel, 24. 7. 2003). Protože Evropská komise s reakcí Rakouska na varování není spokojena, rozhodla se případ předat Evropskému soudnímu dvoru (Brusel, 29.1.2004).

Lze účelově měnit legislativu?

V Poslanecké sněmovně se před několika týdny projednával návrh zákona o výstavbě dálnic a rychlostních silnic a o změně některých zákonů (sněmovní tisk 373). Hospodářský výbor ve svém usnesení včlenil do zákona také tranzitní železniční koridory. V návrhu jsou vyjmenovány úseky uvedených staveb, které jsou veřejně prospěšnými stavbami a stavěny ve veřejném zájmu. V tomto seznamu jsou

všechny stavby, které zasáhnou ptačí oblasti. Jde o nesystémové, účelové řešení, které je velmi problematické z řady důvodů. Projednávání zákona bylo přerušeno do doby předložení návrhu nového stavebního zákona.

Do právních předpisů není možné účelově zasahovat, kdykoli se to politikům zlíbí. To dala najevo Evropská komise, když se ústy M. Walströmové jednoznačně vyjádřila proti postupu, jaký Poslanecká sněmovna zvolila při schvalování novely zákona č. 114/1995 Sb., o vnitrozemské plavbě, která měla oslabit působnost zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Ostatně i Evropský parlament dne 11. března 2004 vyzval Českou republiku, aby ve světle zkušeností s povodněmi v létě 2002 znovu přehodnotila své plány na výstavbu jezů na Labi.

Jak by se měly posuzovat plány a projekty, které mohou ohrozit ptačí oblasti

Pravidla určuje článek 6 směrnice o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin (směrnice o stanovištích) a článek 7 této směrnice určuje, že ustanovení článku 6 vyjma odst. 1 se vztahují i na ptačí oblasti vyhlášené podle směrnice o ochraně volně žijících ptáků (EUROPEAN COMMISSION 2000, EUROPEAN COMMUNITIES 2002, KARLÍK 2003, MŽP 2001, MŽP 2004). Posuzují se plány a projekty,

kteřé mohou mít, samostatně, nebo v kombinaci s jinými, významný vliv na cíle ochrany lokality soustavy Natura 2000, včetně plánů a projektů lokalizovaných mimo území. Hodnocenými projekty jsou kromě staveb i intenzifikační záměry k plánům, které se musí posuzovat i územní plány a sektorové programové dokumenty. Při posouzení se zjišťují alternativní řešení a možnosti kompenzačních opatření. Plán nebo projekt může být realizován i v případě, že bude mít negativní vliv na lokalitu soustavy Natura 2000, pokud splňuje dvě podmínky: (1) neexistuje alternativní řešení s menším dopadem a (2) existuje veřejný zájem převažující nad zájmy ochrany přírody. Existuje-li tedy alternativní řešení, není veřejný zájem důvodem k zásahu do lokality soustavy Natura 2000. Jsou-li nařízena opatření, která kompenzují negativní dopad projektu, musí být realizována ještě předtím, než je území poškozeno, či zničeno. Později mohou být provedena jen tehdy, když je nezvratně prokázáno, že budou úspěšná.

TEN-T a TINA

TEN-T: Transevropská dopravní síť (*Trans-European Network for Transport*). Pravidla byla přijata Evropskou komisí v roce 1996 a v roce 1998 byla zahájena diskuse o jejich revizi. V září 2001 Evropská komise publikovala dokument *White Paper on "Europe-*

Obr. 4 – Plánovaná výstavba rychlostní komunikace R 55 komplexem borových lesů v ptačí oblasti Bzenecká Doubrava-Strážnické Pomoraví představuje vážnou hrozbu pro populaci lelků lesního a skřivana lesního

Obr. 5 – Z hlediska ochrany ptáků je z navrhovaných alternativ přechodu rychlostní komunikace v prostoru ptačí oblasti Střední nádrží VDNM nejpříjemnější fialová varianta

an Transport Policy for 2010: decision time!", který identifikoval možné nové prioritní projekty TEN-T. Bezprostředně následoval návrh na revizi TEN-T (COM/2001/0544), ale protože se Rada nemohla shodnout na navržených prioritních projektech, Evropská komise předložila dne 1.10.2003 nový návrh, podle kterého měly vybrané dopravní projekty obdržet statut „v nadřazeném zájmu EU“. To by znamenalo, že stavby by mohly být zahájeny, aniž se vzaly v úvahu ekologické, ekonomické a sociální dopady dotčených staveb, jak to vyžadují právní předpisy o poskytování finančních zdrojů z fondů EU. Evropský parlament však dne 11.3.2004 odhlasoval, že **všechny projekty TEN-T musí být plně v souladu s environmentálním právem EU, včetně směrnice o ptácích, směrnice o stanovištích a rámcové směrnice o vodách, a musí projít strategickým hodnocením (Strategic Environmental Assessment, SEA)**. Následovat bude snaha o nalezení společného kompromisu mezi Evropským parlamentem a Radou ministrů. Území České republiky se týkají čtyři prioritní projekty, z toho tři železniční tratě (projekty

č. 22, 23 a 29b) a jedna silniční trasa (projekt č. 25: Gdaňsk – Brno/Bratislava – Vídeň).

TINA: Závěrečná zpráva Hodnocení potřeb dopravní infrastruktury (Transport Infrastructure Needs Assessment, TINA), vypracovaná sekretariátem TINA ve Vídni v roce 1999, byla plánem pro rozvoj dopravní sítě v deseti státech, které se připravovaly ke vstupu do EU, a zároveň základem pro rozšíření TEN-T.

Podle studie, kterou v roce 2001 publikoval BirdLife International (FISHER, WALICZKY 2001), představovaly dopravní projekty TINA hrozbu pro 85 (21 %) významných ptačích území v kandidátských státech. Stavby silnic představovaly hrozbu pro 52 území, budování vodních cest pro 34 území a stavby železnic pro 15 území.

V červenci 2003 pět mezinárodních nevládních organizací - BirdLife International (partneři v Bulharsku, České republice, Maďarsku, Polsku, na Slovensku a ve Velké Británii), Transport and Environment, World Wide Fund for Nature, CEE Bankwatch Network, Friends of the Earth Europe - publikovalo a předalo Evropské komisi dokument „Conflict areas between TEN-T and nature

conservation“ se šesti případovými studiemi z Bulharska, České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska. České republiky se týkají případové studie dálnice D 47 – Heřmanský stav-Odra-Poolzí, rychlostní komunikace R 35 – Komárov a kanál Dunaj-Odra-Labe, který je na našem území potenciální hrozbou pro šest ptačích oblastí. V další etapě byla zpracována a předána případová studie rychlostní komunikace R 55 – Bzenecká Doubrava-Strážnické Pomoraví. Poslední jednání mezi zástupci BirdLife International a Evropské komise o uvedených případových studiích se uskutečnilo 17. března 2004.

Závěr

Projekty dopravních cest, jejichž příprava v některých případech již značně pokročila, byly připravovány v právním rámci, který ještě nebyl ovlivněn legislativou Evropské unie. Bohužel, při biologických hodnoceních nebyla věnována dostatečná pozornost ochraně ptáků, takže existence některých významných zvláště chráněných druhů není vůbec uváděna.

Přestože legislativa umožňující vznik soustavy Natura 2000 vstoupila v platnost s datem vstupu České republiky, již tři roky byly známy návrhy ptačích oblastí i identifikovány možné konflikty s rozvojovými plány. Tato doba se podle mého názoru dostatečně nevyužila k vyřešení těchto problémů. Přesto jsem přesvědčen, že ve všech případech lze vést dopravní komunikace tak, aby ptačí oblasti neohrožovaly. Nesmí se ovšem napláňované trasy prosazovat za každou cenu či na politické úrovni určovat mantinely pro tzv. „kompromisní řešení“, ale naopak musí být zájem o řešení, které je v souladu se zájmy ochrany přírody i s legislativou EU. Zejména se musí aktualizovat biologická hodnocení s ohledem na předmět ochrany dotčené ptačí oblasti, provést hodnocení plánů a projektů v souladu s článkem 6 o stanovištích a rovněž vzít v úvahu dosavadní stanoviska Evropského parlamentu, Evropské komise i Evropského soudního dvoru. Jen tak se výstavba urychlí a ušetří se mnoho finančních prostředků. V opačném případě hrozí dlouhé průtahy, protože se problémem může zabývat Evropská komise a když dojde k závěru, že členský stát nepostupuje v souladu se směrnicemi, předá případ Evropskému soudnímu dvoru. Navíc se může zablokovat přístup k fondům Evropské unie, s kterými se při financování některých staveb počítá.

LITERATURA

ANONYMUS (1998): SPA classification: Court of Justice clarifies Member States' duties. *Natura 2000*, European Commission DG XI's Nature Newsletter, 7: 2-3. – DAUNICHT, W. D. (1985): Zum Vorkommen des Ziegenmelkers (*Caprimulgus europaeus*) in Schleswig-Holstein und auf der „Fahlen Heide“ in Niedersachsen. *Corax*, 11, 2: 97-120. – ECO (2003): Editorial: Launch of IBA inventories from Slovenia, Czech Republic and Hungary in Brussels. Brussels Briefing, the newsletter of ECO, BirdLife International European Community Office, 11, 4: 1. – EUROPEAN COMMISSION (2000): Managing Natura 2000 sites: The provisions of Article 6 of the 'Habitats' Directive 92/43/EEC. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg. – EUROPEAN COMMUNITIES (2002): Assessment of plans and projects significantly affecting Natura 2000 sites. Methodological guidance on the provisions of Article 6(3) and (4) of Habitats Directive 92/43/EEC. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg. – FISHER, I., WALICZKY, Z., eds. (2001): An assessment of the potential impact of the TINA network on Important Bird Areas

(IBAs) in the accession countries. Final Report. BirdLife International. – GLUE, D. E. (1971): Ringing recovery circumstances of small birds of prey. *Bird Study*, 18: 137-146. – HLAVÁČ, V. (2003): Oblasti ochrany ptáků a jejich ohrožení rozvojem dopravní infrastruktury. Pp. 8-10 in KOTYZOVÁ, M., ZWIEBOVÁ, K., eds.: *Natura 2000*. Veronica, Brno. – HORA, J. (2000): Kritéria pro určování kandidátů na oblasti zvláštní ochrany. Pp. 135-140 in HORA, J., ed.: *Směrnice ES o ochraně volně žijících ptáků v České republice*. ČSO, Praha. – HORA, J., MARHOUL, P., URBAN, T. (2002): *Natura 2000 v České republice*. Návrh ptačích oblastí. Česká společnost ornitologická, Praha. – KARLÍK, V. (2003): Posuzování plánů a projektů, které by mohly ohrozit území Natury 2000. Pp. 19-20 in KOTYZOVÁ, M., ZWIEBOVÁ, K., eds.: *Natura 2000*. Veronica, Brno. – MŽP (2001): Péče o lokality soustavy Natura 2000: Ustanovení článku 6 směrnice o stanovištích 92/43/EHS (český překlad EUROPEAN COMMISSION 2000). *Planeta IX*, 4: 1-28. – MŽP (2004): Hodnocení plánů a projektů významně ovlivňujících lokality soustavy NATURA 2000. Metodická příručka k ustanovením článků 6(3)

a 6(4) směrnice o stanovištích 92/43/EHS. (český překlad EUROPEAN COMMUNITIES 2002). *Planeta XII*, 1: 1-48. – MÜLLER-USING, U. (1956): Ist die Nachtschwalbe durch die zunehmende Motorisierung besonders gefährdet? *Orn. Mitt.*, 8: 50. – PIECHOCKI, R. (1966): Über die Verluste der Ziegenmelker. *Der Falke*, 13, 6: 184-189. – POLÁŠEK, Z. (1985): Návrh významného ptačího území Heřmanský stav-Stružka. Pp. 76-79 in HORA, J., PLESNÍK, J., JANDOVÁ, J., eds.: *Sbor. Významná ptačí území v České republice*, Kostelec n. Č. lesy 1995, ČSO, LF ČZU a IAE ČZU, Praha. – POLÁŠEK, Z., 2003: Stručné vyhodnocení ornitologických průzkumů v trase dálnice D47 v úseku Ostrava-státní hranice s Polskou republikou se zaměřením na úsek Ostrava-Bohumín. Dep. AOPK ČR, msc., 4 pp. – SCHLEGEL, R. (1973): Die Ziegenmelker in der Oberlausitz. *Abh. Ber. Naturkde. Mus. Görlitz*, 48: 1-6. – ŠUHAI, J., POLÁŠEK, Z., STOLARCZYK, J., RUSEK, K. & JAKUBEC, M. (2003): Morčák velký (*Mergus merganser*) – nový pravidelně hnízdící druh v České republice. *Sylvia*, 39: 139-150. – UHLENHAUT, K., 1976: Unfälle von Schleiereulen durch Kraftfahrzeuge. *Der Falke*, 1976, 2: 56-60.

SUMMARY

SPAs versus Development of Transport Infrastructure

All of the 41 proposed Special Protection Areas (SPAs) in the Czech Republic have been analysed concerning potential threats. Many of the SPAs may be affected by the development of transport network at different levels (Fig. 1), in three cases there is a serious direct threat to populations and habitats of the qualifying bird species.

The Komárov SPA (Fig. 2), a wintering and roosting site of up to several tens of Hen Harriers and Short-eared Owls situated in the productive farmland of eastern Bohemia, is endangered by a planned construction of the R 35 speedway. If the originally selected line was implemented (shown in blue in Fig. 2), the most valuable habitats would be destroyed. However, none of the three other more recent alternatives (shown in green in Fig. 2) brings an acceptable solution of the problem. The negative impact of noise and lights caused by passing cars on the roosting Hen Harriers can be reduced by technical arrangements, however, the risk of mortality of the hunting Short-eared Owls dazzled by car lights at dusk and night cannot be prevented sufficiently. Therefore, the new road should bypass the SPA. In order to avoid the conflict of the SPA with the speedway, the Ministry of Environment changed the SPA boundaries (shown in violet in Fig. 2) within the process of negotiation. Such purpose step is not acceptable. The Czech Society for Ornithology (CSO) calls for an analysis to be carried out also for other two alternatives bypassing the SPA (shown in brown in Fig. 2): a northern line identical with one of the original plans and a western line, similar to that proposed by the Děti Země NGO.

The Heřmanský stav-Odra-Poolzi SPA (Fig. 3) is mostly a floodplain area. The well-preserved habitats contrast with the surrounding densely populated industrial area of Ostrava and Karviná. All qualifying Annex I species are wetland birds – Little Bittern, Marsh Harrier, Kingfisher and Bluethroat. The Odra and Olza rivers are the only regular breeding site of the Goosander in the country. The SPA is threatened by a construction of the D 47 highway in combination with several other development projects (Fig. 3). The highway is supposed to cross the SPA at three places. The Silesian Society for Ornithology (CSO branch) has proposed a change of the road line which would reduce the negative impact on bird populations significantly. However, the Ministry of Environment has not accepted the reasoning of the proposal and granted a permit for the highway construction. Negotiations about the industrial zone have not been finished yet, although the Ministry informed

more than six months ago that the highway could be only constructed on the condition that compensation measures will be undertaken and no other accompanying development projects will be implemented. The argument that no alternative areas can be found in the region with many devastated lands and old industrial structures is hard to believe.

The Bzenecká Doubrava-Strážnické Pomoraví SPA (Fig. 4) includes two different habitat types – a large complex of mostly pine woods on airborne sand, and a floodplain of the naturally meandering Morava river with alluvial forests, meadows and wetlands. The SPA is proposed for six Annex I species: White Stork, Marsh Harrier, Nightjar, Middle Spotted Woodpecker, Syrian Woodpecker and Woodlark. According to the plan, the R 55 speedway would cross the pine woods part and thus threaten two qualifying species – the Nightjar and the Woodlark. Data from other countries show that the biggest losses in the Nightjar are caused by collisions with cars. The authors of the SPA proposal recommend an alternative line in a farmland area east of the Morava floodplain at the foothills of the Bílé Karpaty Mts.

The current or planned construction of roads is a factor affecting some other SPAs as well, however, acceptable alternatives are available in these cases and, if certain measures are undertaken, the impact on birds should be minimised. The R 52 speedway is an example, reaching two SPAs – Střední nádrž VDNM and Pálava. Of the proposed alternatives, the number 1x (shown in violet in Fig. 5) is the most acceptable one. As documented by examples of opinions of the European Commission and judgements of the European Court of Justice, neither any area should be excluded from the list of proposed SPAs on purpose nor their boundaries should be adjusted on purpose. This was one of the reasons why the CSO presented and submitted its proposal of SPAs, identical with the IBA inventory, to the European Commission in July 2003. On this occasion, the CSO pointed out the areas which are in conflict with the development of transport infrastructure. The launch of the inventories from the Czech Republic, Hungary and Slovenia, organised by BirdLife International, was attended by around 25 Commission officials.

Using the proposed act on highway and speedway construction as an example, the effort of some politicians to put through changes in legislation purposely is criticised in the paper. Moreover, the critical opinion of the Commissioner M. Walström on the process of adoption of the amendment of the act on inland navigation by the Czech parliament is mentioned.

Article 6 of the Habitats Directive, which sets rules for the assessment of plans and projects which might threaten Natura 2000 sites and which applies for SPAs classified under the Birds Directive as well, is emphasised in the paper. Moreover, basic information on the Trans-European Network for Transport (TEN-T) and the Transport Infrastructure Needs Assessment (TINA) is given. It is stressed that the European Parliament decided by vote on March 11, 2004 that all TEN-T projects must fully comply with EU environmental legislation and must undergo a full Strategic Environmental Assessment (SEA). The TINA projects, i.e. plans of development of the transport network which were prepared by ten countries for EU accession and for the enlargement of the TEN-T, were found to threaten 85 IBAs (21 %) by a BirdLife International study published in 2001. In July 2003, five international non-government organisations published a document called *Conflict areas between TEN-T and nature conservation*, including six case studies from Bulgaria, Czech Republic (Komárov, Heřmanský stav-Odra-Poolzi), Hungary, Poland and Slovakia, which was also delivered to the European Commission. The Danube-Oder-Elbe canal is a transboundary problem, representing a potential threat to six Czech SPAs. Later on, a case study on the Bzenecká Doubrava-Strážnické Pomoraví SPA was prepared as well.

Before EU accession, transport routes in the Czech Republic were planned according to legislation which was in force at that time and in some cases, the preparation has progressed to quite an advanced stage. Unfortunately, little attention was paid to the conservation of birds in the relevant biological assessments and EIAs. The biological assessments should be updated, taking birds into consideration, and assessments according to Article 6 of the Habitats Directive should be carried out in all planned transport routes affecting SPAs. The author is convinced that transport routes in all the above mentioned cases can be changed in a way which would minimise their impact on SPAs. If the investors are interested in finding a solution which would comply with nature conservation interests and EU legislation, the whole process will be accelerated and substantial financial resources will be saved. On the contrary, delays are likely to happen if no solution is looked for, and it can also be expected that the European Commission (or even the European Court of Justice) will be engaged in the problem. In addition, an access to the EU funds which are planned to be used for financing of some of the transport projects may be blocked.

Středoevropské bezlesí v čase a prostoru

V. Otázka přirozeného bezlesí v českých zemích a na Slovensku

Vojen Ložek

Postavení našich zemí ve středoevropském prostoru

I když jak pro české země tak Slovensko platí rozbor postglaciálního vývoje střední Evropy probraný v předchozím dílu (LOŽEK 2004b), bude účelné upozornit na některá specifika, jimiž se náš prostor vyznačuje ve středoevropském rámci. Zaujímá totiž významné, v mnohém směru klíčové postavení z hlediska historické biogeografie. Jak po stránce geologické tak biologické leží na hranici různých regionů a zároveň na křižovatce migračních cest rostlin i živočichů, což podmiňuje jeho vysokou diverzitu. Ta se projevuje jak rozmanitostí krajiny v důsledku pestrosti geologického podkladu a reliéfu (geodiverzita), tak živé přírody (biodiverzita). K tomu přistupují i místní klimatické rozdíly ovlivněné jednak členitostí terénu, jednak celkovou polohou mezi chladnějším severem a teplejším jihem, oceánským západem a kontinentálním východem. Díky tomu se u nás setkáváme s takovými krajinnými protiklady jako je třeba teplé a extrémně suché lounské Středohoří a přímo nad ním se tyčící drsně chladná náhorní planina Krušných hor, nebo s takovými regionálními rozdíly jako vykazuje jihočeské Třeboňsko oproti jihomoravské Pálavě, přestože jde o okrsky ve stejné zeměpisné šířce i nepříliš rozdílné nadmořské výšce.

Prozradí to již pouhý pohled na geologické, geomorfologické nebo pedologické mapy: Čechy tvoří jasné vymezený celek uzavírající suchou teplou enklávu, která přímo nenavazuje na jiná území obdobného rázu, zatímco Moravou probíhá nejen rozhraní mezi Českou vysočinou a Karpaty, ale i teplé úvaly spojující panonskou oblast se severními nížinami, jejichž okraj zasahuje až do Slezska. Slovensko to jsou většinou Západní Karpaty, jen jih patří uherským nížinám a teplým středohorám.

Není proto divu, že je obtížné stanovit nějaké obecné členění, která by vyhovovala všem aspektům geologie, fyzické geografie i biologie. Realitě se nejvíce blíží, aspoň v českých zemích, hrubé fytogeografické členění na oblast mezofytika – zonální středoev-

ropské vegetace a na extrazonální okrsky termofytika – enkláv teplomilné květeny a ostrovů oreofytika ve vyšších polohách hor. Z toho je zřejmé, že při řešení problematiky přirozeného bezlesí je třeba vyvarovat se zobecnování poznatků z jedné oblasti v jiných odlišných okrscích, což ostatně platí i v širším středoevropském prostoru. Užíváme-li termíny jako step nebo lesostep s poukazem na paralely s východní Evropou, musíme si být vždy vědomi, že šlo jen o formace víceméně podobné, ne však totožné. Platí to do jisté míry i pro poměry na omezené ploše našich zemí: xerothermní Lounsko se nejen výrazně liší od neméně xerothermního Českého krasu, ale obě území i od xerothermních krajů jižní Moravy a ty opět od jižního Slovenska. Poznatky o vývoji v mezofytiku nelze přenášet do suchého termofytika.

Nezbylo než předestlat tuto úvodní úvahu, chceme-li se vyhnout nedorozuměním diskutovaným již úvo-

dem našeho seriálu (LOŽEK 2004a). Teprve když budeme brát patřičný ohled na všechny faktory, které jsou ve hře nejen u nás, ale v celé střední Evropě, můžeme se pustit do věcného řešení otázky našeho bezlesí.

Otázka přirozeného bezlesí v našich zemích

Podobně jako jinde ve střední Evropě se i u nás hlavní pozornost zaměřila na bezlesí stepní, přičemž se výrazně lišil názor zoologů, pedologů i archeologů od představ většiny botaniků a nebyl zohledňován rozdíl mezi otevřenými formacemi, které H. MEUSEL (1940) rozděluje do 2 skupin: 1. Kontinentale Grasheiden jako středoevropskou obdobu stepů v lesostepním pásmu vých. Evropy a 2. Submediterrane Grasheiden, které představují specifickou formaci středoevropskou ovlivněnou substrátem a reliéfem, takže víceméně odpovídají klasické „Steppenheide“ R. GRADMANNA (1933). U nás jsou zastoupené obě skupiny,

Profil svahovinami na okraji údolní terasy Labe u Štětí leží při sv. hranici české černozemní oblasti. Světlé pozdně glaciální hlíny překrývá mocný sled tmavých černozemních sedimentů s bělavými vápnitými výkvěty, které se zde hromadily během celého holocénu a obsahují převážně stepní a pratikolní společenstva plžů

Foto V. Ložek

Section through footslope sediments at the margin of the valley terrace of the Labe River near Štětí (NW Bohemia) close to the NE boundary of the Bohemian chernozem area. Pale Late Glacial loams are covered by a thick sequence of dark chernozem sediments with white CaCO₃ – efflorescences that accumulated during the whole Holocene. Their malacofauna is dominated by xerophilous grassland snail assemblages

nezřídka v přímém kontaktu a s přechody, jako je tomu ve Středohoří, kde jejich odlišnost kriticky rozebral K. KUBÁT (1976) a kterou vždy zdůrazňoval i J. MARTINOVSKÝ (1984). Toto rozlišení má z hlediska vývoje a původnosti obou typů podstatný význam, neboť zatímco o původnosti většiny submediteranních „stepí“ nebývá pochyb vzhledem k extrémnímu charakteru jejich stanovišť na první pohled nepříznivých lesu, v případě stepí kontinentálních to zřejmě není. Tento rozdíl třeba brát v úvahu i při hledání refugií, na nichž mohly kontinentální druhy přežít lesní období a která bývají spatřována v plochách dnes osídlených biotou submediteranní, ne však kontinentální, jak dále osvětlíme na konkrétních případech. Rovněž rozšíření obou typů je odlišné, jak vyplývá z následujícího přehledu. Na prvním místě proto uvedeme poměrně bezproblémové submediteranne Grasheiden pod souborným, u nás běžně užívaným názvem skalní stepi, který volíme pro stručnost, i když jde o značně diferencovaný soubor.

Skalní stepi

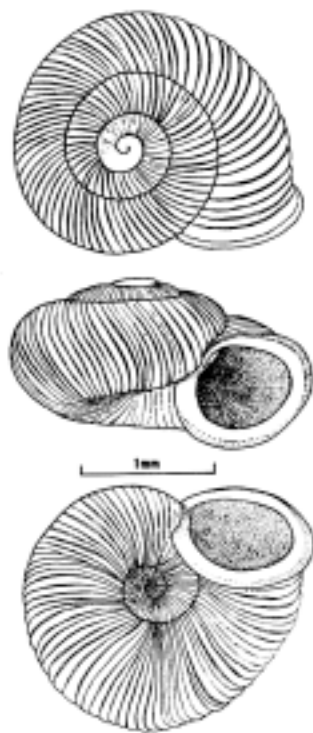
Zahrnují pestrout a regionálně diferencovanou škálu xerothermních, převážně bylinných společenstev, silně závislých na geologickém podkladu, který obvykle vystupuje jako skalní výchozy s mělkými, málo vyvinutými půdami.

Podle chemismu podkladu lze rozlišit 2 hlavní skupiny:

- Skalní stepi na nekarbonátovém podkladě: jsou soustředěny na skalách v kaňonovitých údolích řek České vysočiny, zejména na Vltavě, Berounce, Dyji a Jihlavě, na skalnatých kopcích budovaných neo-

Výskyt starousedlého stepního prvku *Helicopsis striata* se soustředil v černozemní oblasti na severozápadě vnitřních Čech. V současné době je většina populací již vyhynulá v důsledku chemizace a ruderalizace původních biotopů

Occurrences of the aboriginal steppe snail *Helicopsis striata* are concentrated in the chernozem area in the northwest part of inner Bohemia. At present, the great majority of these populations are extinct due to chemical pollution and ruderalization of suitable habitats

Údolníček rýhovaný (*Vallonia enniensis*) se váže na vlhké louky a otevřené vápnité mokřady v xerothermních nížinách až pahorkatinách. Jeho výskyt vrcholil ve starším holocénu, dnes je na ústupu v důsledku odvodňování a ruderalizace svých stanovišť

***Vallonia enniensis* is confined to moist meadows and open calcareous wetlands in warm-dry lowlands or hill countries. Its culmination is early Holocene in age, its present-day decline is due to draining and ruderalization of suitable habitats**

vulkanity, především ve Středohoří (Bořeň, Kuzov, Košťálov, Lovoš atd.), méně jsou zastoupené v karpatské oblasti, a to opět hlavně na neovulkanitech (Burda, údolí Iplu a Hronu, Štiavnické vrchy). Díky vlivu různých substrátů jde o pestrý soubor biocenóz od xerothermních vřesovin (např. Kobylí draha) po druhově bohaté stepi na silně bazických vyvělinách, zejména diabasech a spilitech (údolí dolní Vltavy, Berounky) i různých typech terciérních čedičů a jejich derivátů (Středohoří). Tam, kde se kyselé a bazické složky rychle střídají, narazíme i na mozaiku acidofilních prvků, třeba v NPR Drbákov-Albertovy skály na pěchavu bezprostředně vedle vřesu. Zvláštní postavení mají porosty na hadci v důsledku jeho extrémního chemismu (převaha Mg, rudní minerály).

Rozloha a poloha těchto stanovišť jsou stejně rozmanité jako jejich

Hora Šíp (1169 m) nad soutokem Váhu s Oravou je vynikajícím příkladem dolomitového ekofenoménu, jehož stěny a útesy poskytují vhodná stanoviště mnoha horským i xerothermním druhům, které zde mohly přežít i fáze vrcholného zalesnění. Takových okrsků je ve vysokých vápencových Karpatech celá řada

Foto V. Ložek, Jr.

Mt. Šíp (1169 m) at the confluence of the Váh and Orava Rivers is an excellent example of dolomite ecophenomenon whose rock walls and cliffs provide suitable habitats for a number of mountain and even xerothermic species which could survive here even during the Holocene woodland culmination. Such areas occur in the limestone West Carpathians in considerable number

substrát. Vedle rozlehlých skalnatin o rozloze i desítek hektarů (Větrušické rokle, Bořeň, Podhoří, Mohelno) jde i o nepatrné plošky na izolovaných skalkách nebo jz. stranách vrcholů (křivoklátské pleše a obdobné plochy ve Středohoří a Štiavnických vrších). Vedle xerothermních společenstev se v chladnějších polohách i expozičních objevují i mezofilnější společenstva, zejména reliktní pčhavové trávníky na bazických substrátech. Vzhledem k omezenému rozsahu naší studie zde uvádíme jen výběr nejzajímavějších příkladů.

Přechodem k další skupině jsou společenstva na vápnitých horninách jako jsou slínovce (opuky), vápnné pískovce a slepence, některé tufy, popřípadě skalní masivy s vložkami vápenců jako třeba Vraní skála v NP Podyjí. Místy, např. v Hradčanských stěnách na sever od Máchova jezera, jsou stanovištěm floristicky velmi pozoruhodných skalních stepí nepatrné plošky poskytující refugia i některým reliktním plžům jako je *Pupilla sterri*. Zmínky zasluhuje i step na vápnných pískovcích na Radouči u Ml. Boleslavi, kde se na jediném místě v Čechách udržela *Fumana procumbens* a na jediném místě v údolí Jizery žije *Pupilla triplicata*.

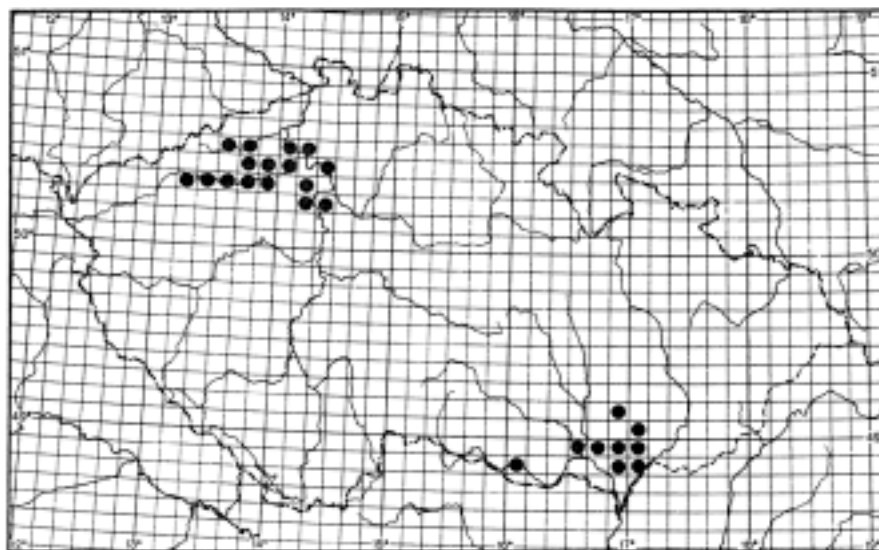
- Stepi na vápencích a dolomitech jsou bohatě rozvinuté ve všech našich krasových oblastech, především v Českém krasu a na Pálavě a ovšem v pestrém výběru ve slovenských Karpatech. Hostí řadu druhů téměř výhradně vázaných na karbonátový podklad jako jsou třeba devaterníčky (*Rhodax*), některé hvozdíky (např. *Dianthus lumnitzeri*) aj. Ještě výraznější je tento vztah v případě epilithických druhů plžů z rodů *Chondrina* a *Pyramidula*. Na rozdíl od jiných podkladů jsou vápence a dolomity výsušnější, takže se na nich udržují otevřené plošky i na mírných svazích, zejména je-li sklon vrstev zhruba rovnoběžný s průběhem povrchu terénu. Také skalních výchozů je více, což platí zejména pro škrapová pole. Ve slovenských Karpatech najdeme všechny možné druhy bezlesí od extrémního xerothermu až po alpské hole i holé skalní stěny ve stinných inverzních polohách. Svěbytný ráz mají stepi na dolomitech (Čachtické a Temätinské kopce, Krštenianské Brálie).

Největší výhodou krasu a vápnných okrsků vůbec je však možnost sledovat vztah lesa a bezlesí směrem do minulosti, což lze zejména na základě fosilních malakofaun, a to v podrobnostech, jaké nedovoluje rekonstruovat žádná jiná paleontologická metoda. Nálezy zubů a kostí obratlovců

snášené do krasových dutin především predátory pak na rozdíl od plžů zase umožňují zachytit i přítomnost stanovišť, z nichž se ulity nedostávají do fosiliferních sedimentů. Naše krasová území proto představují nezastupitelný zdroj dokladů o vývoji přírody a krajiny v oblastech, kde se těžko uplatňuje paleobotanika vzhledem k nedostatku fosilií rostlin.

V současné době je po ruce rozsáhlá síť zpracovaných postglaciálních sledů z většiny krasových území dosahující místy mimořádné koncentrace (jen v Českém krasu přes 50 lokalit). Z rozborů vyplývá, že na rozdíl od časté představy o „stepním“ rázu krasu, jsou všechna naše krasová území v podstatě krajiny lesní, kde volné plochy tvoří jen různě vel-

ké enklávy uvnitř lesů, a to i včetně Pálavy. Tento stav může být ovšem změněn v důsledku pravěkého osídlení, především od doby bronzové, ve prospěch stepních ploch, jak dnes vidíme na Pálavě nebo ve Slovenském krasu (LOŽEK 2000cd). Nicméně krasy vždy představovaly biocentra i refugia mnoha stepních druhů, i když zdaleka ne všech. Příkladem druhů, které v krasu zřejmě nepřežily, jsou třeba kozinec rakouský (*Astragalus austriacus*), pelyněk pontický (*Artemisia pontica*) nebo katrán (*Crambe tataria*), z plžů pak v první řadě významný stepní starousedlík *Helicopsis striata* a do značné míry i *Chondrula tridens*. Tím se otvírá otázka přetrvání stepi na hlubokých půdách, především černozemních.

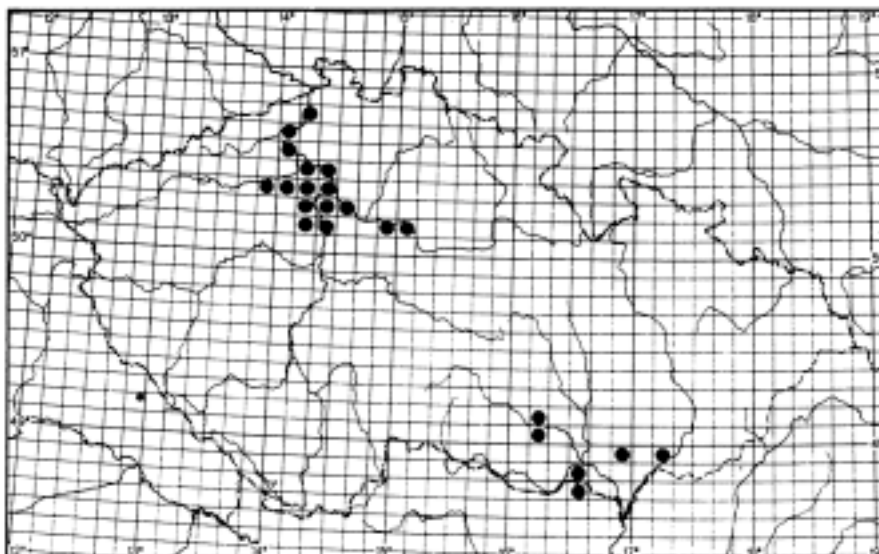

Astragalus exscapus L. (kozinec bezlodyžný)

Výskyty stepních rostlin kozince bezlodyžného (*Astragalus exscapus*) a pryšce sivého (*Tithymalus seguierianus*) se nápadně shodují s nejsušším okrskem českého černozemí i koncentrací výskytu plže *Helicopsis striata*

Occurrences of steppe plants *Astragalus exscapus* and *Tithymalus seguierianus* impressively correspond with the driest part of the Bohemian chernozem area as well as with the concentration of *Helicopsis striata* occurrences

Podle B. Slavíka

Tithymalus seguierianus (Nicker) Proch. (pryšec sivý)

Při minerálních pramenech usazujících travertín přetrvávají holé plošky, které postupně zarůstají vápnomilnou bylinnou vegetací, v níž žije řada heliofilních plžů (např. *Vertigo angustior*, *Vallonia* spp. etc.). (D. Mičiná – Cerín u Banské Bystrice) Foto V. Ložek

At mineral springs with continuous travertine deposition bare patches are persisting. They are gradually overgrowing by calciphilous grassland providing suitable habitats for a number of heliophilous snails (e. g. *Vertigo angustior*, *Vallonia*). (D. Mičiná – Cerín near Banská Bystrica, Central Slovakia)

• Stepi na hlubokých půdách. – Jejich přetrvání u nás i jinde ve střední Evropě bylo vždy předmětem diskusí, jak jsme rozebrali již v úvodním dílu (LOŽEK 2004a). Základní otázka proto zní, zda i u nás máme nějaké okrsky, kde by jejich přetrvání až do neolitické kolonizace padalo v úvahu. Vodítkem je plošný výskyt černozemí modálních (typických) a především karbonátových, roční průměr srážek pod 500 milimetrů při teplotách nad 8 °C, popřípadě výskyt určitých rostlin a plžů, kterým dnes nevyhovují skalní stepi, takže sotva mohly být jejich refugiem v dobách maximálního zalesnění a později centry druhotné expanze. V Čechách těmto předpokladům odpovídá především Lounsko až Slánsko, včetně některých sousedních okrsků, na Moravě oblast mezi Znojmem a Pálavou, na Slovensku některé okrsky v Podunají. Ve všech případech jde o soubory dílčích ploch vzájemně oddělených nivami větších toků jako Ohře, Dyje nebo přítoků Dunaje, kde lze předpokládat rozsáhlé lužní háje, nehledě k takovým krajinným prvkům, jako je třeba severní hrana Perucké tabule včetně západnějších Bytin, dodnes lemovaná krásnými háji, jako je Šebín a lesnatými údolními jako Debeřský důl, nebo na Moravě sz. svahy Pálavy. Z toho je zřejmé, že krajinný ráz na počátku klimatického optima holocénu připomínal poměry ve východoevropské lesostepi, což bylo podmíněno utvářením reliéfu a vodní sítě.

Uvedené skutečnosti ještě nelze pokládat za doklad přítomnosti reliktní původní stepi na hlubokých půdách. Jde o pouhý předpoklad, který je nutno ověřit doklady z minulosti. V daném území se nachází Zahájí u Budyně, slatinné rašeliniště na prameništi na úpatí Perucké tabule nedařleko od lesa Myslivna, kde se dodnes vyskytují náročné druhy plžů jako

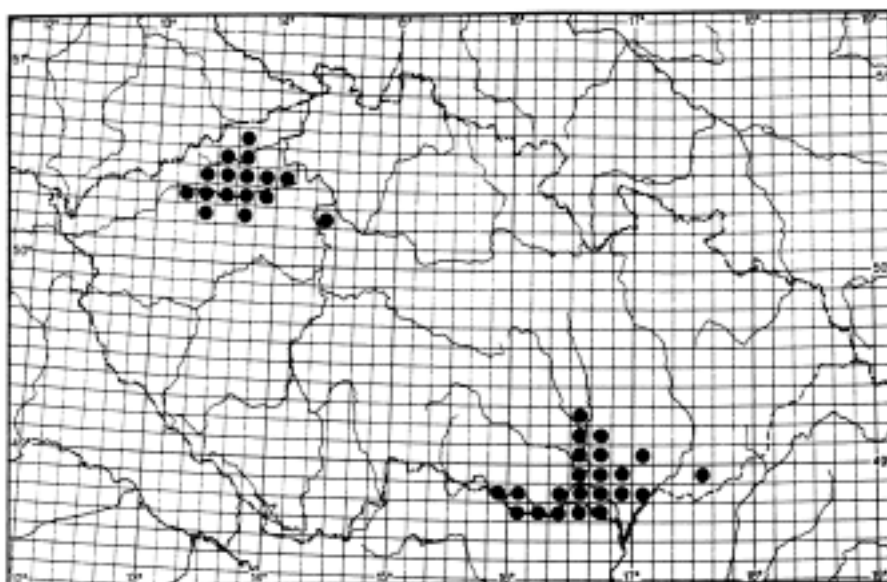
Macrogastra ventricosa. Pod hranou se táhne široká niva Ohře s dodnes zachovanými luhy, takže lze předpokládat, že před kolonizací krajiny se zde táhnul široký pás poměrně vlhkých lesů oddělující černozemní oblast Perucké tabule od suché Klapské tabule na sever od Ohře. Zatím nejvíce dokladů poskytují fosilní měkkýši z řady profilů od úpatí Středohoří až po hranu Perucké tabule i dále k východu do širšího okolí Litoměřic. Významný je zejména transekt od Řisut na rozhraní „Lounského“ a Milešovského středohoří přes Klapskou tabuli do háje Šebína. Jak u Řisut tak v Šebíně byly zjištěny ochuzené lesní

fauny bez náročnějších lesních prvků. V centru černozemního území u Vojnic byla provrtána niva Suchého potočka, jejíž celá mocnost pozůstávala z černozemních sedimentů chovajících jednak společenstvo potoční nivy a druhy otevřených mokřadů (*Vallonia enniensis* a *V. pulchella*, *Vertigo angustior* a *V. antivertigo*), jednak druhy stepní (*Helicopsis striata*, *Chondrula tridens*) splavené z přilehlých strání (LOŽEK 2000a). Další opěrné profily celým holocénem se nacházejí u Poplzi, Štětí a Vrutice. Vzdor tomu, že první leží na severním okraji Perucké tabule, druhé dva již při hranici černozemí na Litoměřicku, pozůstávají rovněž z černozemí a jejich derivátů s ulitami druhů otevřené krajiny (SMOLÍKOVÁ & LOŽEK 1978). Řada odkryvů na okraji nebo uvnitř Středohoří chová i horizonty s lesní faunou, druhově ovšem ochuzenou, což platí zejména pro západní křídlo Středohoří (LOŽEK 2000b). Na Vltavě u Vepřeku profil nivou Bakovského potoka poskytl malakocenózy s převahou druhů otevřené krajiny, ať šlo o prvky stepní nebo mokřadní heliofilie, zatímco několik málo hájových druhů tvořilo jen sporou příměs (LOŽEK 1995). Z černozemní oblasti mezi sz. okrajem Prahy a Středohořím pochází dále řada jednotlivých nálezů, lesní fauny však zatím nebyly nikde zjištěny. Zajímavé jsou poměry na Pálavě, kde výše ve svazích se krátkodobě objevuje bohatá lesní malakofauna v časném klimatickém optimu, zatímco odkryv v břehu Dyje u Pavlova poskytl převážně jen druhy otevřené krajiny (LOŽEK 2000c). Zde třeba připomenout, že ve vlhkých nížinných oblastech, jako je východní Polabí u Pardubic nebo okolí Přerova na Hané, byly

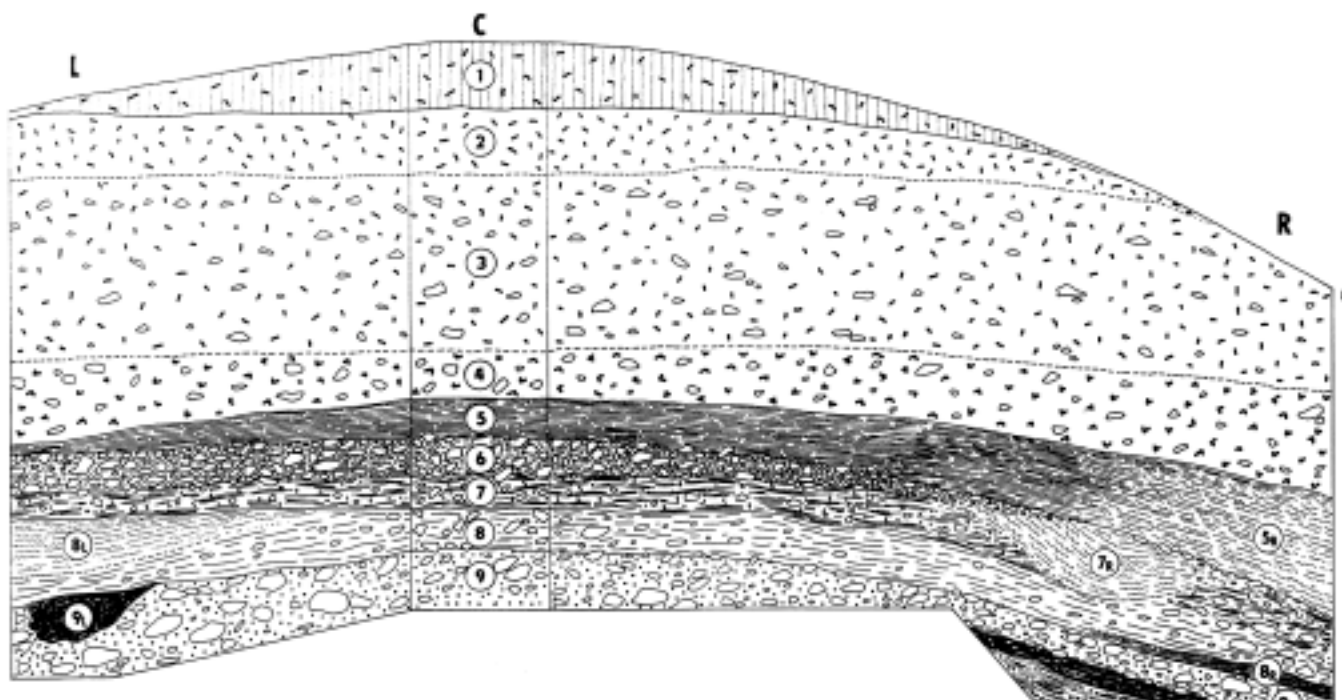
Na nejsušší černozemí se váže i výskyt halofilního jitrocele přímořského (*Plantago maritima*)

Podle B. Slavíka

Even the occurrences of the halophilous plantain *Plantago maritima* are confined to the driest chernozem areas

Plantago maritima L. (jitrce přímořský)

Profil konkávní břehovou nátrží Suchého potoka u Řisut při hranici „Lounského“ a Milešovského středohoří obráží vývoj při okraji černozemí. Jeho levé (L) a zejména pravé (R) křídlo směřují k údolní nivě. Spodní souvrství 12-5: převážně čedičové sutě s hlinitou až slítnou výplní a humózními půdními horizonty (10R, 8R, 5R) chová směs stepní a ochuzené hájové malakofauny, dosahující vrcholné diversity (47 druhů) v půdě 5R s vysokým podílem submediteranní *Truncatellina claustralis*; spodní polohy 10 a 11 obsahují zlomky pravěké keramiky, které vedle průběžného výskytu moderního imigranta *Oxychilus inopinatus* dokládají, že souvrství není starší než pozdní atlantik. Malakofauna i rytmický vývoj odpovídají mozaice teplých hájů a černozemních stepí v epiatlantiku. Nadložní splachové souvrství 4-1 chová stepní faunu zemědělské krajiny s moderními imigranty *Cecilioides acicula* (3-1) a *Xerolenta obvia* (1). Ostré rozhraní obou souvrství (4/5) ukazuje na erozní událost v subboreálu

Section through the concave cut-bank of the Suchý stream near Řisuty at the boundary between Lounské and Milešovské Středohoří reflects the development in the marginal zone of the NW-Bohemian chernozem area. Its left (L) and mainly right (R)

flanks are curved towards the valley bottom. Lower complex of strata (12-5): predominantly basalt screes with loamy to marly matrix and humic soil horizons (10R, 8R, 5R) include a mixture of steppe and impoverished woodland malacofauna that reaches its maximum diversity (47 species) in the soil 5R containing a high amount of submediterranean *Truncatellina claustralis*; basal layers 10 and 11 include fragments of prehistoric pottery which document in correlation with continuous occurrence of the modern immigrant *Oxychilus inopinatus* that the complex 12-5 is not older than the final Atlantic. The malacofauna and rhythmical development reflect a patchwork of warm woods and chernozem steppes in the Epiatlantic. The overlying colluvial complex 4-1 includes only a steppe fauna of agricultural landscape with modern immigrants *Cecilioides acicula* (3-1) and *Xerolenta obvia* (1). The impressive boundary between both complexes indicates an erosional event of Subboreal age

v klimatickém optimu doloženy velice bohaté lesní malakofauny, které zde později z větší části vymřely (BABOR 1901, LOŽEK 1961). Z nejsušších černozemních okrsků jižního Slovenska zatím nemáme po ruce členěné holocenní sledy, porůznu zjištěné jednotlivé nálezy však nevybočují z obrazu popsaného z českého a moravského černozemí – parkové lesostepní krajiny, kde na příznivých místech v době příchodu neolitických rolníků ještě existovaly různé velké plochy otevřené krajiny.

Otevřené mokřady a nivní louky

Krom stepí a suchých trávníků je třeba zmínit i bezlesí vlhké, které představuje nemenší problém. Jde o celou škálu biotopů, z nichž jsou za přirozené považovány především vrchoviště. Jinak je tomu u mokřadů, prameništ, mokřích luk a podobných stanovišť, která dnes většinou zarůstají dřevinami, zvl. olšemi a vrbami, takže jsou obvykle pokládána za druhotná. Nicméně malakofauna hojně zastoupená v souvrstvích vápnitých mokřadů a niv nasvědčuje, že

i v minulosti aspoň některé z těchto biotopů zůstávaly otevřené, jak dosvědčuje výskyt řady mokřadních a vlhkomilných plžů vázaných na otevřená stanoviště: *Vertigo angustior*, *antivertigo*, *pygmaea*, *geyeri*, *mouliniana*, *Vallonia enniensis*, *V. pulchella*, *Pupilla alpicola* a do značné míry i *Cochlicopa nitens*. Všichni se často vyskytují masově v bažinných a nivních uloženinách v celém průběhu poledové doby, což dokládá, že i před umělým odlesněním působily faktory, které zde udržovaly volné plochy. V úvahu přichází pastva velkých býložravců, činnost bobrů a občasné zásahy ničivých velkých povodní.

Zde je na místě i zmínka o známých květnatých loukách Bílých Karpat nebo babinských lukách Českého středohoří. I když je zřejmé, že jejich dnešní (nebo spíše nedávná) rozloha je dílem lidských rukou, a to již od pravěku, nabízí se i zde vliv výběrové pastvy velkých býložravců, která mohla aspoň místně udržovat volné plochy. Svědčí o tom ulity stepních plžů (*Granaria frumentum*, *Chondrula tridens*) nacházené jako příměs v plně

rozvinutých lesních malakocenózách zachovaných v pěnovcích Bílých Karpat (LOŽEK 1999, 2002).

Co se týče alpských holí, které dnes začínají níže než na sklonku klimatického optima, jak dokládají lesní malakofauny z jeskyní a převyšují až 200 m nad současnou horní hranicí lesa (LOŽEK 1978), přichází v úvahu jak lidský zásah tak přirozený pokles této hranice.

Shrnutí

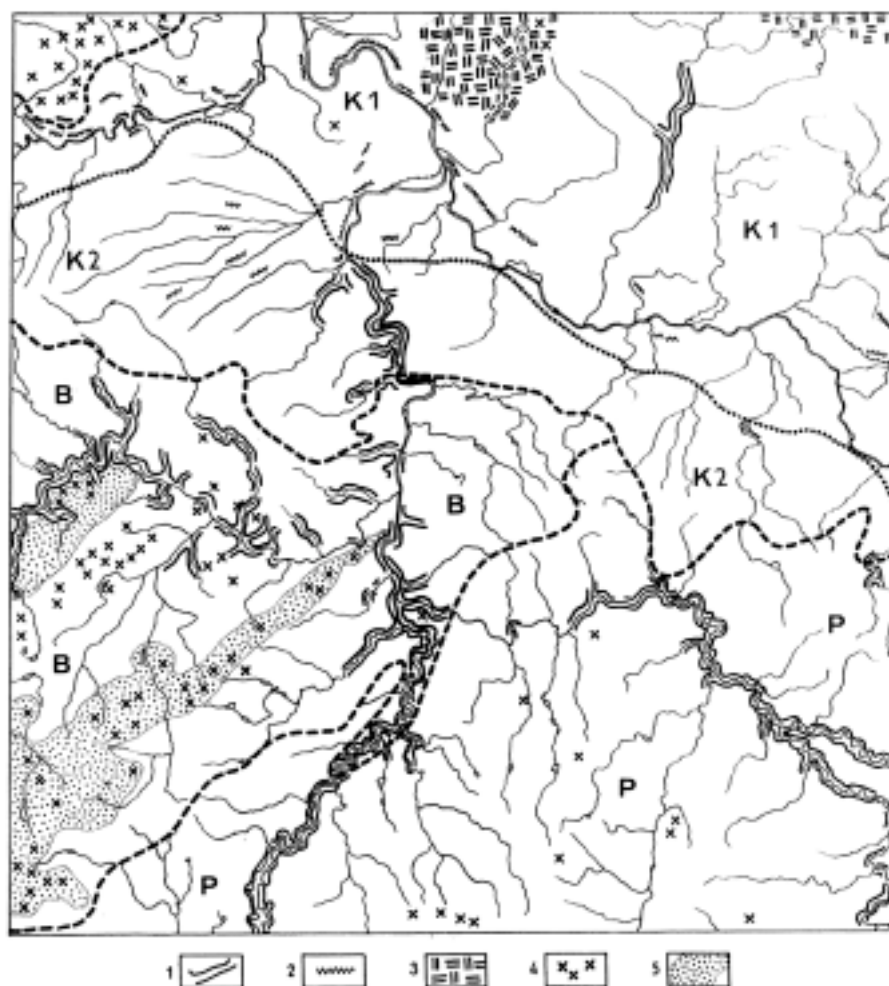
Stepní bezlesí obojího typu se v českých zemích nachází ve dvou oddělených oblastech – v České kotlině a na jižní až střední Moravě. Zatímco česká část tvořila od počátku holocenního zalesnění izolovanou enklávu, moravská vždy přímo navazovala na rozsáhlou oblast Panonie jako její sz. výběžek. Navíc byla Vyškovskou a Moravskou bránou otevřena do oblasti polských nížin. Na Slovensko přímo zasahovala xerothermní oblast panonských nížin a pahorkatin.

V Čechách se černozemní stepi soustředily v sz. kvadrantu České kotliny od dolního Povltaví a západní-

České a moravské černoze: černoze – černě; černoze pelické, černice a příbuzné půdy – tečkovaně. – Je nasnadě, že okrsy stepních biocenóz se do neolitické kolonizace udržely jen v nejsušších oblastech, především v sz. Čechách a na jz. Moravě

Bohemian and Moravian chernozem areas: chernozem – black; pelitic chernozems, phaeozems – stippled. It is likely that steppe patches persisted up to the Neolithic landnam only in the driest areas, particularly in NW Bohemia and SW Moravia. Podle M. Tomáška, upraveno

Geofaktory ovlivňující výskyt přirozeného bezlesí ve středních Čechách. – Geologické jednotky: B – Barrandien, K 1 – křída (převážně vápnitá facie), K 2 – křída v nadloží starších hornin, P – krystalinikum (granitoidy, metamorfika); 1 – říční ekofenomén s četnými okrsy skalních stepí v kaňonovitých údolích větších toků, 2 – bílé stráně (obnažené křídové slíny a slínovce), 3 – pískovcový ekofenomén (sítě roklí v kvádrových pískovcích), 4 – vrcholový ekofenomén (skalní stepí ve Středohoří, pleše na Krivoklátsku aj.), 5 – výraznější vrchoviny se skalnatými vrcholy. – Mapa ukazuje koncentraci volných ploch v západní polovině podmíněnou reliéfem a suchým podnebím. V pásmu K 2 a jeho sz. sousedství na dolní Ohři převládají černoze

Geofactors supporting the occurrence of natural open areas in Central Bohemia. – Geological units: B – Barrandian, K 1 – Cretaceous (mainly calcareous facies), K 2 – Cretaceous overlying older rocks, P – Crystalline Complex (granitoids, metamorphics); 1 – river ecophenomenon with numerous rocky steppe patches in canyon-shaped valleys of major streams, 2 – “white sides” – bare outcrops of Cretaceous marls, 3 – sandstones ecophenomenon, network of gorges in Cretaceous sandstones, 4 – summit ecophenomenon, particularly rocky steppes on neovolcanics and xeric open patches in the Krivoklát area, 5 – major uplands with rocky summits. The map shows the impressive concentration of various open areas in its western half due to both relief and dry climate conditions. The K 2 belt and its northwestern vicinity along the Ohře River are dominated by chernozem soils

ho Polabí k úpatí Středohoří a dále až na Zatecko. Fossilní malakofauna z dolního Povltaví, Litoměřicka a dol. Poohří nasvědčují, že zde různé velké enklávy planárních i pahorkatinných stepí přetrvaly až do neolitické kolonizace, zatímco výběžky černozemí severně i jižně Malého Labe byly v této době již pravděpodobně pokryty světlymi háji, nejspíše s výjimkou plošek na jižních až jz. svazích slínovcových kopců. Na skalnatých srázích v údolí střední a dolní Vltavy a Berounky byly a dodnes jsou bohatě zastoupené skalní stepi, stejně jako na kopcích Středohoří. Zvláštní postavení mají floristicky i faunisticky bohaté stepi na vápencích a diabasech Českého krasu. Zmínky zaslouží i křivoklátské pleše, stepní relikty na vápnitých písčových středního tonu i ve středním Poohří.

Na Moravě připadá hlavní role černozemním stepím v Dyjsko-svrateckém úvalu včetně podnoží Pálavy a Kyjovské pahorkatiny s výběžky do Vyškovského úvalu a Bučovické pahorkatiny. Volné enklávy zde nepochybně přetrvaly až do neolitu v nejsušších polohách, jejich rozložení i rozsah však dosud nelze upřesnit vzhledem k nedostatku vhodných paleontologických dokladů. Skalní stepi tvoří řadu plošek v údolích řek jz. Moravy, zejména Dyje a Jihlavy.

Krasové stepi dosahují plného rozvoje na Pálavě, méně v Moravském krasu s výjimkou nejjížejší části. Černozemní stepi měly na Slovensku optimum v nízkých pahorkatinách Podunají, skalní stepi na silikátech na vulkanitech. Jinak zde mimořádnou roli hrály krasové stepi na vápencích a dolomitech zasahující hluboko do Karpat. Specifický ráz má v tomto směru Spišská kotlina.

Ostatní typy bezlesí, tj. pralouky, reliktní mokřady, slaniska a vápnité slatiny se rovněž kupí v oblastech termofytika, při čemž významná role přísluší bělokarpatským květnatým loukám a kdysi i babinským lukám Českého středohoří. Zvláštní postavení mají otevřená rašeliniště, především vrchovištního typu, soustředěná především ve vyšších stupních českých pohraničních hor. Specifické postavení mají stepní formace České kotliny v důsledku své izolace.

LITERATURA

BABOR J. F., 1901: Měkkýši čes. plis-tocaenu a holocaenu. – Archiv pro přírodověd. prozkoumání Čech, XI. Praha. – GRADMAN R., 1933: Die Steppenheidetheorie. – Geogr. Zeitschrift, 39, 5: 265–278. Leipzig-Berlin. – KUBÁT K., 1976: Využití fytokartogramů při fytogeogr. členění území na příkladu Č. středohoří. – Studie ČSAV, 13: 49–60. –

LOŽEK V., 1961: Stratigr. výzkum ložiska sypkých sintrů a slatin u Dluhonic na Přerovsku. – Anthropozoikum, IX: 65–76. Praha. – 1978: Über postglaziale Schwan-kungen der oberen Waldgrenze im Gebirg-skarst d. Westkarpaten. – Čs. kras, 29: 7–25. Praha. – 1995: Stratigrafie a mala-kofauna holoc. terasy Bakov, potoka u Vepřeku. – Bohemia Centralis, 24: 17–26. Praha. – 1999: Malakostratigrafic-ký výzkum pěnoveců Bílých Karpat. – Zprávy o geol. výzkumech v r. 1998: 114–115. Praha. – 2000a: Palaeoecology of Quaternary Mollusca. – SGV-Anthropozo-i-kum, 24: 35–39. Praha. – 2000b: CHŮ ve světle krajinné historie. Problematika kra-jinné historie Č. středohoří. – Ochrana přírody, 55, 1: 18–24. Praha 2000c: Dtto, Pálava včera a dnes. – Dtto, 55, 2: 50–56. – 2000d: Dtto. Slovenský kras – glaciál-ní refugium na okraji Karpat. – Dtto, 55, 7: 210–216. – 2002: Malakostratigrafický výzkum holocenní sedimentace a eroze v Bílých Karpatech. – Zprávy o geol. výzkumech v r. 2001: 136–138. – 2004a: Středoevropské bezlesí v čase a prostoru. 1. Vstupní úvaha. – Ochrana přírody, 29, 1: 4–9. – 2004b: Dtto. 4. Vývoj v poledové době. – Dtto, 59, 4: 99–106. – MARTINOV-SKÝ J., 1984: Problematika lesostepi ve střední Evropě se zvl. zřetel k české pánvi. – Studie ČSAV, 23: 44–53. – MEU-SEL H., 1940: Die Grasheiden Mitteleuro-pas. – Bot. Archiv, 41: 357–519. Halle. – SMOLÍKOVÁ L. & LOŽEK V., 1978: Die nacheiszeitlichen Bodenabfolgen von Poplze und Štětí als Beleg der Boden- und Landschaftsentwicklung im böhmischen Tschernosemgebiet. – Beiträge zur Quar-tär- u. Landschaftsforschung (Fink Festsch-riфт), str. 531–549. Wien.

SUMMARY

Open Country in Central Europe through Time and Space V. Problems of natural open country in the Czechlands and Slovakia

During glacial periods the territory of Czechlands represented an ice-free corridor between the Scandinavian and Alpine glaciations where open-country biocoenoses were persisting. In interglacial phases this area became repeatedly forested from both the south-west and southeast. These migrations were largely controlled by orographic and climatic conditions that always showed considerable differences in particular regions. Of prime importance are the warm-dry areas which are situated partly in Middle and NW Bohemia, partly in southern Moravia. Whereas the Bohemian xerothermic district represents an isolated enclave surrounded by more or less humid wooded uplands, the Moravian xerothermic area is the northwestern extremity of the Pannonian Region whose northern part extends into the West Carpathian foothills in southern Slovakia.

As usual for Central Europe, both types of xeric grasslands occur in the Czecho-Slovak region. They have been described in detail by H. MEUSEL (1940) who distinguishes two basic types: 1. Kontinentale Grasheiden (Continental steppes) as mid-European analogue of chernozem steppes in the Russian forest steppe belt, and 2. Submediterrane Grasheiden that represent a typical formation of Central Europe depending on substrate and relief and thus largely corresponding to the Step-penheide of R. GRADMAN (1933). They are most commonly called rocky steppes. In view of the extreme character of their habitats which hinders the expansion of woods, their

natural character is mostly not in doubt. The rocky steppes are rather widespread on steep rocky slopes and rock cliffs in canyon-shaped valleys of Bohemian and West Moravian rivers as well as in karstlands (Bohemian and Moravian Karsts, Pálava Hills, numerous West Carpathian karstlands). Their flora and invertebrate fauna show a high species diversity and contain a number of relic species, including even certain loess steppe elements such as *Pupilla sterri* or *P. triplicata*. However, many species of Pleistocene planar and hilly steppes on loose soils, for instance, *Helicopsis striata*, *Chondrula tridens* and even *Pupilla muscorum* do not find suitable conditions in rupestal habitats. In summary, it is obvious that most of rocky steppes persisted even during culminating woodland phases, however, they did not provide suitable refugia for a number of plants and snails confined to steppes on loose soils. Steppic biocoenoses on semi-solid rocks (marls, calcareous sandstones etc.) represent a transition to the chernozem steppes (area of Bohemian Cretaceous, Moravian and Slovak Tertiary).

In this context the major question arises, whether any relics of chernozem steppes still existed at the arrival of first Neolithic farmers within the territory of Czechlands and Slovakia. In accordance with the opinion of F. FIRBAS (1949), we must focus on areas dominated by typical and particularly carbonate chernozem, with mean annual rainfall 400–500 mm and temperatures 8–9 °C, as well as with occurrences of xerothermic plants and snails which avoid the rocky steppes. Of prime importance are Holocene and present-day occurrences of *Chondrula tridens* and *Helicopsis striata* which represent the aboriginal steppe species of Central Europe. In the Czechlands two separate are-

as may be taken into consideration: 1. The driest district in the northwest of inner Bohemia with several postglacial deposits dominated by open-country snail assemblages through the whole depositional sequence (Vojnice, Poplze, Štětí), and 2. the driest district in the western part of southern Moravia including the section in the bank scour of the Dyje River near Pavlov. In both sites woodland malacocoenoses of the Climatic Optimum are practically lacking. As for the other parts of the chernozem areas in question, it is very likely that they were already forested at the time of Neolithic landnam, however, except for dispersed open patches conserved due to pasture of large wild herbivores. In addition, we must mention open wetlands, such as peatbogs as well as calcareous lowland fens that were partly unfavourable for woods, partly protected by activities of large herbivores or beavers (beaver meadows). All the open areas provided important refugia of a number of Pleistocene and early Holocene open-ground plants and animals and after the Neolithic or post-Neolithic landnam they represented centres from which most of the above open-ground elements re-expanded in the deforested landscape. Most of the discussed open-country ecosystems thus have a double character since they represent (1) persisting relics of ancient grassland communities that were, however, (2) protected against the expansion of woods by human activities. The above observations thus suggest that the main body of open-ground elements lived permanently over most of Central Europe, however, their expansions or retreats were strongly affected by climatic shifts of the Quaternary climatic cycle. Long-distance migrations were obviously of minor importance than it is assumed in most of biogeographic papers.

Krátký, ale ostrý zobák slouží rorýsům obecným nejen k chytání kořisti ve vzduchu, ale i k přichycování na svislé ploše

Foto L. Hlásek

Rorýs obecný

té se proberou a celý děj se znovu opakuje. A o ještě jednom zajímavém fyziologickém přízpůsobení rorýsů se musíme v této souvislosti zmínit. Při spánku vypínají polovinu mozku: druhou jsou schopni vnímat okolí. Přesto dějiny civilního i vojenského letectví znají případy, kdy se proudový letoun srazil ve značné výšce nad povrchem se spícím rorýsem nebo jej nasál do trysek.

Není divu, že podle kvalifikovaných odhadů nalétá rorýs za pouhých 24 hodin až 900 km. Pro srovnání uveďme, že spojnice mezi nejzápadnějším a nejvýchodnějším bodem ČR měří 493 km. Při tom běžně vyvine rychlost 150 km/hod. Jiný údaj uvádí, že ročně urazí na první pohled subtilní opeřenec až 190 000 km, přičemž toto číslo zahrnuje cestu z evropských hnízdišť do afrických zimovišť a zpět. Také na pobyt ve větších výškách se rorýsi dokonale adaptovali. Nejenže jejich červené krvinky mají větší povrch než u jiných stejně velkých opeřenců, ale jejich krevní barvivo (hemoglobin) dokáže účinně vázat kyslík z vnějšího prostředí i tehdy, jestliže v něm zmiňovaný plyn dosahuje nižších koncentrací.

Potravu rorýse tvoří tzv. vzdušný plankton. Uvedeným termínem označujeme drobný až středně velký létající hmyz (*Insecta*) a pavouky (*Araneae*), které pasivně unáší proudění vzduchu. Proto do České republiky přilétají zmiňovaní obratlovci až na přelomu dubna a května a zanedlouho začínají stavět hnízda. Bílá barva 2-3 vajíček napovídá, že patří mezi typické dutinové hnízdiče. Dnes ovšem nad původním způsobem hnízdění ve skalních dutinách nebo v doupných stromech převládá vyvádění mláďat v lidských stavbách. Kdo měl možnost si zblízka prohlédnout rorýsí hnízdo, jistě potvrdí, že se jedná o miskovitou kupku stébel, listů, períček nebo i kousků igelitu, které dospělí nasbírali ve vzduchu a na hnízdišti propojili slinami.

Po třídním zahřívání se líhnou mláďata, o které rodiče ještě 6 – 8 týdnů pečují. Z ulovených bezobratlých a slin vytvářejí zvláštní kuličky nebo hroudičky, kterými krmí potomky. Ornitologové si dali tu práci a spočítali, že jeden takový „potravinový balíček“ obsahuje 400 – 500 jedinců hmyzu nebo pavouků. Růst rorýsích mláďat do značné míry určuje počasí. Jestliže panuje chladné a deštivé jaro

V roce 1992 zorganizovala Česká společnost ornitologická (ČSO) poprvé kampaň *Pták roku*. Inspiraci jí poskytly obdobné akce, které s úspěchem od začátku 80. let 20. století organizují ochranné organizace kupř. v SRN a ve Velké Británii. Cílem akce zůstává upozornit prostřednictvím určitého známého ptačího druhu širokou veřejnost i cílové skupiny obyvatelstva na některé otázky ochrany ptačích populací a jejich prostředí. Při tom by mělo platit, že opatření, přispívající k ochraně zvoleného ptačího druhu, může uskutečnit každý milovník přírody, pochopitelně bez větších finančních nákladů a v souladu se zákonem. A tak se mezi druhy zemědělské krajiny (koroptev polní *Perdix perdix*, čejka chocholatá *Vanellus vanellus*) nebo vodních biotopů (ledňáček říční *Alcedo atthis*) objevili opeřenci, vyskytující se ve značné míře v lidských sídlech jako kavka obecná (*Corvus monedula*) či vrabec domácí (*Passer domesticus*).

Rovněž pro rok 2004 byl vybrán druh, v současnosti výskytem vázaný převážně na zastavěné plochy. Většina obyvatel měst a vesnic dobře zná především z letních podvečerů nápadné hlasité pískání rorýse obecného (*Apus apus*), vydávané za letu. Právě tento blízký příbuzný oblíbených kolibříků (*Trochilidae*) je oprávněně považován mezi opeřenci střední Evropy za jednoho z nejlepších letců. Svědčí o tom nejen úzká srpovitá křídla s tuhými letkami, ale i krátké nohy. Ostré dráčky prstů, které všechny směřují dopředu, mu umožňují zachytit se na kolmé skále, zdi nebo kůře stromu. V takovém případě hovoříme o závěsné noze. Rorýs ale není schopen chodit po zemi a pokud už je k tomu okolnostmi donucen, spíše se plazí po břiše. Při kontrole pražských věží, kostelů a staré zástavby v centru metropole mne před lety na přítomnost rorýsů nezřídka upozorňoval tmavý pruh v prachu, táhnoucí se mezi vyletem na půdu zvenčí a hnízdem. Jako skvělý letec rorýs končetiny k životu nepotřebuje. Téměř celý život totiž tráví ve vzduchu a v letu sbírá potravu, shromažďuje materiál na stavbu hnízda, koupe se, pije, může se pářit a dokonce i spí! Záznamy radarů potvrdily, že ptáci skutečně pravidelně nocují ve výšce 1 – 3 km nad zemským povrchem. Nespí ovšem hlubokým spánkem, ale upadají do celé řady po sobě jdoucích mikrosnánek. Při něm přestanou mávat křídly a pomalu se snášejí dolů. Po

Úzká tuhá křídla prozrazují, že rorýs obecný tráví většinu života ve vzduchu

Foto M. Hain

vyhlášen ptákem roku 2004

či začátek léta a rodiče mají problémy nachytat pro potomky denně nezbytných 50 g potravy, mohou zůstat na hnízdě až o dva týdny déle než za příznivé hnízdní sezony. Jak je možné, že malí rorýsi ani za těchto podmínek netrpí zvýšenou úmrtností (mortalitou)? Předně se zdá, že za nepříznivého počasí snášejí samičky jen dvě vejce. Hned po té, co mláďata prorazí vaječnou skořápku, začínají hromadit tukové zásoby. Pokud by ani popsany mechanismus nestačil, dokáží podstatně zpomalit základní metabolické a fyziologické procesy a následně i výdaje energie tím, že upadnou do zvláštního letargického stavu. V něm vydrží bez potravy i 10 dní. Po opuštění hnízda mladí rorýsi létají stejně obrátě jako vytrvale jako jejich rodiče. Ze středoevropských hnízdišť mizejí již koncem července a začátkem srpna, i když by se zde bez problémů užívali. Je zřejmé, že rorýsi se v ČR zdržují vlastně jen tři měsíce, a to na dobu nezbytnou k vyvedení mláďat. Připomeňme, že k objasnění hnízdní bionomie rorýse obecného přispěli i J. Pellantová (Brno) a A. Vízyová a M. Janiga (Bratislava).

Donedávna rorýsi v ČR hnízdili v nejrozmanitějších věžích, kostelech či starších obytných domech, kde si pro vybudování hnízda nejčastěji vybírali rozmanité dutiny nebo rovné plochy podél zdi či v rozích púd. Rozsáhlá rekonstrukce starých kamenných či cihlových budov ve starší zástavbě měst, probíhající hlavně od počátku 90. let 20. století, přinutila tyto opeřence hledat i jiná hnízdiště. Nejen v Praze, ale i v dalších městech proto postupně osídlili větrací šachty pod střechami panelových domů na sídlištích. Bohužel při zateplování zdi těchto staveb lidé nezapomínají právě větrací otvory. Rorýsi tak přicházejí o četná hnízdiště a pokud se opravy domů uskutečňují v květnu až červenci, musejí opustit vajíčka či mláďata. Ačkoliv je rorýs obecný jako ohrožený druh zařazen podle zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny a vyhlášky MŽP ČR č. 395/1992 Sb. mezi zvláště chráněné živočichy, o ohrožení konkrétních hnízdišť se příslušné úřady nemusí vždy dozvědět včas. Proto si kampaň *Pták roku 2004* klade za cíl mj. požádat obyvatele domů, v nichž rorýsi žijí, o co největší šetrnost. Dnes již máme k dispozici náhradní stavební postupy i pro opravy větracích šachet panelových domů, které nevedou k zničení rorýsích hníz-

dišť. Celková početnost druhu na území ČR se již určitou dobu odhaduje na 60 000 – 120 000 hnízdících párů.

Stejně jako v minulých letech i letos vydala Česká společnost ornitologická pro zájemce o bionomii a praktickou ochranu rorýsů obecných barevnou brožuru. Kromě řady zajímavých údajů o životě rorýsů přináší konkrétní návod, jak těmto opeřencům pomoci vhodnou úpravou tradičních hnízdišť nebo rozmístováním hnízdních truhlíků ze dřeva, dřevobetonu nebo voduvzdorné dřevotřísky. V některých evropských zemích instalují umělá hnízdiště pro rorýse v blízkosti oken vysokých budov, někdy v kombinaci s oblíbenými květinovými truhlíky na okenních parapetech. V bývalé NDR zase vyráběli části prefabrikátů pro panelové domy s již vytvořenou hnízdní dutinou pro rorýse. Vydání brožury finančně podpořil Český svaz ochránců přírody, Magistrát hl. města Prahy, Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Česká inspekce životního prostředí, Ochrana fauny ČR a Českomoravská myslivecká jednota. Lze ji získat na adrese: Česká společnost ornitologická, Hornoměřická 34, 102 00 Praha 10 – Hostivař (tel./fax 274 866 700, e-mail csob@birdlife.cz, <http://www.birdlife.cz>).

Jan Plesník

Rorýsi obecní v poslední době stále častěji vyvádějí mláďata v panelových domech sídlišť. Zateplování těchto budov v době hnízdění často nebere na zvláště chráněné opeřence ohled
Foto M. Plesníková

SUMMARY

The Common Swift declared as the Bird of the Year 2004

In 2004, the Czech Society for Ornithology, in collaboration with the Czech Union for Nature Conservation, Prague City Hall, Agency for Nature Conservation and Landscape Protection of the Czech Republic, Czech Environmental Inspectorate, Fauna of the Czech Republic and the Czech-Moravian Gamekeepers Union has declared the Common Swift (*Apus apus*) as the Bird of the Year 2002. The campaign aims at raising the general public awareness of the above species bionomics and protection and generally, of nature heritage management.

Common Swifts are well-known as being amongst the most aerial of all birds. They not only regularly feed on the wing, but, much more remarkably, it is thought that they sometimes actually copulate in mid-air. They are also extraordinary in the habit of aerial roosting. Having channelled their evolutionary energies towards success in a highly aerial lifestyle, Common Swifts are not adapt at

moving about on the ground. Nevertheless, their small feet are surprisingly strong and, with the sharp claws, are well designed to help the birds perch on vertical surface.

The high-pitched screaming of the Common Swift, such a familiar sound in Central Europe, typifies the summer for ornithologists and the general public. The birds stay in the Czech Republic only from late April or early May to late July or early August, i.e. only for the time necessary to rear offspring. The extraordinary success of the bird species in adapting its nesting habits in order to make use of man's buildings has led to its nesting almost exclusively in man-made sites also in the Czech Republic. Recently, Common Swifts have used to nest on modern prefab blocks of flats in satellite residential areas. They make use narrow ventilation shafts set into the panel. In many respects the nest-sites might be considered structurally similar to part of a natural cliff.

The young are fed on a rich diet of the so-called aerial plankton, i.e. flying insects and spiders, passively drifted by the air, which are

brought back by the adult in the form of a bolus, and regurgitated directly into the throat of the hungry nestling. If necessary, Common Swift nestlings are able to survive for weeks with very little food, partly by their laying down layers of fat when food is plentiful.

The Common Swift is specially protected under the Czech National Council Act No. 114/1992 Gazette on Protection of Nature and the Landscape and the Ministry of the Environment of the Czech Republic Decree No. 395/1992 Gazette. At the present, 60,000 – 120,000 pairs of the above bird breed in the Czech Republic and the numbers have seemed to be relatively stable.

A brochure with colour photographs, figures and maps on the distribution, bionomics and protection measures for the Common Swift in the Czech Republic including an English summary is available from the Czech Society for Ornithology, Hornoměřická 34, CZ-102 00 Praha 10, Czech Republic, phone/fax (+420) 274 866 700, e-mail csob@birdlife.cz, <http://www.birdlife.cz>.

Natura 2000 a denní motýli: lekce ze síťového atlasu

Martin Konvička, Jiří Beneš, Zdeněk Fric, Oldřich Čížek

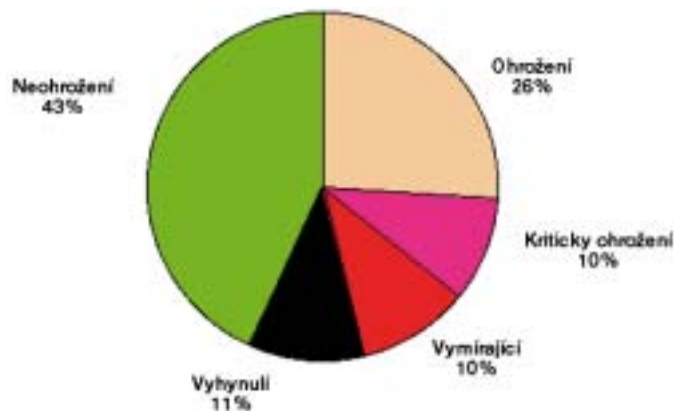
Směrnice o stanovištích EU (NATURA 2000) vyjmenovává 33 druhů motýlů (Lepidoptera), pro něž se státy Evropské unie – a od května 2004 i Česká republika – zavázaly zřídit zvláštní chráněná území (příloha II), případně je přísně chránit (příloha IV). Motýli, a zejména motýli denní, patří v přílohách k nejpočetněji zastoupeným skupinám hmyzu, za což vděčí své oblíbenosti a nápadnosti. Z desítek tisíc druhů hmyzu obývajících Evropu jsou právě pro denní motýly (jichž v Evropě žije okolo 450 druhů) k dispozici ucelená data o rozšíření v minulosti i přítomnosti. To umožňuje dost spolehlivě srovnávat, jak si jednotlivé druhy stojí z ochrannářského hlediska. V tomto příspěvku ukážeme, jak si „naturové“ druhy denních motýlů žijící v České republice vedou ve srovnání s druhy, jimiž se nedostalo ochrany uniijní legislativou, a ve stručnosti pohovoříme o příčinách jejich ohrožení a krocích nezbytných pro účinnou ochranu.

Síťový atlas a červená kniha

Nedávno se podařilo vydat síťový atlas českých denních motýlů (BENEŠ et al. 2002), který umožňuje srovnat rozšíření všech druhů se stavem v minulosti. Projekt je tak trochu dítkem Otakara Kudrny, jihočeského rodáka usedlého v bavorském Schweinfurtu, který již roku 1994 publikoval „předatlas“ shrnující tehdy dostupná data. Data z předatlasu přejal i podstatně rozšířený finální výše citovaný atlas. Obě publikace vděčí za svůj vznik obětavosti bezmála 200 amatérských i profesionálních lepidopterologů. Atlas shrnuje přes 150 000 údajů o výskytu motýlů za posledních zhruba 100 let. Nevyrovnaná se britskému atlasu, který s 1 500 000 údaji pouze za období po roce 1995 představuje možná nejrozsáhlejší biologický průzkum všech dob, stačil však zařadit ČR mezi lepidopterologické velmoci.

Jako spolueditoři nechceme zastírat, že v sebraných datech zůstává dost mezer. Vedle výborně prozkoumaných oblastí (okolí velkých měst, České středohoří, Pavlovské vrchy, Šumava...) zůstaly jiné oblasti prozkoumány jen řídko (např. Tachovsko, a některá místa Vysočiny). Mapovací úsilí kolísalo v čase, takže třeba z okolí Prahy je překvapivě málo údajů ze 2. poloviny 90. let. Údaje z atraktivních lokalit nápadně převažují nad oblastmi, o nichž se „ví“, že jsou na motýly chudé. V mnoha mapových polích chybí všeobecně rozšířené druhy (jako bělásek řepový nebo babočka paví oko), které samozřejmě žijí všude, jen jejich výskyt nikdo nezaznamenal. Nedostatků ovšem neznemožňují ochrannářské interpretace sebraných informací. Neúplné poznatky jsou v ekologii spíše pravidlem než výjimkou a existují metody, jak i z nich získat relativně spolehlivé údaje o převládajících trendech.

Vedle českého atlasu se budeme odvolávat ještě na jednu souhrnnou publikaci, Červenou knihu evropských motýlů (Van SWAAY & WARREN 1999). Protože pro celý kontinent nejsou k dispozici tak kvalitní data jako pro hrstku vybraných zemí, spolehli se její autoři na takzvané národní experty, tedy pracovníky s vynikajícím domácím kreditem a dobrým přehledem o fauně svých zemí. Ti sestavili žebříčky ohroženosti druhů pro jednotlivé státy, jejichž syntézou vznikl přehled o ohrožení motýlů pro celý kontinent: opět nikoli dokonalý, ale věrohodnější než dřívější odhady.

Obr. 1 – Ohroženost denních motýlů České republiky. Ohrožené druhy ustoupily po roce 1980 z více než 33,3 % mapových polí, druhy kriticky ohrožené z více než 66,6 %, druhy vymírající pak žijí na posledních < 10 lokalitách a všem jejich populacím hrozí bezprostřední zánik. Vyhnulí motýli nebyli zjištěni po roce 1995, většinou navzdory usilovnému pátrání

Záběr ze středního lesa v severním Bavorsku, který je lokalitou hned tří „naturových“ denních motýlů: hnědáka osikového, okáče hnědého a okáče jilkového. Les je udržován jako dvouetážový. Spodní etáž, která slouží k těžbě palivového dříví, je mýcena každých 25 let a regeneruje z pařezů, zatímco horní etáž je tvořena výstavky. Tento typ hospodaření udržuje heterogenní a současně jemnozrnnou mozaiku dřevin i bylin vyhovující velkému množství specializovaných druhů hmyzu. V minulosti byly střední lesy časté i v našich nížinách a pahorkatinách, dnes prakticky neexistují Foto Z. Fric

Jak na tom motýli jsou?

Obrázek 1 ukazuje, že špatně. O alarmujícím úbytku motýlů se samozřejmě dávno ví, ale až shromáždění údajů do jediné databáze ukázalo celý rozsah zkázy. Jestliže ze 161 našich autochtonních druhů jich během posledního století celkem osmnáct (tj. 11 %) vyhynulo a dobrá polovina (73, čili 51 %) ze zbytku je ohrožená, pak se bez nadsázky jedná o hromadné vymírání, byť jen na regionální škále. A to jsme jako hranici ohroženosti zvolili přísnější měřítko, než jaké používají červe-

Samička hnědáka osikového (Euphydryas maturna) z poslední existující lokality v ČR. Živnou rostlinou larev jsou mladé a nízké jasany rostoucí na osluněných, vlhkých a závětrných stanovištích s bohatým bylinným patrem. Paseky nejsou pro hnědáka optimálním biotopem a hlavně, při stejné rozloze jich ve vysokém lese nikdy není tolik, jako ve středním lese. Bez návratu k hospodářskému tvaru středního lesa populace s velkou pravděpodobností zanikne Foto O. Čížek

né knihy, a sice vymizení ze třetiny namísto čtvrtiny původního výskytu. Plných 30 druhů vymizelo z více než dvou třetin mapových polí, a je tedy ohroženo kriticky, a 16 druhů přežívá jen v malých populacích na méně než desítkách lokalit, a tudíž může vyhynout každým okamžikem, nepodnikneme-li rázná opatření pro jejich záchranu.

Ještě hrozivější je, že se nejedná o českou specialitu. Obdobná vymírání odhalují mapovací projekty ve všech středoevropských a západoevropských zemích o srovnatelné rozloze (německé spolkové státy, Belgie,

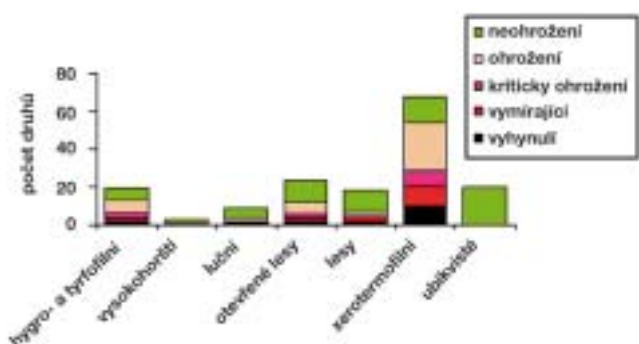

Kopulující pár hnědáka chrastavcového (Euphydryas aurinia) na jedné ze západočeských lokalit. Sameček (vlevo) byl označen při studiu velikosti populace metodou zpětných odchyť Foto Z. Fric

Ohniváček černočárný (Lycaena dispar) patří k motýlům, kteří v posledních letech úspěšně zvětšují svůj areál. Přestože je obvykle pokládán za mokřadní druh. Můžeme se s ním setkat i na ruderalích, a dokonce i ve vyprahlých vápencových lomech, najde-li kdesi na dně louže s několika trsy šťovíků Foto Z. Křenová

Nizozemí, aj.). Ve větších státech čísla působí optimističtěji, to však je dáno jen tím, že s velikostí země roste naděje, že i nejohroženější druhy aspoň někde přežijí. Celoevropsky pak je ohroženo asi 20 % všech denních motýlů, což je stále velmi mnoho. A podobně

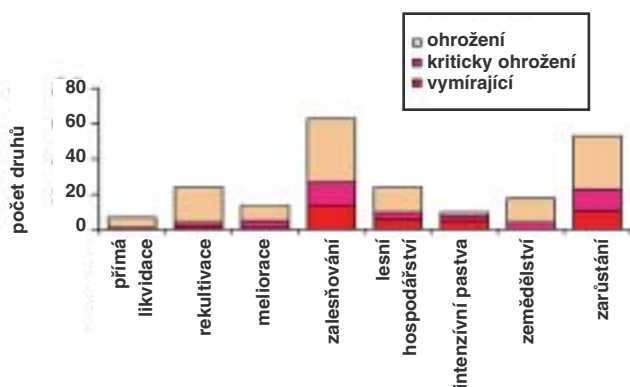

Obr. 2 – Míra ohroženosti našich denních motýlů podle obývaných biotopů. Rozdělení biotopů je modifikováno a zjednodušeno podle publikace BLAB, KUDRNA, Naturschutz aktuell 1982, 6: 1-135. Druhy obývající dva hlavní biotopy (například stepi a mokřady) byly zahrnuty do obou

jako denní motýli na tom jsou i další skupiny hmyzu. Ze 173 listorohých brouků (*Scarabaeoidea*) jich u nás vyhynulo 22 (13 %), dalších 54 (36 %) je ohroženo, a ze 23 druhů majek (*Meloidae*) vyhynulo plných 10 a 8 je ohroženo. To vše napovídá, že mizení denních motýlů indikuje dalekosáhlé ochuzení druhového bohatství

Lokalita hnědáská chrastavcového. Občasné kosená, živinami chudá a druhově bohatá podhorská rašelinná louka rozčleněná závětrnými kouty, kde si samečci zřizují teritoria, v nichž vyčkávají na samičky
Foto V. Hula

Obr. 3 – Hlavní příčiny ohrožující naše vymírající, kriticky ohrožené a ohrožené denní motýly. Kvalifikovaný odhad na základě znalosti situace v terénu a údajů z literatury. Pokud některý druh ohrožuje více faktorů, jsou v grafu zahrnuty oba

evropské přírody.

Příčiny tohoto vývoje nelze odhalit tak snadno, jak by většina ochranářů očekávala. Jestliže totiž vše svedeme na velkou pětku „ničení biotopů, chemizace, meliorace, urbanizace, a obecné deteriorizace prostředí“, pak pro samá zevšeobecnění možná přehlédneme cesty k nápravě. Druhy jsou individuální a pokud je chceme chránit opravdu účinně, musíme mizení studovat případ od případu, nebo alespoň po ekologických skupinách. Tradičně uváděná zla – jako právě chemizace nebo meliorace – si sice vyžádala krutou daň v minulosti, kdy ovlivňovala většinu volné krajiny, ale v současnosti jejich tlak pomínil (meliorace), nebo se zmírňuje (chemizace). To asi (přesných dat je nedostatek) zlepšilo situaci mnoha druhů: takový otakárek fenyklový (*Papilio machaon*) byl v 80. letech lokálním a ojedinělým druhem, kdežto v 90. letech se vrátil na většinu území státu. Potíž je v tom, že takto optimistický vývoj se týká jen mála motýlů. Situace skutečně ohrožených motýlů se nezlepšuje, a to navzdory nesporným snahám o ochranu přírodního prostředí. Chceme-li zastavit vymírání, které motýlům hrozí nyní, pak se musíme zaměřit na rizika reálně ohrožující dosud přežívající populace.

Jestliže si motýly rozdělíme podle jejich biotopů (obr. 2), pak vidíme, že většina našich druhů je vázána na xerothermní „stepní“ či „lesostepní“ stanoviště. Právě mezi nimi je i největší procento ohrožených druhů. Následují druhy světlých lesů, a nakonec mokřadů. Tato biotopová preference se odráží v nejčastějších příčinách **současného ohrožení** (obr. 3). Většina xerothermních druhů je vázána na relativně raná sukcesní stádia, v minulosti udržovaná tradičním hospodařením člověka v krajině (extenzivní pastva, vyžínání mezí, vypalování stariny, ale třeba i maloplošná těžba stavebních surovin za každou vesnicí). Takové druhy ohrožuje spontánní zarůstání člověkem postupně opouštěné krajiny, záměrné zalesňování takzvané neplodných půd, ale i různé rekultivační a zkrášlovací projekty. Ochrannásky zajímavé lesní druhy jsou až na výjimky vázány na lesy světlé a řídké. Vyhovovaly jim dávno zapomenuté hospodářské postupy, zejména pařeziny (= nízké lesy) a pařeziny s výstavky (= střední lesy), ale i lesní pastva, vyžínání steliva a podobně. Ve stejnověkých, hustě zakmeněných vysokokmenných lesích, které jsou ideálem lesníků, takové druhy nejsou schopny žít. Konečně mokřadní motýly likvidovaly rozsáhlé meliorace v kombinaci se sukcesním zarůstáním zbývajících mokřadů. Společným jmenovatelem všech těchto ohrožení jsou radikální změny rozložení stanovišť v krajině, k nimž došlo během posledních zhruba padesáti let. Stanoviště někde zcela zmizela, jinde se jen zmenšila nebo se ocitla v izolaci od jiných takových stanovišť. Náhrada jemnozrnné mozaiky různě obhospodařovaných pozemků mnohem hrubší mozaikou intenzivních lánů, polí na travu a hospodářských lesů vedla ke zhroucení prostorové populační struktury většiny náročnějších druhů. Vymírání, které dosud není u konce, nevyhnutelně následovalo.

A „naturové“ druhy?

Výběr motýlů pro systém NATURA 2000 samozřejmě nebyl ušit na míru situaci v ČR. Dokonce ani neodráží ohrožení v kontinentálním měřítku. Značně jej ovlivnily politické tlaky a stav znalostí v 70. letech, kdy vznikala Bernská konvence, ze které NATURA 2000 výčet druhů zčásti přebrala.

Tabulka 1 ukazuje, že NATURA 2000 vedle druhů u nás ohrožených chrání i několik motýlů, kteří jsou na tom relativně dobře a nějakou speciální ochranu nepotřebují. Těž z ní vyčteme, že mezi vymírajícími, kriticky ohroženými a ohroženými druhy figurují i motýli chránění „pouze“ přílohou IV, pro něž nemusí být zřízena

Statut ČR	Druhů ČR	Příloha II	Příloha IV
Vyhynulí	18	ohniváček rdesnový modrásek stepní	jasoň červenooký okáč hnědý
Vymírající	16	bělásek východní hnědásek osikový žlutásek barvoměnný	modrásek černoskvřnný okáč jílkový
Kriticky ohrožení	14	hnědásek chrastavcový	jasoň dymnivkový
Ohrožení	43	modrásek očkováný	okáč menší pestrokrídlec podražcový
Neohrožení	70	ohniváček černočárný modrásek bahenní	

Tabulka 1. Přehled denních motýlů ČR chráněných podle příloh II a IV směrnice o stanovištích Evropské unie. Druhy jmenované v obou přílohách jsou uvedeny v „přísnější“ příloze II, která státy zavazuje ke zřízení chráněných území. Proloženy jsou uvedeny druhy, které jsou celoevropsky ohrožené podle aktuální červené knihy (Van SWAAY & WARREN 1999)

Tabulka 2 – Vyhledky českých denních motýlů chráněných soustavou NATURA 2000. Druhy „na dobré cestě“ sice jsou ohroženy, územní ochrana a management stanovišť však nepředstavuje vážnější finanční, legislativní či odborné problémy. Kritický stav naopak naznačuje konflikty zájmů s lesnickou veřejností, nedostatečnou znalost rozšíření (b. východní), nebo nedostatečné poznatky o obhospodařování stanovišť (m. černoskvřnný)

	Světlé lesy	Louky a mokřady	Stepní
Vyhynulí	okáč hnědý	ohniváček rdesnový	modrásek stepní jasoň červenooký
Kritická situace	hnědásek osikový okáč jílkový bělásek východní		modrásek černoskvřnný
Na dobré cestě	jasoň dymnivkový	hnědásek chrastavcový modrásek očkováný modrásek bahenní	žlutásek barvoměnný
V bezpečí		okáč menší ohniváček černočárný	pestrokrídlec podražcový

specifická chráněná území. To nás ale nevyvazuje z povinnosti vytvořit pro tyto druhy „systémy přísné ochrany“ zahrnující nejen zákaz lovu či pronásledování, ale i ochranu „míst rozmnožování nebo míst odpočinku“ (článek 12, odstavec 1a směrnice). Protože ochrana hmyzu je bez ochrany stanovišť nemyslitelná, naplnění požadavků směrnice se bez územní ochrany a aktivní péče o jejich lokality samozřejmě neobejde. Je tak trochu škoda, že při velkolepém mapování, jež souviselo s přípravou NATURY 2000, bylo na druhy z přílohy IV směrnice o stanovištích zapomenuto: jejich mapování by si nevyžádalo o mnoho více zdrojů a práce by byla jednou pro vždy hotová.

Znovu připomeňme, že NATURA 2000 zdaleka nezahrnuje všechny ohrožené druhy – dokonce v ní chybí i mnohé druhy ohrožené celoevropsky. Pokud to s ochranou přírody myslíme vážně, a neděláme ji jen proto, že si to žádají v Bruselu, nesmí nás módní důraz na směrnici o stanovištích odvádět od ostatních ochrannářských priorit. Vždyť jen v kategorii vymírajících druhů je v ČR motýlů nezahrnutých do směrnice o stanovištích jedenáct.

Druhy, biotopy a řízená péče

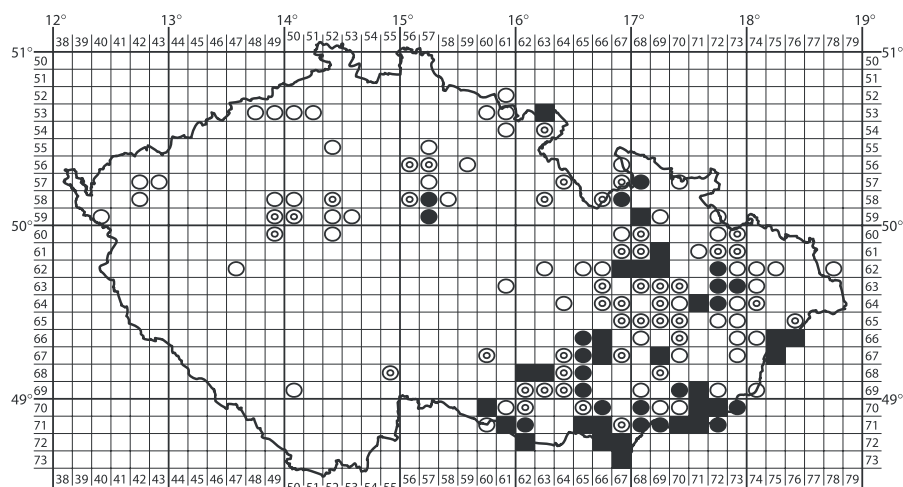
Z hlediska biotopových nároků NATURA 2000 docela dobře odráží skutečnou situaci – zhruba rovnoměrně jsou v ní zastoupeni motýli světlých lesů, motýli mokřadních luk a druhy stepí (tabulka 2).

Lesní druhy

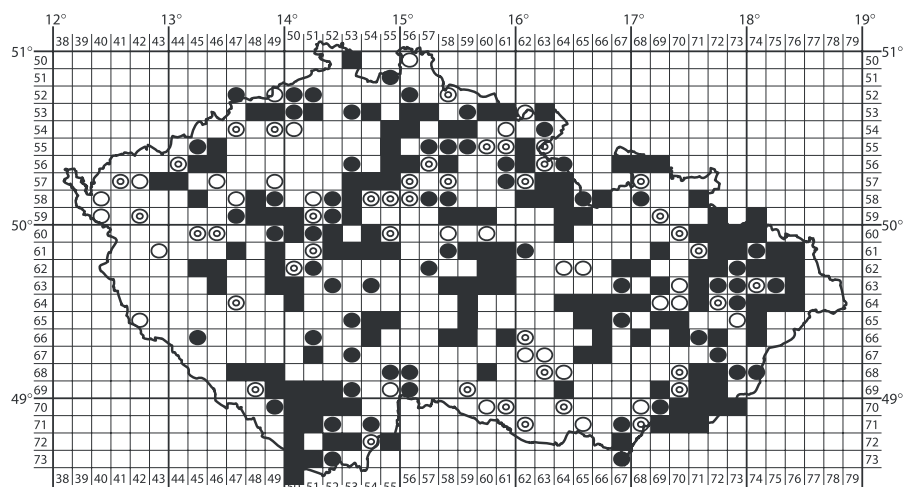
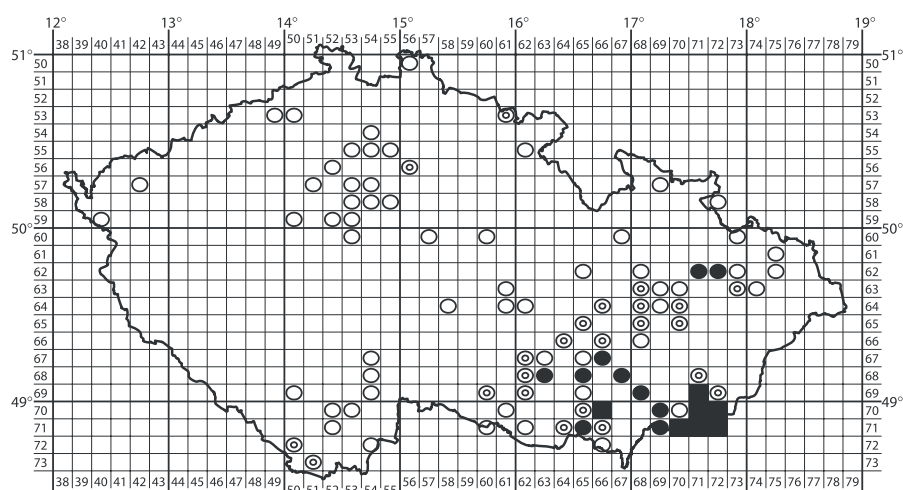
Vedou si vůbec nejhůř. Všechny jsou totiž vázány na otevřené rané sukcesní plochy v lesích se zachovalou

dřevinnou skladbou a pestrým bylinným patrem. Jejich populace v prehistorii stopovala vhodná stanoviště, jež vznikala narušením stromového patra větrem, povodněmi, ohněm či činností velké zvěře. V historických dobách jim vyhovovaly různé typy nízkých a středních lesů, kde jemná mozaika raných i starších sukcesních stadií střídajících se na několika málo metrech dovovala přežívání motýlů i v nevelkých lesních celcích nížin a pahorkatin. Uvážíme-li, že nízké a střední lesy u nás zaujímaly ještě ve 20. letech asi 6 % všech lesů (a to vesměs v nížinách a pahorkatinách), kdežto dnes takový způsob hospodaření prakticky neexistuje, osud specializovaných motýlů nás neudiví. Převody nízkých a středních lesů na les vysoký, z hlediska lesníků záslužné, byly pro tyto druhy genocidou. Tam, kde lesní motýli dosud přežívají, vděčí za své přežití pasekám. Ovšem četnost vzniku pasek ve vysokokmenném lese s dlouhým obmýtím je vždy nižší, než četnost jejich vzniku v pařezině. Proto matematické modely ukazují, že specializovaní motýli lesních světlin z vysokokmenného lesa dříve nebo později vyhynou, zatímco v pařezině mohou přežívat nekonečně dlouho.

Kromě vyhynulého **okáče hnědého** (*Coenonympha hero*) jsou na tom z naturových druhů vůbec nejhůř **hnědásek osikový** (*Euphydryas maturna*), **okáč jílkový** (*Lopinga achine*) a **bělásek východní** (*Leptidea morsei*). Každý z nich u nás žije v jediné populaci, bělásek východní možná vymizel po roce 2000. Rozloha stávajících stanovišť hnědásky osikového a okáče jílkového nepřesahuje desítky hektarů. Oba se přitom v minulosti vyskytovali ve většině nížinných listnatých lesů. Populace hnědásky osikového je dnes tak malá, že v roce 2001

Ukázky síťových map naturových motýlů. Různé typy značek označují období posledního nálezu: prázdné kroužky jsou nálezy do roku 1950, kroužky s mezikružím v letech 1951-1980, plné kroužky 1981-1994, a plná pole od roku 1995. Vidíme drastický ústup lesního jasoně dymnivkového (nahore), neméně drastický ústup xerothermního žlutáka barvoměnného (uprostřed), a relativně dobrou situaci modráska bahenního (dole)

sestávala z posledních 130 jedinců! Oba motýli tak jsou, nezmění-li se okamžitě management na lokalitách, již dnes klinicky mrtví. O něco lepší je situace **jasoně dymnivkového** (*Parnassius mnemosyne*), přesto i on dokázal vyhynout v Čechách a vymírá na většině moravských lokalit.

Prežití zmíněných druhů nelze zajistit bez radikálního návratu ke středním lesům (případně lesům nízkým) coby specifické formy péče o lokality ohrožených druhů. Nepodaří-li se takovou péči prosadit, zůstane celá NATU-

RA 2000, alespoň co se lesních motýlů týče, jen velkolepým lhaním si do kapsy. V případě hnědáka osikového a okáče jilkového se příslušná péče nemůže omezit na stávající lokality: obývaná území se musí rozšířit, protože těch posledních pár hektarů motýly neudrží v životaschopných populacích. Připravované záchranné programy musí specifikovat jak, kde a v jakém rozsahu bude specializovaná řízená péče o lesy praktikována, kde bude nutné obnovit střední či nízký les a kde postačí drobné úpravy současného obhospodařování (jako rozšíření lesních okrajů, úpravy obmýtí), a jak bude zajištěna finanční udržitelnost opatření pro vlastníky lesů. V každém případě má řízená péče o stanoviště pro potřeby celoevropsky chráněných druhů přednost před ostatními funkcemi lesa – ostatně, nejedná se o víc než o několik set hektarů.

Druhy luk a mokřadů

Příčiny mizení lučních a mokřadních motýlů jsou všeobecně známé: jednak meliorace a všelijaké „zkulturnování“ luk často související s přehnojováním a eutrofizací, jednak opouštění od hospodaření a následné zarůstání. Při řízené péči o stanoviště nevystává tolik konfliktů, jako v případě lesních druhů. Jisté potíže mohou vyvstat s časováním a intenzitou seče nebo pastvy, problémy však jsou v principu řešitelné.

Vinou vysoušení a zástavby stano-
višť u nás již v 50. letech vyhynul **ohniváček rdesnový** (*Lycaena helle*). Zejména na eutrofizaci je náchylný **hnědásek chrastavcový** (*Euphydryas aurinia*), který u nás zůstal omezen na nevelkou oblast na západě Čech. Jeho největší populace najdeme na místech, jež z nějakého důvodu unikla melioračnímu a přehnojovacímu šílenství: na okraji vojenského výcvikového prostoru, v ochranných pásmech vodárenských nádrží a v bývalém hraničním pásmu s Německem. Pro druh je připravován záchranný program, jehož základem budou modifikace hospodaření: nepřipustná je otavní seč lokalit. Program naopak doporučí obnovu stanovišť s cílem zvětšit obývané území, jež dnes zaujímá jen 1,5

km². **Modrásek očkovaný** (*Maculinea teleius*) je na nevhodné zásahy řízené péče o něco citlivější než jeho příbuzný **modrásek bahenní** (*Maculinea nausithous*). Ani jeden druh nesnáší seč v době květu jejich společné živné rostliny, krvavce totenu (*Sanguisorba officinalis*). Oba motýli v minulosti značně trpěli melioracemi, dnes však je mnoho jejich lokalit chráněných a vyhlídky do budoucna se zlepšují.

Vůbec nejlépe je na tom poslední z mokřadních druhů, **ohniváček černočárny** (*Lycaena dispar*). Ten

byl ještě v 50. letech omezen na několik mokřadů na nejjižnější Moravě. Zhruba od 70. let se ale začal šířit a jeho šíření se zrychluje. V polovině 90. let končilo jeho rozšíření na Olomoucku a Přerovsku, dnes pronikl až do východních Čech a na nejsevernější Moravu. Na rozdíl od západní Evropy, kde mizí a je potravně vázán na vysoké šťovíky jako šťovík koňský (*Rumex hydrolapathum*), využívají motýli ze středoevropských populací i ruderalní druhy šťovíku jako šťovík kadeřavý (*R. crispus*). To jim umožňuje kolonizovat i zanedbané silně eutrofizované pozemky v okolí zemědělských objektů.

Poslední luční motýl chráněný směrnicí o stanovištích, **okáč menší (*Erebia sudetica*)** představuje tak trochu výjimku. Je totiž druhem vysokohorským, vázaným na kary a údolní závěry Východních Sudet. Bezprostředně ohrožen není a většina lokalit se nachází v chráněných územích – potenciálně mu ovšem může ublížit oteplování klimatu.

Druhy xerothermních stanovišť

Absolutně kritický je stav populací **modráška černoskvřnného (*Maculinea arion*)**. Tento obligátně myrmekofilní druh je vázán na nízce spásané výslunné stráně s mateřídouškou. V minulosti, kdy svůj biotop našel na kdekaké obecní pastvině, nebyl žádnou vzácností. Dnes slušnější populace najdeme jen v podhorských oblastech, kde přežili tradičně hospodařící maloročníci – tedy vlastně jen na bělokarpatských Kopanicích, ve Vsetínských vrších a v Javornících. Několik izolovaných populací se najde i v některých vojenských prostorech. Ochranu komplikuje nedostatečná znalost ekologie: druh sice je intenzivně zkoumán v západní Evropě, není však vyloučeno, že se tamní populace budou od středoevropských v lecčems lišit. Nutný je intenzivní výzkum, budoucí záchranný program by se měl opírat o vědecky podloženou péči o stanoviště.

Žlutásek barvoměnný (*Colias myrmidone*) patří k motýlům, kteří ve střední Evropě ustoupili vůbec nej-dramatičtější. Vyžaduje mozaikovitou lesostepní krajinu s extenzivními pastvinami, loukami, křovinami a řídkými lesy. Protože je relativně specializovaný a současně velmi pohyblivý, nestačí mu malá a izolovaná stanoviště. Dříve žil v celých středních Čechách, teplejších krajích jižních Čech a prakticky na celé Moravě s výjimkou vysokých hor. Přežil jen v Bílých Karpatech, poslední oblasti v ČR kde lze najít rozsáhlejší plochy extenzivně obhospodařovaných nelesních biotopů. Bělokarpatské populace patří k nejsilnějším v Evropě a jejich ochrana je prioritou kontinentálního významu.

Konečně, s **pestrokřídlecem podražcovým (*Zerynthia polyxena*)** to je obdobné, jako s ohniváčkem černočárným. Sice se nijak dramaticky nešíří, ale protože kolonizuje i porosty podražce na lokalitách ruderalního charakteru (říční navigace, železniční násypy apod.), jeho osud se zdá být zabezpečen.

Pokus o syntézu

Projekt NATURA 2000 je ojedinělou možností, jak postavit ochranu některých našich nejohroženějších motýlů na kvalitativně novou úroveň. V žádném případě ale nepředstavuje všelék, k prosazování musíme přistupovat kreativně a nedogmaticky.

Pokusem o shrnutí je tabulka 2. Co se týče druhů z přílohy II směrnice o stanovištích, nová chráněná území vzniknou na všech známých lokalitách motýlů vymírajících a kriticky ohrožených i na nejvýznamnějších lokalitách ostatních zástupců. Naopak není řešena

ochrana druhů z přílohy IV, a to ani pro vymírající a kriticky ohrožené zástupce. Prosazení vhodného managementu nepředstavuje problém u druhů luk a snad ani u druhů stepí. Naopak u lesních druhů lze již nyní předpokládat konflikty s konzervativní lesnickou veřejností, které nebude snadné překonat. Pro nejohroženější druhy – hnědáška osikového, hnědáška chrastavcového, jasoně dymnivkového, okáče jílkového a modráška černoskvřnného – bude třeba připravit a přijmout záchranné programy. Totéž platí pro běláška východního, bude-li jeho výskyt ještě ověřen. Záchranné programy musí zajistit nejen ochranu a vhodnou péči o stávající lokality, ale i plošné rozšíření výskytu cestou asanačních zásahů řízené péče o stanoviště, případně vědecky řádně podložených repatriací. Ruku v ruce s ochranou musí jít ekologický výzkum, a to zejména v případě žlutáčka barvoměnného, jehož populace v Bílých Karpatech patří k největším v Evropě. V neposlední řadě nesmíme zapomínat na ne-naturové druhy, z nichž několik je ohroženějších, než některé druhy chráněné unijní legislativou.

LITERATURA

BENEŠ J., KONVIČKA M., DVOŘÁK J., HAVELDA Z., PAVLÍČKO A., VRABEC V., WEIDENHOFFER Z. (2002): Motýli České republiky: Rozšíření a ochrana I., II. Společnost pro ochranu motýlů, Praha. 857 pp. - KUDRNA O. (1994): Kommentierter Verbreitungsatlas der Tagfalter Tschechiens. Oedipus 8: 1-137. - Van SWAAY C.A.M., WARREN M.S (1999): Red Data Book of European Butterflies (*Rhopalocera*). Nature and Environment Series No. 99. Council of Europe, Strasbourg. 260 pp.

SUMMARY

Natura 2000 and Butterflies

The article reviews the status of the Annex II (Habitats Directive) butterflies in the Czech Republic. According to a newly published distribution atlas, eighteen out of 161 (11%) autochthonous Czech butterflies species went extinct and a half of the rest (73 i.e. 51%) is threatened. Sixteen Czech species are protected by the EU legislation. Four of them (*Parnassius apollo*, *Coenonympha hero*, *Lycaena helle*, *Polyommatus eroides*) are already extinct, five are near extinct, two are critically endangered, three are endangered and two are not threatened. The prospects somehow differ for species of woodlands, humid and alpine meadows, and xerophilous grasslands. The woodland-dwellers *Euphydryas maturna*, *Parnassius mnemosyne*, *Lopinga achine* and *Leptidea morsei* have all declined due to abandonment of active coppicing in lowland woods. They are all imminently threatened, active conservation is hindered by conflicts with forestry practitioners. Wetland/meadow species include endangered *Euphydryas aurinia* and *Maculinea teleius*, relatively safe *Maculinea nausithous*, and expanding *Lycaena dispar*. The public and institutional support for conservation of their habitat is high, and the prospects are much better than for woodland species. In the case of xerophilous species, *Colias myrmidone* and *Maculinea arion* are strongly declining; in contrast, *Zerynthia polyxena* recently expands its distribution range. The Habitats Directive might strongly contribute to the conservation of these butterflies, provided that the efforts focus on individual species proportionally to the levels of threat. Both the species of Annex II and Annex IV should be considered, as some Annex IV species are threatened more seriously than some Annex II species. Action plans should be prepared and implemented for the most critically declining butterflies, active coppicing should be promoted as a management strategy for woodland species, researchers should focus on those Natura 2000 species for which the ecological knowledge remains insufficient. It should not be forgotten that dozens of declining species are not covered by EU legislation and their survival remains the responsibility of the national government.

EVROPSKÝ PROGRAM IUCN 2005 – 2008

Pod vedením Regionálního úřadu IUCN pro Evropu (IUCN ROfe) byl zpracován celoevropský program IUCN – Světového svazu ochrany přírody na následující funkční období 2005 – 2008. Program má být schvalován na III. světovém kongresu ochrany přírody (Bangkok, Thajsko, listopad 2004). Česká republika je od roku 2000 státním členem IUCN. Proto zde předkládáme český výtah ze zveřejněného programu naší ochránářské veřejnosti na vědomí i k úvaze. Uvítáme připomínky, které by česká delegace měla a mohla uplatnit při projednávání na kongresu, jenž bude zároveň vrcholným, v pořadí již dvadecátým pracovním zasedáním nejvýznamnější světové organizace na ochranu přírody. Náměty laskavě zasílejte na adresy těchto členů českého komitétu pro IUCN:

Mgr. Libuše Vlasáková, odbor ochrany přírody, MŽP, Vršovická 65

100 10 Praha 10, e-mail: libuse_vlasakova@env.cz

Dr. David Vačkář, AOPK ČR, Kališnická 4, 130 23 Praha 3

e-mail: david_vackar@nature.cz

Redakce

ÚVOD

Evropa má obrovský ekologický význam pro globální biodiverzitu. Většina z jejích zemí, nejbohatších na světě, je sdružena v EU, která je jednou z politicky, ekonomicky a environmentálně nejvýznamnějších světových sil, ovlivňujících celou planetu. Prochází také obrovskými změnami, jež budou mít v průběhu příštích desítek let obrovský vliv na udržitelnost celého lidstva. Je největším programovým regionem IUCN: pokrývá celou EU, většinu zbývajících států, značnou část Arktidy a celé Společenství nezávislých států. Skládá se ze dvou statutárních regionů IUCN: Západní Evropa a Východní Evropa, Severní a Střední Asie; působí v nich více než třetina členů IUCN.

Programový rámec IUCN

IUCN se zabývá ztrátami biodiverzity a degradací životního prostředí: zpracovává a šíří **vědomosti**, k udržitelnému využívání přírodních zdrojů přispívá **pověřováním** jednotlivců i institucí, prosazuje účinné **řízení a výkon** na globální, regionální, národní a místní úrovni.

Zemědělství je v Evropě klíčovou oblastí pro ochranu biodiverzity. Významní protagonisté ekologických snah, zleva doprava: Tamás Marghescu, ředitel Regionálního úřadu IUCN pro Evropu, Dorota Metera, pracovnice, a Zenon Tederko, vedoucí varšavského úřadu IUCN pro střední Evropu

Evropský program IUCN vyhláší i podporu mezinárodní spolupráci v územní ochraně přírody. Belgicko-německé přeshraniční chráněné území Hautes Fagnes – Eifel

Rozvoj a naplňování Evropského programu IUCN

Program určuje tematické i geografické priority pro období 2005 – 2008 na základě situační analýzy a širokých konzultací se složkami IUCN v Evropě. Akce jsou členěny do sedmi tematických oblastí. V uskutečňování programu hrají vedoucí úlohu členové a komise IUCN. Úloha sekretariátu spočívá v koordinaci, nápomoci a odborné podpoře. Výčet činností není vyčerpávající, v průběhu naplňování programu bude aktualizován.

I. SOUHRN SITUAČNÍ ANALÝZY „EVROPSKÉ VÝZVY BIODIVERZITĚ“

Program vychází z doporučení v materiálu „Evropské výzvy biodiverzitě“, který ROfe zveřejnil v září 2003.

1. Socio-ekonomické trendy

Evropskou biodiverzitu charakterizuje spojitost lidského osídlení a přírody. Tradiční polarizace Západu (koncentrace hmotného bohatství) a Východu (bohatá biodiverzita) se mění s rozšiřováním EU a globalizací. Evropský program IUCN se hlavně zaměří na „země

Zelený pás napříč Evropou: alpské Karavanky na hranici Rakouska a Slovinska. Optimisté tvrdí: konečná likvidace „železné opony“; pesimisté v programu vidí její obnovu. Ostatně, už tu přece byly „Ekologické kameny pro náš společný evropský dům“...

Evropa má dvě ohniska (hotspots) biodiverzity světového významu; jedním z nich je Mediterán: Costa Verde, jihozápadní Sardinie

Klimatické změny nejzřetelněji postihují vysokohoří. Pasterze, největší ledovec východních Alp v rakouském národním parku Hohe Tauern: zelená tabulka vpravo nahoře označuje úroveň ledovce v roce 1960

s dvojitým deficitem“, tj. nízkým indexem jak lidského blahobytu, tak i stavu ekosystémů.

2. Biodiverzita

Biodiverzitu ohrožují v západní Evropě primárně úbytek stanovišť a fragmentace působené zemědělskými praktikami a šíření urbanistických a dopravních sítí; na Východě to jsou intenzifikace zemědělských a lesnických praktik a nezákonná exploatace flóry a fauny. Z 25 světových ohnisek (*hotspots*) biodiverzity jsou v Evropě dvě: Mediterán a Kavkaz. Některé druhy se zotavují, víc jich ustupuje (i kdysi běžné). Evropa vytvořila velké množství kultivarů, mnohé však jsou ohroženy či dokonce vymizely v důsledku intenzifikace zemědělství. IUCN bude podporovat ochrannářskou legislativu EU a čelit škodlivým účinkům legislativy ostatní. Pozornost by měla být věnována ekologickým sítím a mořským chráněným územím.

3. Evropa a světová ekologie – obchod a rozvoj

Je třeba uvažovat o dopadech evropského importu a exportu zboží nebo politických dohod na zahraniční biodiverzitu. EU je největším obchodním blokem na světě. IUCN ROFE by měl zvýšit účast v otázkách obchodu v kontaktu s ostatními partnery a projekty, jakými je TRAFFIC.

4. Zemědělství

Intenzifikace zemědělství v západní Evropě vedla k rozsáhlým ekologickým škodám. Změny na Východě snížily chemizaci a zavlažování; novými problémy jsou ponechávání pozemků ladem a snížení pastvy; v nových členských státech EU intenzifikace pokračuje. Zemědělství zůstává hlavní výzvou ochraně biodiverzity.

5. Rybářství

Námořní rybářská flotila EU je neúměrně velká. IUCN by měla prosazovat další výzkum rybích populací a zřizování mořských chráněných území k jejich obnově. Sladkovodní rybářství je na vzestupu v celé Evropě. Jeho ekologickým problémem je nadměrná chemizace a zavádění chovaných ryb do volně žijících populací. Z ekonomických důvodů momentálně zaostává akvakultura ve Společenství nezávislých států.

6. Lesnictví

Zalesněná je téměř polovina Evropy. Lesy jsou významný multifunkční přírodní zdroj, jsou však také silně ohrožovány: erozí, ilegálními těžbami, znečišťováním ovzduší, požáry a klimatickou změnou. Je třeba naplnit Naturu 2000 v lesích přístupujících zemí EU a harmonizovat projekty ochrany biodiverzity se záměry lesního hospodářství, které by mělo být prováděno přírodě blízkým způsobem.

7. Klimatická změna

V průběhu minulého století stoupla v Evropě teplota o 1,2 °C. Ve všech biogeografických regionech podnebí kolísá a množí se extrémní příhody. Největší změny se dějí v Arktidě a ve vysokohoří. IUCN ROFE může prosazovat výzkumné projekty a sdělovat jejich výsledky politikům a podílňákům (*stakeholders*).

8. Odezva ze strany IUCN

Nejdůležitější úlohou IUCN v Evropě se zdá být podpora závazku Kyjevské konference ministrů do roku 2010 zastavit úbytek evropské biodiverzity. IUCN ROFE za tímto účelem vypracovala koncepci „Odečet k roku 2010“.

II. CÍL A PRINCIPY EVROPSKÉHO PROGRAMU

Cíl Evropského programu

ZASTAVIT ÚBYTEK BIODIVERZITY DO R. 2010

Hlavním úkolem IUCN je podpora závazku politiků zastavit rokem 2010 úbytek biodiverzity v Evropě.

8 vůdčích zásad pro naplnění Evropského programu

1. „Odečtem k roku 2010“ IUCN poskytne základní platformu pro činnost svých členů, komisí a sekretariátů.
2. Tematicky se program soustředí na plnění Úmluvy o biodiverzitě a jiných multilaterálních environmentálních dohod, regionálních nástrojů a strategií a jejich pracovních programů, se zvláštním zřetelem na zemědělství, lesnictví, rybářství, turismus a péči o volnou přírodu, jakož i na ochranu mořských, pobřežních a sladkovodních ekosystémů.
3. Program zachová svoji pozici a funkci v západní Evropě a v EU, zatímco hlavním geografickým zájmem nových projektů a aktivit bude střední a jihovýchodní Evropa a Společenství nezávislých států, a to se zvláštním zřetelem na země „s dvojitým deficitem“.
4. Program bude utvářen podle subregionů se zohledněním jejich specifik.
5. IUCN bude operovat podle podpůrného systému na nevhodnějších úrovních (místní, národní, mezinárodní) spolu se svými členy a komisemi nebo jejich prostřednictvím.
6. IUCN bude vyhledávat spolupráci jiných organizací a vytvářet strategická partnerství a spojení.
7. Veškerá práce IUCN bude vycházet ze zdravých vědeckých podkladů a/nebo z příslušných praktických ochrannářských zkušeností.
8. Veškerá činnost i publikace budou vykonávány, případně produkovány, na nejvyšší možné úrovni.

III. 5 CÍLOVÝCH OKRUHŮ EVROPSKÉHO PROGRAMU

Cílové okruhy odpovídají globálnímu programu IUCN. ROE zde hraje dvojí roli: vyslanec IUCN v EU (cílový okruh 1) a programátora pracujícího společně s členstvem na zlepšení ochrany biodiverzity v Evropě (2 – 5).

Cílový okruh 1

Podpora Unii (IUCN) v Evropě a EU

Zvýšená podpora globální práci IUCN prostřednictvím EU a ostatních evropských partnerů, zlepšená služba evropským členům

Evropa poskytuje IUCN nejvíce finančních prostředků i většinu členů. V Evropě je ústředí IUCN, centra 3 komisí (CEC – výchova a komunikace; CEL – legislativa; SSC – přežití druhů), programový úřad pro Středozemí, čemuž postoj Unie vůči Evropě ne zcela odpovídá.

Regionální úřad pro Evropu (IUCN ROE) byl roku 2002 přemístěn do Bruselu, subregionální úřady jsou ve Varšavě a Moskvě, od jara 2004 i v Bělehradě. Není žádný styčný úřad pro EU.

Vliv Evropy jako regionu a Evropské unie jako politické a obchodní jednotky na globální trvale udržitelný rozvoj je obrovský. ROE bude působit jako centrum oboustranné výměny informací mezi evropskými institucemi a IUCN. Je třeba posílit spojení IUCN s jejími členy i klíčovými rozhodujícími činiteli v Evropě a dále rozvinout členství v IUCN v celé Evropě, především v Evropě střední a jihovýchodní a ve Společenství nezávislých států.

Cílový okruh 2

Znalost hlavních činitelů změny biodiverzity

Zlepšené vědomosti o změnách biodiverzity a účinná ochranná opatření na úrovni krajiny, ekosystémů, biotopů a druhů

Je zde silná vůle chránit biodiverzitu v Evropě. Toho nelze dosáhnout bez dobrých znalostí průběhu a příčiny změn. Rozhodující činitelé potřebují znát příčiny i účinná ochranná opatření, aby mohli zajistit potřebné změny koncepční.

Klíčové environmentální organizace nyní vyvíjejí síť indikátorů k monitorování stavu evropské biodiverzity. V tom bude spolupracovat i IUCN: v první řadě zajistí, aby její červené seznamy byly začleněny do rámce monitoringu biodiverzity organizovaného Evropskou agenturou životního prostředí (EEA).

Cílový okruh 3

Financování ochrany přírody

Dostupnost účinných podpůrných struktur pro ochranu biodiverzity a její trvale udržitelné využívání a porozumění pro ně

Řízení životního prostředí má úzké vztahy k finančním mechanismům: jejich ovlivňování a využívání je důležitou činností pro IUCN v Evropě. Zejména finanční politice a mechanismům EU v nových a budoucích členských státech EU i ve státech sousedních musí být věnována pozornost. Je tam třeba minimalizovat negativní účinky na biodiverzitu ze strany těch finančních mechanismů EU, které se používají k rozvoji infrastruktury.

Cílový okruh 4

Spojení výchovy, vědy, politiky a praxe

Národní a nadnárodní politické postupy (EU), multilaterální dohody, procesy a instituce více podpoří ochranu biodiverzity a její ekologicky udržitelné využívání

Četné národní, regionální i celoevropské vícestranné dohody, systémy chráněných území a různé legislativní nástroje o biodiverzitě vykazují jak velké překryvy, tak i mezery. Důležitým budoucím úkolem bude identifikace mezer a vytvoření mechanismu zvyšujícího pokryvnost a koherenci ochrany. IUCN se zejména soustředí na funkci sekretariátu ekologické sítě chráněných území Zelený pás (*Greenbelt ecological network*), která by měla probíhat od nejsevernějšího bodu finsko-ruské hranice k Jaderskému a Černému moři.

V rámci EU je třeba zesíleně integrovat ochranu biodiverzity do oborů, jakými jsou zemědělství, rybářství, lesnictví a rozvoj. Tomu má napomáhat ekologické uvědomění a akční kapacita občanské společnosti.

Malá pozornost byla až doposud věnována vodním biotopům (mořským i sladkovodním) ve srovnání s pevninskými. Je třeba se postarat o zlepšení této situace, zejména začleněním mořských i sladkovodních chráněných území do příslušných direktiv EU.

Cílový okruh 5

Péče o naše přírodní dědictví

Péče o ekosystémy se uskutečňuje trvale udržitelným způsobem, uvádějícím do rovnováhy sociální, ekonomické a ekologické zájmy

Stav biodiverzity v Evropě je silně určován tím, do jaké míry se lidé ztotožňují s životním prostředím. Různé situace v různých subregionech (*jak už naznačeno v předcházející situační analýze*) vyžadují různé strategie péče, což Evropský program reflektuje. Důležitou akcí například je pokračující zapojování uživatelů půdy do programu Natura 2000, které se setkává se značným odporem. IUCN bude napomáhat k zvýšenému respektu ochrany biodiverzity v koncepčních přístupech k využívání půdy a projektech infrastruktur na národních a regionálních úrovních.

Souběžně s monitoringem bude IUCN rozpracovávat koncepci péče o chráněná území a jejich následné integrace do širších postupů národní a regionální legislativy. Koncepce ekologické sítě zamýšlí začlenit chráněná území do širšího kontextu rozvoje venkova systémem mnohostranně využívaných území, biologických koridorů a ochranných zón.

IV. VÝSLEDKY EVROPSKÉHO PROGRAMU PRO LÉTA 2005 – 2008

V rámci výše uvedených pěti cílových okruhů Evropský program na období 2005 – 2008 obsahuje 42 výstupů k dosažení v průběhu nadcházejících čtyř let. Ve velmi zestručněné formě jsou shrnuty v níže uvedených tabulkách.

Cílový okruh 1: Podpora Unii (IUCN) v Evropě a EU

č. Výstup

- 1.1 Aktualizace programu formou ročních pracovních plánů.
- 1.2 Zlepšení mechanismu financování a programování (včetně monitorování a vyhodnocování).
- 1.3 Zvýšení kapacity v přístupu k informacím a fondům na úrovni EU.
- 1.4 Zlepšená komunikace a spolupráce mezi sekretariáty IUCN a institucemi EU.
- 1.5 Zlepšená komunikace v Evropě a v severní Eurasii naplněním Evropské komunikační strategie.
- 1.6 Zlepšená struktura řízení IUCN v Evropě a severní Eurasii v zájmu posílení účinnosti programu.
- 1.7 Ustavení/zlepšení partnerství a koordinačních dohod s hlavními partnery v Evropě a v severní Eurasii.
- 1.8 Účinná publicita a komunikace programu IUCN a jeho využití pro výchovu a vzdělávání.

Cílový okruh 2: Znalost hlavních činitelů změny biodiverzity

č. Výstup

- 2.1 Získání aktuálních informací o stavu rostlinných druhů v Rusku.
- 2.2 Identifikace vybraných hlavních činitelů působících na změnu evropské biodiverzity.
- 2.3 Základním komponentem pro celoevropské monitorování biodiverzity je červený seznam.
- 2.4 Na základě informací své sítě IUCN používá systému indikátorů k monitorování cesty k cíli r. 2010.
- 2.5 Získání spolehlivých nástrojů a nových metod stanovení stavu biodiverzity a ekosystémů.
- 2.6 Určení postupu ochrany rostlin v Rusku podle červeného seznamu.
- 2.7 Analýza úspěšnosti a účinnosti vybraných nástrojů ochrany přírody.

Cílový okruh 3: Financování ochrany přírody

č. Výstup

- 3.1 Zvýšení účinnosti a rozsahu agroenvironmentálních podpůrných mechanismů.
- 3.2 Lepší porozumění a podpora úlohy ochrany biodiverzity pro lidské bytí (např. udržitelným turismem nebo mimoprodukčními funkcemi lesů).
- 3.3 Řešení příčin negativních důsledků ponechávání pozemků ladem na biodiverzitu (zejména střední a jv. Evropa a SNS).
- 3.4 Stanovení věrohodných certifikačních programů ochrany biodiverzity v rybářství a zemědělství.
- 3.5 Lepší porozumění ze strany rozhodujících činitelů důsledkům špatných stimulů na evropskou biodiverzitu.
- 3.6 Uvědomění rozhodujících činitelů v členských státech EU ve věci ekonomické hodnoty a socioekonomického prospěchu systému NATURA 2000.
- 3.7 Získávání z EU a jiných zdrojů podstatně zvýšených fondů pro chráněná území a ekologické sítě.

Očekávané výstupy odpovídají klíčovým výstupům globálního programu IUCN. IUCN ROFE bude na zpracování a úspěšné realizaci výstupů spolupracovat s členskými organizacemi a komisemi IUCN. Partneři byli dosud označeni pouze pro část úkolů.

Výtah v českém překladu zpracoval a doprovodnými ilustracemi doplnil

Jan Čeřovský

- 3.8 Biodiverzita jako ústřední určující komponent Generálního ředitelství pro rozvoj země EU a regionálních strategií.

Cílový okruh 4: Spojení výchovy, vědy, politiky a praxe

č. Výstup

- 4.1 Identifikace a řešení nedostatků v multilaterálních environmentálních dohodách o ochraně druhů, biotopů a krajiny.
- 4.2 Účinnější naplňování systému NATURA 2000 v nových členských státech EU.
- 4.3 Lepší porozumění významu klíčových evropských mořských a sladkovodních chráněných území ze strany rozhodujících činitelů.
- 4.4 Začlenění trvale udržitelného obhospodařování mořských a sladkovodních ekosystémů do společné rybářské politiky EU.
- 4.5 Zvýšení uvědomělosti rozhodujících činitelů i veřejnosti ve věcech životního prostředí v Arktidě.
- 4.6 Určité kriticky ohrožené druhy ryb podléhají v Evropě moratoriu dovolujícím obnovu jejich populací.
- 4.7 Vlády střední a jv. Evropy a Společenství nezávislých států jsou vedeny k naplňování Aarhuské úmluvy.
- 4.8 Zájmy biodiverzity se staly ústřední složkou zemědělské, lesnické, rybářské a obchodní/rozvojové politiky Evropské unie.
- 4.9 Koncepce EU ke zmírňování klimatických změn berou větší zřetel na jejich vliv na biodiverzitu.
- 4.10 Úspěšné řízení Unii (IUCN) mezinárodního sekretariátu pro zřízení evropského Zeleného pásu.

Cílový okruh 5: Péče o naše přírodní dědictví

č. výstup

- 5.1 Uživatelé zemědělské a lesní půdy porozuměli socioekonomickému přínosu systému NATURA 2000 a profitují z něho.
- 5.2 Vyhlašování botanicky významných území (IPA) je dále podporováno v celé Evropě, zejména pak v jv. Evropě a v SNS.
- 5.3 Využití koncepce ekologických sítí ke zlepšení systému chráněných území v celé Evropě (na podkladech NATURA 2000, systému Smaragd a MAB včetně přeshraničních CHÚ).
- 5.4 Koncepce biosférických rezervací je více přijímána podílíky a rozhodujícími činiteli a sladěna s kategoriemi IUCN v SNS a severní Eurasii.
- 5.5 Lepší ochrana přírodního a kulturního dědictví ruské Arktidy (péče v modelových regionech).
- 5.6 Posouzení stavu lokalit Světového dědictví v SNS a v jv. Evropě a doporučení pro jeho zlepšení.
- 5.7 Pravidelné posuzování účinnosti péče o chráněná území.
- 5.8 Vydáváním a rozšiřováním příslušných směrnic jsou zmírněny negativní dopady zalesňování travnatých společenstev a chráněných území ve stř. a jv. Evropě a v SNS.
- 5.9 Větší podpora národní politiky zemědělství a rozvoje venkova praktikám trvale udržitelného zemědělství (např. organické zemědělství) ve střední a jv. Evropě a v SNS.

Červené seznamy mají zelenou

Nová verze světového Červeného seznamu IUCN ohrožených druhů vyšla v listopadu 2003. Mj. obsahuje kompletní seznamy ohrožených savců, jehličnanů a cykasovitých. Bližší informace jsou k dispozici na www.iucn.org/themes/ssc.

Z bohaté čínské flóry světový červený seznam 2003 registruje pouze 260 taxonů (220 druhů). Odborná skupina Komise IUCN pro přežití druhů (SSC) pro čínskou květenu vydala právě červený seznam čínských rostlin s použitím kritérií IUCN z roku 2001. Seznam obsahuje 1 414 taxonů patřících 1 327 druhům; mezi nimi je 758 endemických druhů a 62 ende-

Na čele nového vyhodnocení kubánské flóry je botanická zahrada v Havaně. Nejstatnější a nejkrásnější autochtonní palmou ostrova je *Roystonea regia* – palma královská (na snímku), častá součást roztroušené zeleně na ostrově

mických poddruhů a variet. Tyto nové údaje budou začleněny do světového Červeného seznamu IUCN 2004.

Druhé vydání polského červeného seznamu ohrožených živočichů (pod redakcí Z. Glowacinského) vydal Ústav pro ochranu přírody Polské akademie věd v Krakově. Seznam obsahuje celkem 2 769 druhů, což je 7 % veškeré polské fauny. Největší podíl patří hmyzu – 2 200 druhů. Pro klasifikaci byla použita kritéria

Kolonii tučňáků brýlových (*Spheniscus demersus*) v Simon's Town nedaleko Kapského města postihla v roce 2000 havárie tankeru. Značnou část zachráněných jedinců se podařilo vypustit zpět do kolonie
Foto J. Plesník

IUCN 2001. V kategoriích vyhynulých (EX) nebo pravděpodobně vyhynulých (EX?) je zařazeno na 200 druhů, rovněž kolem 200 druhů je označeno jako kriticky ohrožené. Z červeného seznamu mohli být ve druhém vydání vypuštěni bobr (*Castor fiber*), vydra (*Lutra lutra*), hohol severní (*Bucephala clangula*), moták lužní (*Circus pygargus*) a chrástal kropenatý (*Porzana porzana*), protože stav jejich populací v Polsku se zvýšil.

Započaly práce na předběžném vyhodnocení květeny karibského ostrova Kuba. K tomu účelu zřídila Komise IUCN pro přežití druhů (IUCN SSC) novou odbornou skupinu pro kubánské rostlinstvo. Předsedá jí Dr. Angela Leiva, generální ředitelka botanické zahrady v Havaně.

Směrnice, jak užívat kategorií a kritérií IUCN pro červené seznamy, lze najít na www.iucn.org/themes/ssc/red-lists.htm.

(*Species 40, July-December 2003*)

-nč-

Záchrana tučňáků postižených ropou

Tučňák brýlový (*Spheniscus demersus*) byl vůbec prvním zástupcem těchto mořských ptáků, s nímž se Evropané setkali. Původně hnízdil v několika početných koloniích podél pobřeží dnešní Namibie a Kapské provincie Jihoafrické republiky. Protože evropští přistěhovalci sbírali vajíčka tučňáků ve velkém a dospělá zvířata pronásledovali jako nežádoucí konkurenty při rybolovu, početnost zmiňovaných oblíbených operenců výrazně poklesla. Zdá se, že na úbytku tučňáků brýlových se ale zdaleka nejvíce podepsal drastický pokles stavu hlavní kořisti, mořských ryb sardele *Engraulis capensis* a sardinky *Sardinops ocellata* v důsledku příliš intenzivního rybolovu. V obdobných případech hovoříme přímo o přelovení (*oversfishing*). Tučňáci si navíc o vhodný biotop, který by je chránil před sluncem, záplavami a ptačím

Kubánský národní park Vinales. Snad každý z izolovaných krasových mogotů má své vlastní endemity
Oba snímky Jan Čerovský

Turisté mají v Simon's Town možnost nahlédnout z dřevěných lávek přímo do rodinného života tučňáků
Foto J. Plesník

predátory a současně byl dobře přístupný z moře, konkurují s početnými koloniemi lachtana jihoafrického (*Arctocephallus pusillus*). Hnízdící ptáky sužuje i silná predace toulavých koček domácích (*Felis silvestris f. catus*).

I když víme, že původní údaje o počtu tučňáků brýlových byly nadhodnocené, přikláníme se k názoru, že jih Afriky mohlo ještě ve 20. a 30. letech 20. století obývat na 1,5 milionů jedinců. Střízlivé odhady hovoří o tom, že v současnosti čítá populace druhu 10 % stavu, zaznamenaného na začátku minulého století. Nepřekvapí nás proto, že IUCN – Světový svaz ochrany přírody tučňáka brýlového v posledním vydání Červeného seznamu celosvětově ohrožených druhů, uveřejněném v roce 2003, hodnotí jako zranitelného.

Obě oblasti, kde v současnosti tučňáci brýloví vyvádějí mláďata, naneštěstí leží v blízkosti dvou velkých jihoafrických námořních přístavů. Proč naneštěstí? Zastavují v nich totiž obří tankery, převážející kolem mysu Dobré naděje ropu z Blízkého východu a zase se stejnou cestou vracějící zpět. Právě u jihu Afriky nabírají uvedené obří lodě vodu, aby získaly požadovaný ponor. K první zaznamenané námořní havárii, která zasáhla kolonii zmiňovaných živočichů, došlo již v roce 1948. Jen ztroskotání dvou tankerů v roce 1968 přivodilo úhyn celkem 27 000 tučňáků.

Od r. 1948 ošetřili pracovníci Jihoafrické nadace pro ochranu pobřežních ptáků (SANCCOB) více než 47 000 ropou zasažených tučňáků. Jak uvádějí D.C. NEL a Ph. A. WHITTINGTON (AEWA Newsletter, 9, 21, 2004), počet jedinců, jejichž peří slepla ropa, se od r. 1990 dramaticky zvýšil. Vinu na tom jednoznačně mají dvě havárie tankerů z let 1994 a 2000: při nich bylo přímo postiženo celkem 30 000 tučňáků. Zejména poslední katastrofa vyvolala značný zájem obyvatel blízkého Kapského Města o osud těchto zajímavých nelétavých obratlovců, jehož výsledkem byl překvapivě vysoký výnos veřejné sbírky.

Ochránci přírody již vědí, jak se o zasažené ptáky postarat. V současnosti se jim proto daří očistit, uzdravit a vypustit zpět do přírody 80 % všech tučňáků brýlových, kteří se dostanou do jejich péče. Ihned po havárii tučňáky, obalené surovou ropou, dobrovolníci i profesionální pracovníci nadace pochytají. V kartónových krabicích je poté převezou do sběrných míst, kde je pečlivě omývají odmašťovacími. Celou dobu se důsledně starají, aby tučňáci přijímali potravu. Již očištěné ptáky ochránci vypouštějí do veřejných i soukromých bazénů. Teprve až se jim na peří opět vytvoří potřebná vrstva tuku, bez něhož se nemohou pohybovat v moři, jsou tučňáci zkušebně vypouštěni do ohrazených vod u pobřeží. Nakonec je milovníci pří-

rody vysadí do volné přírody. Do původních lokalit se tučňáci díky schopnosti najít hnízdiště (*homingu*) dostanou už bez pomoci člověka.

- jpl -

K záchraně kamzíka tatranského

Autochtonnost populace kamzíka v Tatrách je dokládána nálezem fragmentu lebky z oblasti Muráňa v Belianských Tatrách v nadmořské výšce 1570 metrů (nalezené v r. 1974, u níž bylo radioizotopovou metodou prokázáno stáří z pozdního glaciálu – mladší dryas, stáří 10 610 ± 110 let) a dále kosterními nálezy z jeskyní. Na základě dlouhodobého výzkumu jej M. Blahout určil jako samostatný poddruh kamzíka tatranský (*Rupicapra rupicapra tatrica*). Na Slovensku existují dvě malé izolované populace – ve vysokohorských polohách Vysokých Tater a Nízkých Tater. O ochranu kamzíka se na Slovensku zasazovali od poloviny 19. století. První právní ochranou přijatou uherskou vládou byly právní předpisy k omezení myslivosti v r. 1872 a 1883. Od r. 1919 byla z iniciativy prof. Domina uplatňována zvláštní ochrana kamzíka, v r. 1923 pak výnosem Ministerstva školství a národní osvěty byla přikázána úplná desetiletá ochrana tatranských kamzíků a byly zřízeny dvě kamzíčí rezervace. Nové možnosti ochrany byly vytvořeny vyhlášením TANAP zákonem č. 11/1949 Zb. SNR. V současnosti je kamzík podle vyhlášky MŽP SR č. 93/1999 zařazen ve stupni kriticky ohrožený a jeho společenská hodnota je stanovena na 120 000 Sk. Jeho početnost silně kolísala. Po I. světové válce se odhadovala na 300 jedinců, v r. 1934 na 1627 jedinců, koncem 30. let 1200 – 1300 jedinců a po II. světové válce silně klesla na 230 jedinců. V r. 2000 vykazovalo sčítání ve Vysokých Tatrách přítomnost 259 kamzíků (včetně polské části Tater), tedy početnost výrazně pod kritickou velikostí populace, která je uváděna počtem 500 jedinců. Na stav populace působí jak přirozené faktory (potrava, predace, klimatické podmínky), tak faktory antropické (vysoká návštěvnost, sportovní aktivity, horolezectví, paragliding, lety na rogalech, vyhlídkové lety, sběr lesních plodů, pytláctví) a antropogenní (kontaminace cizorodými látkami a nepotvrzené faktory - vliv zvýšených koncentrací ozonu, radioaktivních látek a globální klimatické změny). Studie zpracovaná k programu záchran kamzíka dělí příčiny ohrožení do čtyř skupin a u každé charakterizuje možnost jejího ovlivnění.

I. Velmi významné příčiny (predace rysem, kontaminace biotopů cizorodými látkami).

II. Významné příčiny (zhoršené klimatické podmínky, vyrušování neregulovanou turistikou a bivako-

váním, vyrušování skialpinismem, vyrušování motorovým létáním, pytláctví, myslivost).

III. Méně významné příčiny (nedostatečnost potravy, nevyváženost příjmu minerálních látek, predace vlkem, predace orlem skalním, vyrušování turistikou po vyznačených stezkách, vyrušování horolezectvím, sběr lesních plodů, vyrušování bezmotorovým létáním).

IV. Téměř bezvýznamné příčiny (predace liškou, predace krkavcem).

Ve vypracovaném záchraném plánu jsou pak charakterizovány aktivity nutné k záchraně, včetně časového harmonogramu opatření. Slovensko a Polsko navrhlo také zařazení tohoto poddruhu do příloh II a IV směrnice o stanovištích ES. Návrh byl přijat. Studie TANAP 5(38), Št. lesy TANAP 2002

ku

Odhad počtu druhů rostlin z družic?

V důsledku různorodých podmínek neživého prostředí poskytují biotopy rostlinným druhům celou řadu vhodných ekologických nik. Jestliže uvažujeme ve větším prostorovém měřítku, potom procesy v živé složce ekosystémů (biotě) a tím i druhovou bohatost (počet druhů neboli alfa-diverzitu) rostlinných společenstev ovlivňuje složení a struktura krajinné mozaiky.

Belgičtí badatelé, koordinovaní O. HONNAYEM, se pokusili prokázat, nakolik může druhová rozmanitost rostlin souviset se strukturou krajiny, stanovenou ze snímků, pořízených americkou družicí Landsat (*Landscape Urban Plann.*, 63, 241 – 250, 2003).

Pro oblast Flander (severní Belgie) platilo, že počet rostlinných druhů ve čtvercích 4 x 4 km byl tím vyšší, čím vyšší byla krajinná rozmanitost, vyjádřená hned několika indexy. Analýza rovněž ukázala, že rozpad biotopů v krajině ovlivňoval negativně pouze ohrožené druhy rostlin. Druhová bohatost rostlinných společenstev (fytocenóz) se ve Flandrech postupně zvyšovala od zemědělské krajiny přes příměstské biotopy až po městské oblasti. Tuto skutečnost způsobil vyšší počet nepůvodních druhů, vyšší teplota prostředí a výskyt některých ohrožených druhů planě rostoucích rostlin právě v urbanizovaných oblastech.

Řešitelský kolektiv proto dochází k závěru, že přinejmenším ve studované oblasti můžeme sledovat a také předvídat vliv změn v krajině na druhovou rozmanitost fytoocenóz prostřednictvím údajů o využití půdy, a to ve velkém měřítku a v dlouhých časových intervalech. Kritickým momentem při obdobných šetřeních nicméně zůstává spolehlivost údajů o využití půdy a hodnověrnost a dostupnost biologických dat.

- jpl -

Financování soustavy Natura 2000

Jak se dostává proces budování soustavy Natura 2000 do závěrečných etap, věnuje se zvýšená pozornost nákladům nutným k péči o tuto soustavu. V současné době zabírá soustava přibližně 18 % evropského území. Dalo by se proto očekávat, že náklady na řízenou péči budou významné. Odkud se ale vezmou peníze a kdo bude platit?

To jsou některé z problémů, které probírali pracovníci Generálního ředitelství životního prostředí s pomocí pracovní skupiny expertů z členských států, nevládních organizací a generálních ředitelství Evropské komise: Životní prostředí, Zemědělství, Regionální politika a Rozpočet. Touto cestou chtělo GR životního prostředí podnítit politickou diskusi o financování Natury 2000 v předstihu před novým finančním plánovacím obdobím začínajícím rokem 2007.

Odhadování nákladů

Množství finančních prostředků potřebných pro Naturu 2000 bude záležet od množství faktorů, jako projevená aktivita, typ stanoviště, o které se má pečovat, jeho ochrannářský stav a jeho socioekonomické souvislosti. Může zahrnovat jednorázové investice, jako je koupe pozemku, restaurování poškozeného stanoviště nebo pravidelně prováděnou řízenou péči či potřebné obhospodařování (např. pastva) a hlídání nebo monitoring. Aktivita mohou být zaměřeny přímo na příslušné pozemky nebo mohou zahrnovat širší administrativu území a zvyšování veřejného uvědomění.

Zkrátka, Natura 2000 bude mít důsledky pro prostředky celého průřezu Společenství od veřejné správy, která má konečnou odpovědnost k zabezpečení ochrany území Natury 2000 až ke skupinám místních podílníků a nevládním organizacím, které budou nástrojem přispívajícím k dosažení cílů.

Tento široký pohled způsobuje, že odhadování celkových nákladů k péči o Naturu 2000 je velmi obtížné. Dosud také nebylo provedeno žádné podrobné ohodnocení potřeb území Natura 2000 z hlediska ochrany přírody, z něhož by se daly extrapolovat potenciální náklady. Nicméně existuje hrubý odhad (založený na práci výše uvedené pracovní skupiny expertů, s využitím přehledu existující literatury a výsledků dotazníků zaslanych členským státům k jejich očekávaným požadavkům na finance), který říká, že by to mělo být 3,7 – 5,4 miliard euro za rok do r. 2013.

Toto číslo se však zdá být nízké, protože nezahrnuje náklady pro 10 nových členských států. Řada z nich má mimořádně bohatou biodiverzitu a očekává se, že přispějí do soustavy Natura 2000 mnoha územími.

Odkud půjdou peníze?

Hlavní odpovědnost za udržování území v příznivém stavu z hlediska ochrany přírody je na členských státech, které jsou na základě čl. 6 směrnice o stanovištích odpovědné za realizaci potřebných ochrannářských opatření, které jsou v souladu s ekologickými požadavky typu stanoviště a druhů žijících na území. Z toho vyplývá, že jsou také odpovědné za vyčlenění dostatečných finančních zdrojů k zabezpečení potřebných opatření z hlediska ochrany přírody. Avšak finanční náklady nebudou stejné pro každý členský stát. Některé státy budou pravděpodobně nést vyšší náklady na základě toho, že mají více biologické rozmanitosti než jiné a tudíž také větší část svého území v soustavě Natura 2000. Článek 8 úmluvy o stanovištích konstatuje tuto nerovnost režijních nákladů a zajišťuje spolufinancování území s prioritními druhy a stanovišti Evropským společenstvím. Nicméně, jestliže má být zabezpečeno plnění soustavy Natura 2000, je třeba širší přístup, který jde za rozsah článku 8.

Fondy Společenství, které mohou být využity pro Naturu 2000

Společná zemědělská politika

EAGGF (European Agriculture Guidance and Guarantee Fund – Evropský zemědělský záruční a orientační fond): Pomocí rozvoje venkova nabízí fond podporu zemědělským a lesnickým postupům šetrným k životnímu prostředí ve venkovském prostředí na celém území EU. Doplnkové iniciativy jsou možné pro území Natury 2000. Všechny členské státy poskytují určitou podporu zemědělcům v rámci území Natury 2000 – ve větším či menším rozsahu.

Strukturální fondy

- **ERDF**: Nabízí možnosti pro spolufinancování programů životního prostředí a projektů v ochraně přírody (např. návštěvnická centra), školení a studie/plánování, zvláště v cíli 1 regiony (kolem 70 % zdrojů fondu). Cíle 2 a 3 regiony mohou částečně prospívat omezenému typu akcí jako školení, podpora pracovních příležitostí atp.
- **LEADER+**: Fond poskytuje peníze pro integrovaný program rozvoje venkova ve vybraných oblastech. Tyto programy mohou zahrnovat plánování řízené péče a správy, stejně jako podporu opatření pro území Natury 2000.
- **INTERREG**: Tato iniciativa umožňuje přeshraniční spolupráci mezi členskými státy a jinými nečlenskými státy EU pro podporu a rozšíření přeshraničních území mezi členskými státy EU a nečlenskými státy. Je prověřeno, že je to významný zdroj fondů, ačkoliv časově omezený.

Jiné fondy

- **Fond soudržnosti**: Fond je dostupný pouze čtyřem státům: Španělsku, Portugalsku, Řecku a Irsku. Je zaměřen na to, aby pomohl těmto zemím dosáhnout pokroku v takových oblastech jako je životní prostředí a doprava. Fond dává podporu spíše projektům než programům. Byl v menším rozsahu použit k usnadnění některých projektů obnovy a řízené péče pro Naturu 2000 v Irsku.
- **LIFE**: Tento nástroj zahrnuje tři části: LIFE – životní prostředí, LIFE – příroda a LIFE – třetí země. Ačkoliv dostupné zdroje pro LIFE jsou omezené ve srovnání s ERDF a EAGGF, je to nástroj využívaný všemi členskými státy a velkým množstvím podílníků. LIFE-příroda působí prostřednictvím časově omezených projektů až dosud na 10 % soustavy Natura 2000.

Existující zdroje fondů EU

V EU již existuje řada možností pro využití fondů EU ke spolufinancování určitých opatření pro Naturu 2000. Ty nejčastěji využívané jsou LIFE-Nature – jediný fond věnovaný Naturě 2000 – a nařízení pro rozvoj venkova v rámci společné zemědělské politiky. Někdy byly také úspěšně použity pro území Natury 2000 strukturální fondy, avšak jejich užití je omezeno na hlavní Cíl 1 státy a regiony. Konečně lze také někdy přispět z 6. rámcového výzkumného programu pomocí programů vědeckého výzkumu a monitoringu přírodních stanovišť a druhů.

Tyto možnosti z již existujících fondů budou pokračovat až do r. 2006. Je pravda, že národní programy pro strukturální fondy a rozvoj venkova byly již pro každý

členský stát odsouhlaseny. To však nevylučuje, aby odtud byly financovány jiné projekty, za předpokladu, že budou vyhovovat obecnému rámci nebo bude k programu začleněn dodatek. Je tudíž v zájmu všech organizací, které jsou zapojeny do péče o území soustavy Natura 2000, aby prošetřily tyto možnosti a využily je co možná nejlépe v následujících třech letech.

Výhled do budoucnosti

Nicméně je nyní také jasné, že existující fondy EU jsou z velké části nevhodné k zajištění budoucích náročných úkolů v naplňování Natury 2000. Nehledě na LIFE-Nature, který má relativně malý rozpočet, jiné zdroje fondů mají všechny své vlastní podmínky a omezení, které jsou zpracovány tak, aby zabezpečily plnění jejich cílů – spíše

než cílů Natury 2000. Bude tedy důležité podívat se za současné finanční perspektivy (2000 – 2006) a zvážit, jak mohou být požadavky na financování Natury 2000 začleněny do budoucího finančního mechanismu EU, který začne rokem 2007. GR životního prostředí zamýšlí publikovat Zprávu o financování soustavy Natura 2000 jednoduše proto, aby podnítilo diskusi o tomto problému.

Společná odpovědnost členských států je důležitá proto, aby nový model financování odrážel jejich vlastní představy o finančních zdrojích, které by měly být dostupné pro obhospodařování území Natury 2000 na jejich území.

Jen tak bude možné zajistit úspěch soustavy jako celku v EU.

Natura 2000, č.17/2004

ZPRÁVY

STÁTNÍ OCHRANA PŘÍRODY

Správa ochrany přírody nahradila Správu chráněných krajinných oblastí ČR

S účinností od 1. května 2004 došlo ke změně názvu Správy chráněných krajinných oblastí ČR na **Správu ochrany přírody**. Sídlo organizace zůstává prozatím na **adrese Kaplanova 1931, 148 01 PRAHA 4**. Sídla správ chráněných krajinných oblastí zůstávají nezměněna.

Výrazné změny nastaly dnem účinnosti novely zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve věcné i územní působnosti správ chráněných krajinných oblastí. Působnost všech správ chráněných krajinných oblastí je v činnostech vymezených novelou zákona o ochraně přírody a krajiny celostátní, a to pokud jde o udělování výjimek z ochrany silně a kriticky ohrožených druhů rostlin a živočichů a vydávání souhlasů k činnostem určeným zřizovacím předpisem v ptačích oblastech i mimo chráněné krajinné oblasti pokud v nich leží národní přírodní rezervace nebo národní přírodní památka. V zájmu zefektivnění výkonu státní správy i odborné činnosti jednotlivých správ byla Organizačním řádem projednaným s MŽP územní příslušnost jednotlivých správ s účinností od 1. května 2004 vymezena s přihlédnutím k územně správnímu členění obcí s rozšířenou působností a biogeografické příbuznosti území.

Jednotlivé správy chráněných krajinných oblastí jsou pověřeny během krátké doby předjednat s obcemi a vlastníky pozemků území navržená do národního seznamu NATURA 2000.

Vymezení správních území obcí s rozšířenou působností a výčet ptačích oblastí ležících v CHKO a ptačích oblastí mimo CHKO v působnosti správ CHKO podle odst. 2 § 78 zákona č. 114/1992 Sb. v platném znění je uveden dále. V neuvedených ptačích oblastech (mimo území NP a vojenské újezdy) vykonávají správy CHKO působnost pokud jde o ochranu kriticky a silně ohrožených druhů rostlin a živočichů.

Správa CHKO Bílé Karpaty

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Bílé Karpaty, ptačí oblast Bzenecká Doubrava – Strážnické Pomoraví.
- **Obce s rozšířenou působností:** Veselí nad Moravou, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Otrokovice, Zlín, Luhačovice, Valašské Klobouky, Vizovice.

Správa CHKO Beskydy

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Beskydy, ptačí oblasti Beskydy, Horní Vsacko.
- **Obce s rozšířenou působností:** Bystřice pod Hostýnem, Vsetín, Valašské Meziříčí, Rožnov pod Radhoštěm, Frýdlant nad Ostravicí, Frenštát pod Radhoštěm, Třinec, Jablunkov, Frýdek Místek, Český Těšín.

Správa CHKO Blaník

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Blaník.
- **Obce s rozšířenou působností:** Tábor, Sedlčany, Pelhřimov, Humpolec, Vlašim, Votice, Pacov, Benešov, Říčany, Světlá nad Sázavou, Kutná Hora.

Správa CHKO Blanský les

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Blanský les, ptačí oblast Novohradské hory.
- **Obce s rozšířenou působností:** Prachatice, Vodňany, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Strakonice, Sušice, Vimperk.

Správa CHKO Broumovsko

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Broumovsko, ptačí oblast Broumovsko.
- **Obce s rozšířenou působností:** Nové Město nad Metují, Náchod, Broumov, Trutnov.

Správa CHKO České středohoří

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO České středohoří.
- **Obce s rozšířenou působností:** Podbořany, Žatec, Louny, Most, Bilina, Lovosice, Roudnice nad Labem, Litoměřice, Ústí nad Labem (mimo část správního území Ústí nad Labem mezi státními hranicemi a hranicí ptačího území).

Správa CHKO Český kras

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Český kras.
- **Obce s rozšířenou působností:** Příbram kromě části zahrnuté do ptačí oblasti Údolí Otavy a Vltavy, Dobříš, Hořovice, Beroun, Černošice a území celého hlavního města Prahy.

Správa CHKO Český ráj

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Český ráj.
- **Obce s rozšířenou působností:** Turnov, Mnichovo Hradiště, Železný Brod, Semily, Jičín, Hořice, Nová Paka, Jilemnice, Vrchlabí, Dvůr Králové nad Labem.

Správa CHKO Jeseníky

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Jeseníky, ptačí oblast Jeseníky.
- **Obce s rozšířenou působností:** Králupy, Šumperk, Jeseník, Krnov, Rýmařov, Bruntál.

Správa CHKO Jizerské hory

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Jizerské hory, ptačí oblast Jizerské hory.
- **Obce s rozšířenou působností:** Liberec, Jablonec nad Nisou, Frýdlant, Tanvald.

Správa CHKO Kokořínsko

- **Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:** CHKO Kokořínsko a ptačí oblasti Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady, Žehuňský rybník – Žehuňská oboara, Bohdanečský rybník.

- *Obce s rozšířenou působností:* Kralupy nad Vltavou, Mělník, Neratovice, Česká Lípa, Mladá Boleslav, Brandýs n. L. – Stará Boleslav, Lysá nad Labem, Český Brod, Nymburk, Kolín, Poděbrady, Nový Bydžov, Přelouč, Pardubice, Hradec králové, Jaroměř, Holice

Správa CHKO Křivoklátsko

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Křivoklátsko, ptačí oblast Křivoklátsko
- *Obce s rozšířenou působností:* Kralovice, Rokycany, Rakovník, Kladno, Slaný.

Správa CHKO Labské pískovce

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Labské pískovce a ptačí oblasti Labské pískovce (mimo části na území CHKO Lužické hory a obce s rozšířenou působností Varnsdorf), Doupovské hory – mimo hranice VVP, Novodomské rašeliníště – Kovářská.
- *Obce s rozšířenou působností:* Děčín, Rumburk, Ostrov, Kadaň, Chomutov, Litvínov, Teplice a část správního území Ústí nad Labem mezi státními hranicemi a hranicí ptačího území.

Správa CHKO Litovelské Pomoraví

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Litovelské Pomoraví, ptačí oblast Litovelské Pomoraví.
- *Obce s rozšířenou působností:* Kroměříž, Holešov, Přerov, Lipník nad Bečvou, Prostějov, Konice, Olomouc, Litovel, Štamberk, Uničov, Mohelnice, Zábřeh.

Správa CHKO Lužické hory

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Lužické hory, část ptačí oblasti Labské pískovce na území CHKO Lužické hory a obce s rozšířenou působností Varnsdorf.
- *Obce s rozšířenou působností:* Varnsdorf, Nový Bor.

Správa CHKO Moravský kras

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Moravský kras.
- *Obce s rozšířenou působností:* Rosice, Šlapanice, Brno, Vyškov, Kuřim, Blansko, Tišnov, Boskovice, Svitavy, Moravská Třebová.

Správa CHKO Orlické hory

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Orlické hory, ptačí oblast Orlické Záhoří.
- *Obce s rozšířenou působností:* Česká Třebová, Ústí nad Orlicí, Žamberk, Kostelec nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Lanškroun (mimo území ležící uvnitř ptačí oblasti Králický Sněžník).

Správa CHKO Pálava

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Pálava, Lednické rybníky, Pálava, Soutok – Tvrdonice.
- *Obce s rozšířenou působností:* Pohořelice, Židlochovice, Mikulov, Břeclav, Hustopeče, Slavkov u Brna, Bučovice, Kyjov, Hodonín, Znojmo, Moravský Krumlov, Ivančice.

Správa CHKO Poodří

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Poodří, ptačí oblast Poodří.
- *Obce s rozšířenou působností:* Hranice, Odry, Nový Jičín, Kopřivnice, Havířov, Karviná, Orlová, Ostrava, Bohumín, Bílovec, Hlučín, Kravaře, Opava, Vítkov.

Správa CHKO Slavkovský les

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Slavkovský les.
- *Obce s rozšířenou působností:* Aš, Cheb, Sokolov, Kraslice, Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Tachov, Stříbro, Domažlice, Horšovský Týn, Stod, Nýřany, Plzeň, Přestice, Blovice, Klatovy, Nepomuk, Horažďovice, Blatná.

Správa CHKO Třeboňsko

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Třeboňsko, ptačí oblast Třeboňsko, Řežabinec.
- *Obce s rozšířenou působností:* Jindřichův Hradec, Třeboň, České Budějovice, Soběslav, Týn nad Vltavou, Písek, Milevsko a Příbram – pouze území ptačí oblasti Údolí Otavy a Vltavy.

Správa CHKO Železné hory

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Železné hory.
- *Obce s rozšířenou působností:* Čáslav, Havlíčkův Brod, Chotěboř, Hlinsko, Chrudim, Vysoké Mýto, Litomyšl.

Správa CHKO Žďárské vrchy

- *Velkoplošná chráněná území a ptačí oblasti:* CHKO Žďárské vrchy.
- *Obce s rozšířenou působností:* Jihlava, Telč, Dačice, Velké Meziříčí, Bystřice nad Perštejnem, Žďár nad Sázavou, Polička, Nové Město na Moravě, Moravské Budějovice, Třebíč, Náměšť nad Oslavou.

Petr Moucha,
Správa ochrany přírody

recenze

recenze

recenze

recenze

recenze

recenze

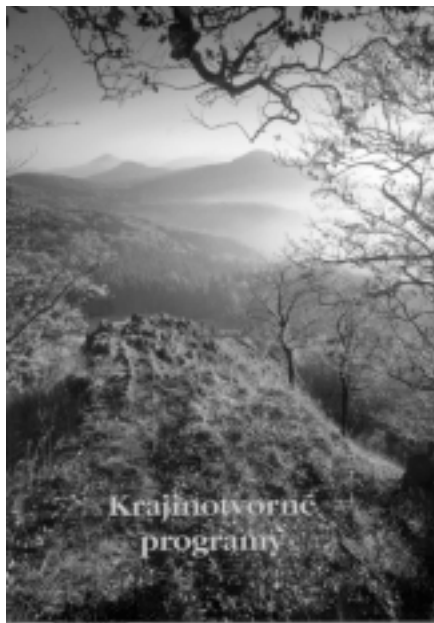
Krajinotvorné programy

V souvislosti s krajinotvornými programy můžeme mluvit již o nové tradici. Tentokrát se ve dnech 27. a 28. dubna t. r. uskutečnil v Průhonicích podruhé seminář věnovaný tomuto tématu pořádaný MŽP, AOPK ČR a dalšími organizacemi.

Nabýlý sál s více než 150 účastníky přivítal první den jednání ministra životního prostředí dr. L. Ambrozka a jeho náměstka dr. L. Míka. Mezi přednášejícími byly „známé firmy“, které tedy ani nebudeme jmenovat, ale i nové tváře. Velký zájem vzbudila přednáška doc. Martina Gajdy na téma Česká krajina v letecké fotografii. Tato v ČR poměrně nová tematika je atraktivní a má hodně co říci k uchopení a pochopení české krajiny.

Sympatické bylo velmi silné zastoupení zástupců resortu Ministerstva zemědělství. Málo platné, právě v tomto resortu se soustřeďuje správa největší části naší krajiny a tak právě zemědělci rozhodují o její další budoucnosti.

Dvoudenní seminář uzavřela přednáška

ka Samuela Buriana na téma Strom jako svébytný biotop. Také toto, na zdejších seminářích netradiční, téma se setkal s velkým zájmem.

Jak je již při těchto seminářích obvyklé, k datu jeho konání byl vytištěn sborník přednášek (obálku reprodukuje) s bohatou fotografickou přílohou. Sborník je k dispozici mj. v knihovně AOPK ČR a je možno jej zakoupit za 200.- Kč.

Mezi účastníky semináře tvořili většinu pracovníci pověřených obcí. U nich se obsah semináře setkal s velkým zájmem a zazněly požadavky na pořádání dalších obdobných seminářů, které by měly zvýšit odbornou úroveň příslušných pracovníků. Vzhledem k tomu, že pořádání seminářů prochází procesem tzv. akreditace, což je administrativně náročné, nebude celá věc tak jednoduchá. Doufejme však, že všechny příslušné administrativní požadavky budou včas splněny a Průhonice budou moci v příštím roce přivítat další seminář na téma krajinotvorné programy.

(jn)